॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૨ વૈશાખ

અંક ૯ ૧૯૮૩

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ટ.	વિષય.	પૃષ્ટ.
તંત્રીની નોંધ	૪૦૯	સ્નેહના સરજ્યા (કાવ્ય)	૪૨૨
૧. શું શ્વેતાંમ્બરીઓએ દિગંબર ભાઇઓને માર્યા.		અધ્યાત્મ રસિક પંડિત દેવચંદ્રજી	૪૨૩
૨. શ્વેતાંમ્બર અહેવાલો.		ભારવિનું (?) ભટ્ટિ કાવ્ય	૪૩૮
		ગાંધીજી	૪૪૦
જૈન સાહિત્ય સંશોધક	૪૧૬	મારા અંગત સ્ફુરેલા વિચાર	૪૪૨
જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧ લો.	૪૧૭	સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું પર્યાલોચન	૪૪૬

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્ત્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

ચાલુ વર્ષથી વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. ત્રણ

લખો-**જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ**
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો **જાહેરખબર આપનારાઓને** માટે તે ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

જૈન યુગ.

卐

" न चैतदेवं यत् तस्मात्–शुष्कतर्कग्रहो महान्
मिथ्याभिमान हेतुत्वात् त्याज्य एव मुमुक्षुभिः ॥१४५॥
ग्रहः सर्वत्र तत्त्वेन मुमुक्षूणामसंगतः ।
मुक्तौ धर्मा अपि प्रायस्त्यक्तव्याः किमनेन तत् ॥१४६॥

અર્થાત્—" મુમુક્ષુજનોએ તો એ શુષ્ક તર્કના પાશમાંથી છૂટવુંજ જોઇએ–એતો મિથ્યાભિમાનનો હેતુ છે–એના એકના પાશમાંથી છૂટવાથી કાંઈ સરશે નહિ, કિંતુ એવા એવા બીજા માન્યતાના પાશો આખર છોડવાજ પડશે, તો પછી આ શુષ્ક તર્કને રાખીને શું કામ છે ?

—શ્રી હરિભદ્ર સૂરિકૃત યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચય.

પુસ્તક ૨ અંક. ૯. વીરાત્ ૨૪૫૩ વિ. સં. ૧૯૮૩. વૈશાખ.

તંત્રીની નોંધ.

શ્રી કેશરીઆજી તીર્થ પ્રકરણ.

૧ શું શ્વેતાંમ્બરીઓએ દિગંબર ભાઇઓને માર્યા?

ગત મેની ૬ ઠી તારીખે મુંબઇના પત્રમાં દિગંબરી ભાઇઓની જૈન તીર્થક્ષેત્ર કમિટીના મંત્રી શ્રીયુત ચુનીલાલ હેમચંદ જરીવાલા તરફથી જે પ્રગટ થયું તેનો સાર એ છે કેઃ—

'અમને ખબર મળી છે કે કેસરીઆનાથના મંદિરમાં ધ્વજા અને મુગટ મંડળની ક્રિયા વખતે **અહિંસાના ઉપાસકો ગણાતા શ્વેતાંબર જૈનોને હાથે** દિગંબર જૈનોને માર પડયો છે. તારથી ખબર મળી છે કે બધા દિગંબરોને **હકીમ** અને **શ્વેતાંબરીઓએ** ખુબ માર્યાં છે. ૫ માણસો માર્યાં ગયા છે. ૧૫ મરવાની અણીપર છે ને લગભગ ૧૫૦ ને સખત ઇજા થઇ છે.

આ ખબરથી અમને ઘણો ખેદ થયો. વસ્તુસ્થિતિ શું છે તે જ્યાંસુધી નિષ્પક્ષપાતપણે સત્ય સ્વરૂપમાં બહાર ન આવે ત્યાં સુધી આ ખબર ઉપર વિચાર થઇ ન શકે; પણ હૃદયને આઘાત તો થયોજ; છતાં આ ખબરમાં અત્યુકિત તો નથી ? એવો પ્રશ્ન તો હૃદયમાં ઉગ્યો.

આજ મંત્રી ૫ મી મેના પત્રથી આપણી કૉન્ફરન્સના જનરલ સેક્રેટરી પ્રત્યે જણાવે છે કેઃ—

" અમોને તાર એ રીતનો મળ્યો છે કેઃ—

' Digambaries seriously beaten by Lathis **by the Hakim with his Swetamber followers** causing death of 5 persons fifteen about to die. 150 seriously injured at the Dharajadand & Mukut Kundal ceremony very serious straggle.'

—પોતાના શ્વેતામ્બર અનુયાયીઓ-અનુચરો સહિત **હકીમે ધ્વજાદંડ અને** મુકુટકુંડલ ક્રિયા વખતે લાઠીઓથી દિગંબરીઓને સખત માર્યાં અને ૫ જણના મરણ નિપજાવ્યાં, ૧૫ મરવાની અણીપર છે અને ૧૫૦ સખત રીતે ઇજા પામેલ છે.

તેજ મંત્રી મી. જરીવાલા તા. ૯ ઠી મેના પત્રથી વળી જણાવે છે કે:—

'**હકીમે અને તેના શ્વેતાંબરી અનુયાયીઓએ** બધા દિગંબરીઓને માર્યાં. ૫ માણસ માર્યાં, ૧૫ મરવાની અણીપર છે અને લગભગ ૧૫૦ **લાઠીથી** સખત ઘવાયા છે. ભારે કલહઃ આમ ૧ લીનો તાર છે. બીજીનો તાર પણ તેવોજ છે ને વિશેષમાં જણાવે છે કે શ્વેતાંબરીઓ હજી હુમલાખોર-કજીઆ શોધતા (aggressive) છે ને ૬ઠી પર ક્રિયા કરવા માગે છે.' આ પરથી બારીક મામલો છે અને **શ્વેતાંમ્બરીઓ અને મહારાણાના માણસો**નું અમાનુષિક વર્ત્તન છે તે તમો જોઈ શકશો. આશા રાખીએ છીએ કે આ તુરતજ તમો બંધ કરાવશો અને તમે શું કરવા માગો છો તે જણાવશો.

તા. ૮ મી એ દિગંબરી ભાઇઓની સભા મુંબઇમાં ભરાય છે ને તેમાં એક નજરે જોનાર ભાઇ જણાવે છે કેઃ—

"દિગંબરીઓની જાણ બહાર ખાનગી રીતે કેટલાક શ્વેતાંબરીઓની ખટપટથી ધ્વજદંડ ચડાવવાની તજવીજ થઈ ચુકી એવી ખબર દિગંબરીઓને પડવાથી તેઓએ શ્રી કુમારસાહેબ પાસે તેમ નહીં થવા દેવા પ્રાર્થના કરી. તેમણે કંઇ પરવાનગી આપી નથી એમ જણાવવાથી તેઓ શ્રી મહારાજા પાસે ગયા. ત્યાંથી પણ જવાબ મળ્યો કે અમે તેમને ધ્વજા ચઢાવવાની કંઈપણ પરવાનગી આપી નથી, તે ઉપરથી સેંકડો દિગંબરીઓ વખત પહેલાં મંદિરમાં હાજર થઈ ગયા. શ્વેતાંબરીઓ તરફથી પોતાનો કાર્યક્રમ પૂરો કરવા માટે પુરતી તૈયારી હતી, કારણ તેમની સાથે રાજ્યના લશ્કરની તથા મોટા અમલદારોની હાજરી રાખવામાં આવી હતી. તેમાંના દેવસ્થાન હાકેમ તથા ખાસ હાકેમ બંને શ્વેતાંબરીઓજ છે. પછી ધાર્મિક ક્રિયાનો પ્રારંભ થતાં દિગંબરીઓના એક આગેવાન પંડિત ગિરધારીલાલજી ન્યાયાધીસે (?) શ્વેતાંબરીઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા, અને તેઓ કોના હુકમથી આ ક્રિયા કરે છે તે જાણવા માગ્યું, કારણ (કે) તેમને તો અગાઉથી મહારાજ કુમાર તેમજ શ્રી મહારાજા પાસે પ્રાર્થના કરતા જણાવવામાં આવેલું કે તેમણે કોઇએ તેવી પરવાનગી શ્વેતાંબરીઓને આપેલી નથી. આ પ્રમાણેના દિગંબર ભાઇના આગ્રહને લીધે ત્યાં હાજર રહેલા ઓફિસરે બ્યુગલ ફુંકી લશ્કરને અગાઉથી મંદિરની ચારે બાજુબાજુ કિલ્લેબંદીની પેઠે ગોઠવાયલું હતું તેને અંદર બોલાવ્યું અને **તેણે (લશ્કરે) મંદિરમાં દાખલ થતાંની સાથેજ તેનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં અને હુકમ મળતાંજ ત્યાં હોમની ક્રિયા કરવા માટે પડેલાં બળતણનાં લાકડાં વડે જમા થયેલા દિગંબરીઓને મારવા ફરવા માંડયા અને જેના પરિણામે પાંચ માણસો** તો ત્યાંને ત્યાંજ રામશરણ થઇ ગયા અને દોઢસો બસો ભયંકર રીતે ઘાયલ થઇને પડયા છે. આ જોઇને તો તે વખતે શ્વેતાંબરીઓ બધી ક્રિયા બંધ રાખી (અ)ને સઘળા અમલદારો સાથે પલાયન કરી ગયા. જોકે પાછળથી બીજે દિવસે ચુપચાપ ધ્વજા ચડાવીને જાણે પોતાના પરાક્રમમાં મહાન્ વિજય મેળવ્યો હોય તેવો સંતોષ અને આનંદ માન્યો." મુંબઇસમાચાર તથા સાંજવર્તમાન તા. ૧૦-૫-૨૭

આ નજરે જોનાર દિગંબર ભાઈના કથનમાં ક્યાંય એમ આવતું નથી કે **બધા દિગંબરોને શ્વેતાંબરીઓએ** ખૂબ માર્યા છે. આમાં તો હાજર રહેલા ઓફિસરે લશ્કર બોલાવ્યું અને તે લશ્કરે બળતણનાં લાકડાંથી દિગંબરીઓને પૂરી માર્યા ને તેને પરિણામે મરણ વગેરે નિપજ્યું એમ જણાવ્યું છે. વળી શ્વેતાંબરીઓ સંબંધે તેઓ બધી ક્રિયા કરી સઘળા અમલદારો સાથે પલાયન કરી ગયા અને બીજે દિને ચુપચાપથી ધ્વજદંડ ક્રિયા તેમણે કરી એમ જણાવ્યું છે.

આમ છતાં જાહેર પત્રમાં **બધા દીગંબરોને** હકીમ **અને** શ્વેતાંબરીઓએ ખુબ માર્યા છે એમ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, અને વિશેષમાં ઉપરોક્ત સભામાં પણ અત્યુક્તિ ભરેલો એક એવો ઠરાવ કરવામાં આવે છે કેઃ—

'શ્રી કેસરીઆજીના દિગંબર જૈન મંદિરમાં **શ્વેતામ્બરીઓએ** ધીરે ધીરે પોતાનો અધિકાર જમાવીને ધ્વજદંડ ચઢાવવા જેટલો દુરાગ્રહ કર્યો છે અને તેમાં પણ **ભયંકર હત્યાકાંડ કરીને કેટલાએ દિગંબર ભાઇઓની ઘોર અમાનુષિક રીતે હત્યા પણ કરી** છે તથા રાજકર્મચારીઓદ્વારા **દિગંબરોને બુરી તરેહથી પીડાવીને મરાવી નંખાવ્યા** છે. તેમના આ કાર્યને માટે આ સભા ઘૃણા કરે છે અને તિરસ્કાર પ્રગટ કરે છે.'

આમાં કાળા અક્ષર અમે મૂકાવ્યા છે. જો તે પ્રમાણે થયું હોય તો ઘૃણા–તિરસ્કાર એક રીતે વ્યાજબી ઠરે, પણ **मूलं नास्ति कुतो शाखा** એ ન્યાયે ત્યાં એકઠા થયેલા શ્વેતામ્બરીઓએ **મારવામાં** ભાગ લીધો હોય એમ નજરે જોનાર દિગંબર ભાઇનાજ ઉપલા અહેવાલ પરથી પણ દેખાતું નથી, તેમજ શ્રીયુત જરીવાલાએ કોન્ફરન્સ પર શરૂઆતના જે બે પત્રો લખ્યા અને તેમાં પોતાને મળેલા તારની હકીકત જણાવી તેમાં પણ એમ નીકળતું નથી. એ બધું તો લશ્કર ને ઓફિસર (હકીમ કે કોઈ બીજા) એ મારવામાં ભાગ લીધો એમ જણાવે છે. એ બધું ખરૂં હોય તો 'પખાલીના વાંકે પાડાને ડામ' એ પ્રમાણે એકના દોષનું આરોપણ બીજાના પર કરવામાં આવે છે એવું ફલિત આ પરથી સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકે.

મારવું અને બીજા એટલે અમલદાર કે લશ્કર મારે તે અમુકે જોવું એ બે ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે. તેમાં પણ શ્વેતાંબરીઓએ રાજકર્મચારીઓ દ્વારા દિગંબરોને બુરી તરેહથી પીડાવીને મરાવી નંખાવ્યા છે એવું શ્વેતાંબરીઓ પરનું આળ પણ ઉચિત ન ગણાય. દિગંબરી ભાઇઓના મનમાં શ્વેતામ્બરીઓનો મોટો ગુન્હો એ વસેલો જણાય છે કે શ્વેતામ્બરીઓ ધ્વજા દંડ ક્રિયા કેમ કરી જાય? એમ થઇ જાય અને થઇ ગયું તો પોતાના હક્કોપર તે આક્રમણ થાય છે, અને તેથી ગમે તે ભોગે તે ન થવા દેવું જોઇએ આવો ખ્યાલ દિગંબરી ભાઇઓના મનમાં આવ્યો હોય તો તે અમે સ્વાભાવિક ગણીએ. તે ખ્યાલથી પોતે જે કરવા દોરાયા હતા અને જે કર્યું હતું તેનું વર્ણન કંઇક અંશે ભાગે ઉપરની સભાના નજરે જોનાર દિગંબર ભાઇએ જે જણાવ્યું છે. તે એ છે કે દિગંબરી ભાઇઓને અગાઉથી ખબર મળી ગઇ હતી (કે જેની ખબર અમે ધારીએ છીએ કે મુંબઇની દિગંબરીય જૈન તીર્થક્ષેત્ર કમિટીને પણ ઉપરનો પ્રસંગ બન્યો તે પહેલાં અગાઉથી મળી ગયેલી હોવી જોઇએ) તેથી શ્રી મહારાજકુમાર ને પછી શ્રી મહારાણાને તેઓ મળી આવ્યા. કહેવાય છે કે તેઓએ જણાવ્યું હતું કે શ્વેતામ્બરીઓને ધ્વજાદંડ ચડાવવાની પરવાનગી નથી આપી. તે ઉપરથી 'સેંકડો દિગંબરીઓ વખત પહેલાં મંદિરમાં હાજર થઇ ગયા. શ્વેતાંબરીઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતાં એક દિગંબર ભાઈએ અટકાવ્યા. તે પછી લશ્કર વગેરે આવ્યું ને આ પ્રસંગ બન્યો' કેવી રીતે અટકાવ્યા? તેમાં કંઈ અતિરેક કરવામાં આવ્યો હતો કે નહિ? ઓફિસરે વાર્યા હતા કે નહિ? વગેરે કંઈ પણ બતાવવામાં આવતું નથી. અમે તો પોતાને થયેલા ઉપલા ખ્યાલથી કંઇ પણ અતિરેક કરવા પ્રેરાવાનું સ્વાભાવિક માનીએ તો પછી તે સંબંધી ઢાંકપિછોડો શું કામ કરવામાં આવે છે? આ મારામારી ૪થી મેએ સવારમાં બની એમ દિગંબરભાઇઓ જણાવે છે.

તા. ૧૦ મી મેના મુંબઇ સમાચારમાં 'નજરે જોનાર દિગંબરભાઇ તરફનો અહેવાલ, એક જુદા લેખમાં પ્રકટ થાય છે તેમાં મુગટ કુંડળ ચઢાવવાની ક્રિયાની વાત તેમજ બંદુકના ગોદાથી મારવાની વાત વિશેષમાં આમેજ થાય છે, આ ભાઈ ઉપરોક્ત સભામાંનો 'નજરે જોનાર' હોય કે અન્ય, તે અમો કળી શકતા નથી.

'ચોથી તારીખની સવારે આ સઘળું જોઇ સ્થાનિક તેમજ જાત્રાએ આવેલા દિગંબર ભાઇઓ મંદિરમાં એકઠા મળ્યા અને દેવસ્થાનહાકેમ કે જેઓ પણ શ્વેતાંબર છે તેમને હુકમ બતાવવા માટે લેખિત તેમજ મોઢેથી કહ્યું પરંતુ તેઓએ હુકમ બતાવ્યો નહીં અને ત્યાં આવેલા બાવન જિનાલયમાંની મૂર્ત્તિઓ ઉપર **શ્વેતાંબરો મુગટકુંડળ ચઢાવવાની તદ્દન નવી ક્રિયા કરવા લાગ્યા** કે જે દિગંબર ધર્મથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે તેમજ આગળ કદિપણ આ મુગટકુંડળ ચઢતા નહી, કારણકે મંદિર દિગંબરીઓનું બનાવેલું અને તેમનું છે. જેના પુરાવા તરીકે શિલાલેખો મૂર્ત્તિઓ વગેરે અત્યારે પણ મોજુદ છે. આ ક્રિયા થતી જોઈ દિગંબરીઓમાંથી એકે અટકાવવાની કોશીશ કરી, જે ઉપરથી મથરાહાકેમ કે જે શ્વેતાંબરી છે તેમણે બ્યુગલ વગાડી આગળથી તૈયાર રાખેલા સીપાઇઓને અંદર બોલાવ્યા. અને દરવાજા બંધ કરી ત્યાં પડેલાં બાળવાનાં લાકડાંથી તેમજ **બંદુકના ગોદાથી** મારવાનો હુકમ આપ્યો. સામે થનાર પંડિત ગિરધરલાલજી ન્યાયતીરથ (ન્યાયાંધીશ? નહિ) ને પહેલોજ ફટકો માથા પર માર્યો કે જે ત્યાં મરણને શરણ થયા અને સીપા-

ઇઓ એકદમ લોકો ઉપર તુટી પડયા. દિગંબરી-**માંથી** એકપણ માણસ પાસે લાકડી કે હથિયાર ન્હોતું, કારણકે તે મંદિરમાં લઇ જવું ધર્મવિરૂદ્ધ હતું (**તેજ પ્રમાણે શ્વેતાંબરો સંબંધી પણ કહી શકાય—તંત્રી**) આમ કરતાં ઘણાં માણસોને ગંભીર ઇજા થઈ **અને પાંચેક** માણસ મરી ગયાં **એમ ખબર પડતાં હાકેમ વગેરે શ્વેતાંબરો બધું પડતું મુકી ભાગી ગયા.** મરણ પામેલાંનાં મુડદાં બે દિવસ સુધી રઝળતાં રહ્યાં પછી મહારાણા તરફથી સર્જન ઓફિસર અને બે બીજા અમલદારોએ આવી બાળવાની રજા આપી. આ દરમ્યાન આટલાથી ધરાયાં ન હોય તેમ **શ્વેતાંબરો તા. ૬ ઠીને દિવસે વધુ પોલીસનો પહેરો રાખી દિગંબરોને મંદિરમાં જતાં અટકાવી પોતે પોતાની જાતવાલા અમલદારોની મદદથી ધ્વજાદંડની ક્રિયા કરી કે જે કરવાનો હક્ક દિગંબરોનો હતો, કારણ મંદિર દિગંબરીઓનું છે.**"

આમાં પણ શ્વેતાંબરીઓએ દિગંબર ભાઇઓની **હત્યા કરી એવું નથી. '**પાંચેક માણસ મરી ગયાં **એમ ખબર પડતાં તેઓને હાકેમ બધું પડતું મુકી ભાગી ગયા' ને '૬ ઠી મે એ એકલા ધ્વજાદંડની ક્રિયા કરી' એમ આમાં કહેવામાં આવ્યું છે. વિશેષમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે 'ધ્વજાદંડ કરવાનો હક્ક દિગંબરોનો હતો', તો આ ધ્વજદંડ પહેલાંનો ધ્વજદંડ શ્વેતાંબર ભાઈએ જ ચડાવ્યો હતો એ એક ઐતિહાસિક બિના છે તેમજ તે ધ્વજદંડ ઉપરના લેખથી સાબીત થાય છે. રા. બ. ઓઝાજીએ જણાવ્યું છે કેઃ—**

'વિ૦ સં. ૧૮૮૯ (ઈ સ. ૧૮૩૨) માં જેસલમેરના (તે સમયે ઉદયપુરના) નિવાસી ઓસવાલ જાતિની વૃદ્ધ શાખાવાળા બાફણાગોત્રી શેઠ ગુમાનચંદના પુત્ર બહાદુરમલના કુટુંબિયોએ પ્રથમ દ્વાર પરના નક્કારખાનું બનાવરાવી વર્તમાન ધ્વજાદંડ (એટલે હમણાં ચઢાવ્યો તે પહેલાંનો) ચઢાવ્યો.' રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ—પ્રથમ ખંડ પૃ. ૩૪૭.

'મંદિર દિગંબરીઓનું છે' એટલે એનો અર્થ **એમજ થતો હોય કે માત્ર** દિગંબરીઓનું છે તો **તે કોઇ પણ સજ્જન** સ્વીકારશે નહિ. દિગંબરી **ભાઇઓ અને તેમના ભટ્ટારક દ્વારા થયેલી પ્રતિષ્ઠાના દેવકુલિકાઓ પર કે બીજા સ્થળે તેમના લેખો હોય,** તો સાથે શ્વેતાંબરીઓના પણ લેખો તેમજ અન્ય ધર્મીના તામ્રપત્રો પણ ધ્યાનમાં લેવાં ઘટે. ઓઝાજીના શબ્દો ઉધ્ધૃત કરીએ તો—

'અહીંની મૂર્ત્તિપર કેસર§ ઘણું ચઢાવવામાં આવે છે; તેથી તેને કેસરીયાજી યા કેસરિયાનાથજી પણ કહેવામાં આવે છે. મૂર્ત્તિ કાળા પત્થરની હોવાથી ભીલલોક તેને 'કાળાજી' કહે છે. ઋષભદેવ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારોમાંથી આઠમો અવતાર હોવાથી હિંદુઓનું પણ આ પવિત્ર તીર્થ માનવામાં આવે છે. આખા ભારતવર્ષના શ્વેતાંબર તથા દિગંબર જૈન એવં મેવાડ, મારવાડ, ડુંગરપુર, વાંસવાડા, ઈડર આદિ રાજ્યોના શૈવ, વૈષ્ણવ આદિ અહીં યાત્રાર્થે આવે છે. ભીલલોક કાળાજીને પોતાના ઇષ્ટદેવ માને છે અને તે લોકોમાં એની ભક્તિ ત્યાં સુધી છે કે કેસરિયાનાથ પર ચઢેલા કેસરને પાણીમાં ઘોળી પી લીધા પછી તેઓ—ચાહે તેટલી વિપતિ પોતાને સહન કરવી પડે—જાૂઠું બોલતા નથી.

'આખા હિંદુસ્થાનમાં આજ એક એવું મંદિર છે કે જ્યાં દિગંબર તથા શ્વેતાબર જૈન અને વૈષ્ણવ, શૈવ, ભીલ એમ તમામ સચ્છદ્ર સ્નાન કરી સમાન રૂપે મૂર્ત્તિનું પૂજન કરે છે."

કેશરિયાજી યા કેશરીયાનાથજી એ નામ દિગંબર ભાઇઓ મુકતકંઠે સ્વીકારે છે એ માટેના તેમના ઠરાવો પણ એ જણાવે છે. કેશર જિનપૂજામાં વાપરવું, ચઢાવવું એ શ્વેતાંબરોજ કરે છે. દિગંબરભાઇઓ તો જિનદેવ પર કેશર ચઢાવતા નથી તેમ જિનપૂજામાં કેશર વાપરતા નથી. તો પછી પોતાના ઋષભદેવની મૂર્ત્તિપર કેશર ઘણાકાળથી ચઢાવવામાં આવે છે તેમ ચઢાવવા દઇ તેમનું નામ કેશરીયાજી યા કેશરીયાનાથજી એવું શ્વેતાંબરની પૂજાવિધિપોષક અને દર્શક નામ દિગંબર ભાઇઓએ કેમ પડવા દીધું

§ અહીં પૂજનની મુખ્ય સામગ્રી કેસર જ છે અને પ્રત્યેક યાત્રી પોતાની ઈચ્છાનુસાર કેસર ચઢાવે છે. કોઈ કોઇ જૈન તો પોતાના બાલક આદિને કેસરથી તોળી તે બધું કેસર ચઢાવી દે છે. પ્રાતઃકાલના પૂજનમાં જલપ્રક્ષાલન, દુગ્ધપ્રક્ષાલન, અતરલેપન આદિ થયા પછી કેસરનું ચઢાવવું શરૂ થઇને એક વાગ્યા સુધી ચઢતુંજ રહે છે. રા. બ. ઓઝાજી.

હશે ? તે ભાઇઓ પૈકી વિદ્વાનો, પંડિતો આનો ઉત્તર શાંત અને સંયમી ભાષામાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી આપશે તો કંઇક અજવાળું જરૂર પડશે.

અમને તો હિન્દુ અને જૈન બંનેને માન્ય આ જૈન તીર્થના ગૌરવ માટે આનંદ ઉપજે છે. વૃથા આરોપો કરવા, ઝઘડા ઉપસ્થિત કરવા એ તો સમગ્ર જૈન સમાજના સંગઠનમાં અંતરાય રૂપે છે અને તે માટે પૂર્ણ ખેદ થાય છે.

શ્વેતાંમ્બર અહેવાલો.

(૧) પાટણવાળા શેઠ પુનમચંદ કોટાવાલા કે જે શ્રીમંત જૈન શ્વેતાંબર આગેવાનના હાથથી ધ્વજાદંડની છેલ્લી ક્રિયા થઇ હતી. (૨) રા. રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ કે જે મુંબઇમાં એક શ્વેતાંબર આગેવાન છે, કૉન્ફરન્સના માજી જનરલ સેક્રેટરી અને સોલીસીટર છે. (૩) શેઠ રણછોડભાઇ રાયચંદ મોતીચંદ ઝવેરી કે જે પણ મુંબઇના શ્વેતાંબર આગેવાન છે-એમ એ ત્રણ કેશરીઆજીની યાત્રાએ ઉપલો બનાવ બન્યા પછી લગભગ તુરતમાં ગયા હતા તેમના તરફથી કેટલીક હકીકતો ત્યાંની પરિસ્થિતિથી વાકેફ થઇ રજુ થઈ છે. આ પૈકી કોઇ પણ મૃત્યુના બનાવ વખતે હાજર નહિ હતા.

શેઠ કોટાવાલાએ જણાવ્યું કે 'ઘણા આનંદથી મારે હાથે ધ્વજાદંડ શાંતિ પૂર્વક ચડાવવામાં આવ્યો છે. બધું સારૂં છે. ઝઘડો નથી'–આ વાત ૬ ઠી એ બની અને તે ક્રિયા શાંતિપૂર્વક બની-તે વખતે કંઈ પણ ઝઘડો થયો નથી એ તો દિગંબર ભાઇઓ પણ સ્વીકારે છે.

મોતીચંદભાઇને હાઇકોર્ટની રજા હતી અને તેમણે કેશરીયાજીની યાત્રા કરવાનો અગાઉથી નિશ્ચય કર્યો હતો ને તે પ્રમાણે તેમણે નીકળી ૬ ઠી એ કરેડા તીર્થની યાત્રા કરી તે વખતે રણછોડભાઇ સાથે હતા. ૭ મી એ ઉદયપુર પહોંચ્યા. ત્યાં કૉન્ફરન્સ તરફથી ખરી હકીકત શું છે તે વિગતવાર જણાવવા તેમના પર તાર મળ્યો ને બીજાં પણ તેવા તારો મળ્યા એટલે ઉદયપુરમાંજ તપાસ કરી ટુંકો તાર કર્યો કે 'દિગંબરોએ સ્ટેટની પોલીસ સાથે ઝઘડો કર્યો અને પાછા હઠતાં પોતાનીજ વડે ચાર જણાને દાબી માર્યા. દિગંબર અને શ્વેતાંબર વચ્ચે કોઇ ઝઘડો થયો નથી...વધારે વિગત માટે રાહ જુઓ.' ને તેજ ૭ મી ની સાંજે કેશરીઆજી પહોંચ્યા. ત્યાંથી હકીકત મેળવી ૮ મી એ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજીમાં હકીકતો લખી કોન્ફરન્સ ઑફિસ પર મોકલી. આ બંને તા. ૧૨ મી ના ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી પત્રોમાં છપાયેલ છે. તેમજ રણછોડભાઇએ આપેલ ઇન્ટરવ્યુ પણ છપાયો છે તેમાં પણ પોતે નજરે જોનાર તરીકે નહિ, પણ ત્યાં યાત્રાએ ગયેલા ને જે હકીકત તપાસ કરી મેળવેલી તે પોતે જણાવેલી છે. આમાં મારામારી કોની વચ્ચે અને કેવી રીતે થઇ તેનો સાર મોતીચંદભાઇના શબ્દોમાં એ છે કેઃ—

'વૈશાખ શુદ ૩ ના રોજ સવારે અભિષેક કરવાનો હતો. ચાર કલાક તે ક્રિયા ચાલી. દિગંબરીઓએ આમંત્રણ કરી આઠસો ઉપર જૈનોને એકઠા કર્યા હતા. તેઓ આ આખી ક્રિયા જોઈ રહ્યા હતા. લગભગ બપોરના બાર વાગે ક્રિયા પૂરી થઈ અને શ્વેતાંબરો જમવા માટે ધર્મશાળામાં ગયા. તે વખતે માત્ર બેજ શ્વેતાંબરો મંદિરમાં હાજર હતા અને સોની પ્રતિમાજીઓને મુગટકુંડળ ચઢાવતા હતા. નાનામોટા હોય તો બરાબર બેસાડતા હતા. લગભગ તેર પ્રતિમાજીને મુગટ ચઢી ગયા ત્યાં એક દિગંબરે ધમાધમ કરી, બૂમ બરાડા કર્યા અને બે મુગટ ભાંગી ફેંકી દીધા. બીજા દીગંબરો ચારસે જેટલા બુમો પાડવા માંડયા અને ધમાલ મચી. સ્ટેટની પોલીસે બધાને એકદમ બહાર જવા હુકમ કર્યો અને પકડો પકડોની બૂમ પડી. દિગંબરો બીકમાં પડી ગયા અને દોડયા. દશ પગથીઆ છે તે લપસણા છે તે પર દોડતાં કેટલાક પડી ગયા. દરમ્યાન સામે દરવાજે એક દિગંબર મુનિ જે ઉદેપુર વિદ્યાલયમાં ગૃહપતિનું કામ કરે છે તે બહાર નીકળવાના દરવાજા આડો ઉભો રહી બૂમ પાડવા લાગ્યો અને કોઇ બહાર ન નીકળે તેમ ઉંચેથી કહેવા લાગ્યો અને આડા હાથ કરી બહાર આવનારને રોકવા લાગી ગયો (આ એકવચન અમને અનુચિત લાગે છે. તંત્રી) બહાર પણ બુમ પડી અને બહારના લોકો આવવા લાગ્યા. આ ધમાલમાં કેટલા પડી ગયા અને તેના શરીરપર પછવાડેવાળા પગ મૂકી દોડયા. આ ધમાધમમાં ચાર દીગંબરોના શરીર રૂંધાઇ ગયા અને બીજાના ભારથી દબાઈ મરણ પામ્યા.

'આ ધમાલમાં શ્વેતાંબરોનો બીલકુલ હાથ નથી. તેઓ હાજર પણ નહોતા અને હતા તે એટલી નાની સંખ્યામાં હતા કે એ લડાઇ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાંજ ન હોતા. કોઈ ઘાયલ થયું નથી. લોહીનું એક ટીપું પડયું નથી, હથિયાર કે લાકડી વપરાયા નથી અને જે બનાવ બન્યો છે તે ઘણો દિલગીરી ભરેલો પણ એને માટે જવાબદાર મોટી સંખ્યામાં રોળો મચાવનાર દીગંબર ભાઇઓજ છે.

'સ્ટેટની પોલિસે તુરતજ શાંતિ પાથરી દીધી. મરનારની લાસ પર તપાસ કરી. કોઇ જાતનો ઘા મળી આવ્યો નથી. કચરથી દબાઈને શ્વાસ રૂંધાવાથી મરણ થયાના અભિપ્રાય આપ્યો છે. પાંચમને દિવસે નીમેલ વખતે ધ્વજાદંડ ચઢાવ્યો છે. એ ક્રિયામાં કોઈ જાતની અગવડ થઈ નથી. ઉદેપુર તરફથી તપાસ કરવા કમીશન નીમાયું છે, તેની તપાસમાં પણ કોઈ શ્વેતાંબરને જવાબદાર ગણવામાં આવ્યો નથી. વગેરે ''

આ મોતીચંદભાઇએ તપાસ કરી જે કંઇ હકીકત પોતાને મળી શકી તે-પોતાની information એટલે ખબર પ્રમાણે મળી તે જણાવી છે. પોતે તેના સાક્ષી નથી. એટલે પોતાના Knowledge-જાત માહેતીની આ વાત જણાવી નથી. આમાં જે કંઇ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે તે એ છે કે સ્ટેટના લશ્કરે મારામારી કરી અને તેથી ચારનાં મરણ થયાં એમ આમાં જણાવ્યું નથી, પણ દિગંબરીઓ ભાગવાથી તેની બહુ સંખ્યાના ધસારામાં અમુક માણસો પડી ગયા ને તેનું ટોળું તેના પર ફરી વળ્યું ને તે કચડાઇ મુઆ (જેમ હરદ્વારના કુંભ મેળામાં ૩૨-૪૦ માણસો મરી ગયા તેમ). શ્રી કૉન્ફરન્સ ઑફીસ સાથેનો આ સંબંધી પત્ર વ્યવહાર તથા મોતીચંદ ભાઇનો રીપોર્ટ આવતા અંકમાં આવશે. કૉન્ફરન્સ ઑફીસે રીપોર્ટ અને હકીકત મેળવવા માટે પોતાથી બન્યું તેટલું બધું કર્યું છે અને તે પરથી જણાશે.

'તરૂણ રાજસ્થાન' પોતાને દિગંબરી ભાઇઓ તરફથી મળેલા ખબર ઉપરથી ઠેઠ તા. ૩૦-૫-૨૭ ના અંકમાં જણાવે છે કેઃ—

'ઉજડ્ડ સિપાહી નિહત્થે દિગંબરિયોં પર ટૂટ પડતે હૈં ઔર લકડી કે ડંડો તથા બંદૂકોં કે કુન્દોંસે ઉન્હેં મારના પીટના શુરૂ કર દેતે હૈં! ઇસસે પં. (આદિ ચાર જણ) કા વહીં કામ તમામ હો જાતા હૈ! કઇ જખ્મી હોતે હૈં ઔર શેષ ભાગ જાતે હૈં!'

'મગરા-હાકિમ વહાં મૌજૂદ થે હિ, દેવસ્થાન-હાકિમ ભી ખબર પાકર તુરન્ત આ જાતે હૈં, ભિસ્તિયોંસે મંદિર ધુલવાકર ખૂન આદિકે નિશાન મિટા દિયે જાતે હૈં! ઔર ફિસલ કર ગિર પડને ઔર દમ ધુટકર મર જાનેકા કિસ્સા ગઢ કર સબકો ઉસકા પાઠ પઢા દિયા જાતે હૈ!! ક્યા તાંગેવાલા, ક્યા મોટરવાલા, ક્યા મંદિરકા સેવક, ક્યા સિપાહી, જિસસે સુનો સબકે મુંહ યહી બાત સુનાયી દેગી!...'

એટલે સીપાઇઓએ મારેલો માર તે છુપાવવા માટે હાકિમ લોહીને સાફ કરાવે છે ને પડી ગયા ને શ્વાસ રૂંધાઇ મરી ગયાનો બધાને પાઠ પઢાવી દે છેઃ-આમ વાત જણાવે છે.

આમાં પણ શ્વેતાંબરીઓએ દિગંબર ભાઇઓને મારવાનું ક્યાંય નથી; છતાં 'ઉદયપુરનો હત્યાકાંડ' કે એવા મથાળાના બીજા કેટલાક લેખો આવ્યા છે તેમાં દોષનો પોટલો શ્વેતાંબરો ઉપર મૂકવામાં આવે છે એ તો બેહુદું, અને સત્ય વિરૂદ્ધ હોય એમ સ્પષ્ટ અને સિદ્ધ છે.

સવાલ માત્ર એ છે કે લશ્કરના મારથી મરણ થયાં કે પડી જવાને લીધે શ્વાસ રૂંધાવાથી મરણ થયાં. આનો નિર્ણય મરેલા ભાઇઓની ડાકટરોની 'પોસ્ટ મોર્ટમ' તપાસ તથા કમિશનના રિપોર્ટપરથી તુરતજ જણાઇ શકાશે. તેમાં પણ ચશમપોશી થયાના આરોપ મૂકાય તો તે આરોપ મૂકનાર જાણે.

અમે તો જે કંઇ મૃત્યુ થયાં છે તે માટે અત્યંત દિલગીર છીએ અને સૌ શ્વેતાંબરી ભાઇઓ પણ દિલગીર થાય તે સ્વાભાવિક છે. અહિંસાના ઉપાસક દિગંબરો અને શ્વેતાંબરો બન્ને છે અને વ્યવહારથી તેમજ પરમાર્થથી રહેવા ઘટે. સર્વેએ આ મરણના દાખલાથી શોક કરવો-દર્શાવવો ઘટે.

રા. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં પોતાના તંત્રીપણા નીચે જૈન હિતેચ્છુ અને જૈન સમાચાર એ પત્રો કાઢી ઘણી સેવા બજાવી છે. તે પત્રો અસ્ત થઇ ગયાં એથી અમને દિલગીરી થઇ છે. તેમણે 'જર્નાલિસ્ટ'-પત્રકારનો

ધંધો એક વેપારી થઇ ગયા પછી ધીમે ધીમે છોડી દીધો એ ઠીક નથી કર્યું. તેઓ જર્મન ફિલસુફ નીશીના વિચાર પ્રવાહથી એટલા બધા આકર્ષાયા છે કે આજના નીતિનાં ધોરણો અને તેની કિંમત પર પોતે નવી તેમજ જુદીજ કિંમત તે ફિલસુફને અનુસરી મૂકતા થયા છે. તેથી તેના વિચાર-વાતાવરણમાં અદ્‌ભુત પરિવર્ત્તન થયું છે. અમોએ થોડો ઘણો નીશી વાંચ્યો, પણ અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે તે જીરવવાની અમારી અશક્તિ જણાતાં તેને અમારે છોડી દેવોજ પડયો. રા. વાડીલાલે 'ઉદયપુરનો હત્યાકાંડ' એ મથાળા નીચે અનેક લેખો લખ્યા છે. અને લખતા જાય છે-હજુ તેનો અંત અમે આ લખીએ છીએ ત્યાં સુધી આવ્યો નથી. તેમાં શ્વેતાંમ્બરીઓ ઉપરજ આરોપ, તિરસ્કાર, વગેરેનાં બાણો છોડયાં છે અને અનેક જાતની અપ્રસ્તુત ફિલસુફી ડોળી છે. આ તર્કજાળ માટે આ અંકના પ્રથમ પૃષ્ઠે મૂકેલા શ્રી હરિભદ્રસૂરિનાં વાકયો લાગુ પડતા હોય એમ અમને જણાય છે. આમ અમારાથી મોટા તે મિત્રને મિત્ર ભાવેજ કહેવામાં આવે છે તો અમારા પ્રત્યે દુઃખ નહિ લગાડે એમ અમે એમની પાસેથી માગી લેઇએ છીએ.

અમે રા. વાડીભાઇના લેખોની ઝીણવટમાં ઉતર્યા વગર જે કંઈ તેમને કહેવા ઇચ્છીએ છીએ તે એજ કે તેમના આ લેખોથી શ્રી દિગંબર અને શ્રી શ્વેતાંબર એ બંને સમાજનું એક બીજા પ્રત્યે વૈમનસ્ય વધે છે કે ઘટે છે એ કદિ તેમણે એક વિચારક તરીકે વિચાર્યું છે? એક વિચારકે પોતાની દૃષ્ટિ પોતાના સમયથી ઘણી આગળ-૫૦ વર્ષ આગળ ખેંચીને પોતાના વિચાર જણાવવા ઘટે. વર્ત્તમાન ક્ષુદ્રતાથી તે પર રહે, વૈમનસ્ય અને વિરોધને દૂર કરનારા વિશુદ્ધ વિચાર બહાર પાડે, અને પોતાના જમાનાનો prophet-પયગંબર અમુક અંશે બને, આવું શ્રીયુત વાડીલાલ પાસેથી મળે તો તેમને અમે જરૂર ધન્યવાદ આપીએ અને વધાવીએ. સત્ય કેટલીક વખત કડવું હોય છે, નગ્ન સત્ય તો કેટલીક વખત અસહ્ય હોય છે, છતાં નગ્ન સત્ય તોજ કામનું, જો તેનાથી ગંદી ભૂમિ સાફ થાય ને શુદ્ધ નિર્દોષ ફલવતી ભૂમિ ભવિષ્યમાં તૈયાર થાય; પણ કહેવાતા 'નગ્નસત્ય'થી વૈમનસ્ય અને વિરોધનો ઉકરડો ભેગોજ થતો જાય એ શું કામનું? વિવેક-મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન વિચારક ન કરે. 'પેલો આવો...' એમ તુંકારામાં કોઇને કહેવું એ પણ ઠીક લાગતું નથી.

કોઇ આવેશમાં આવી કંઇ જણાવે તો તે પ્રત્યે વિચારક પોતાની Sanity-સમતોલતા તજી ન દેતાં વિવેકપૂર્ણ ભાષામાં પોતાના વિચાર જણાવે છે. અમે તો શ્રીયુત વાડીલાલને શાંતિના દૂત તરીકે આ પ્રકરણથી યત્ર તત્ર ઉપજેલા વિરોધના શમાવનાર-લવાદના સ્વાંગમાં જોવા ઇચ્છીએ છીએ. સર્વત્ર શાંતિ થાય એ દિન પ્રભુ સત્વર આપે!

મોતીચંદભાઇ પણ અમારા મોટા મિત્ર છે. તેમણે મી૦ મુનશી કમિટીમાં જે વિરોધી મિનિટ કરીને ગેરસમજુતી ઉભી કરી હતી તે પ્રકરણ શમ્યું ન હતું ત્યાં તીર્થયાત્રા કરવા ગયા અને ત્યાં પણ તેમના હાથે થયેલ રીપોર્ટથી દિગંબરીના તરફથી ગેરસમજુતી થઇ. એ એક કાલનો પ્રભાવ છે. તે ગેરસમજુતી દૂર કરવા માટે અને ખાસ વાડીભાઇના લેખ સામે રદિયા આપવાના લેખો તેમને લખી બહાર પાડવાપડયા. મી૦ મુનશી કમિટીની પોતાની 'મિનિટ' સંબંધી હજુ જોઇએ તેવો રદીયો તેમણે આપેલ નથી અને તેમણે કરેલી ગેર સમજુતી દૂર કરવા ગત ફાગણ-ચૈત્ર અંકમાં અમારૂં વકતવ્ય સ્થાનાભાવે મોકુફ રાખીએ છીએ એમ અમે જણાવ્યું હતું તેજ અત્ર પુનઃ અમારે જણાવવું પડે છે. કારણ કે શ્રી કેશરીયાજીનો મામલો જાહેર પત્રોમાં એટલો બધો ફૂદી પડયો કે અમારે આવડી મોટી નોંધ લખ્યા વગર રહેવાય તેમ ન હતું. તેથી તે અને બીજી પણ અનેક નોંધ અત્યારે અમારે સ્થાનાભાવે મુલતવવી પડે છે. પ્રભુ! સૌને સદ્‌બુદ્ધિ અર્પો!

જૈન સાહિત્ય સંશોધક.

[જૈન ઇતિહાસ, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ વિવિધ વિષયક સચિત્ર ત્રૈમાસિક પત્ર ખંડ ૩ અંક ૧ પૃ.૧૬૦ સંપાદક શ્રી જિનવિજય આચાર્ય-ગૂજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર. અમદાવાદ પ્રકાશક જૈન સાહિત્ય સંશોધક કાર્યાલય એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. જણાવેલ નથી. ઘણું કરી પાંચ રૂપીઆ.]

આ ત્રિમાસિક કેટલાંક વર્ષો થયાં બંધ હતું તેનો આ ત્રીજો ખંડ શરૂ થઇ પહેલો અંક બહાર પડયો જાણી અતિ આનંદ થાય છે. જૈન ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનો ફાળો જગતથી અવગણી શકાય તેમ નથી, પણ જગત્ પાસે મૂકવાનું કાર્ય તો જૈનોનું છે. શ્રીમંતો દ્રવ્ય આપી, વિદ્વાનો અધ્યયન કરી લેખ લખી, પંડિતો પ્રાચીન ગ્રંથોને સંશોધિત કરી તે તે સંબંધી બહાર પાડવામાં સહાયભૂત થાય તોજ આ વિશાલ વિષયોને કોઇ પણ અંશે પહોંચી વળાય. સંપાદક મહાશય એક જબરા વિદ્વાન્ છે અને જૈનેતર વિદ્વાનો તેમજ જર્મન વિદ્વાન્ યાકોબી જેવાએ તેમની વિદ્વત્તા સ્વીકારી-પ્રમાણી છે; તેથી તેમની પાસેથી ઘણાની આશા સમાજ રાખે તે યોગ્ય છે. સમાજે માત્ર એવી એક પક્ષી આશા રાખવા સાથે તે આશા ફલિભૂત થાય તે માટે ગ્રાહકો સંખ્યાબંધ મેળવી આપવાની તેમજ બીજી સગવડો પ્રાપ્ત કરી આપવાની છે. સંપાદક મહાશય હવે આ પત્રને અખંડ ધારાએ ચલાવવા શક્તિમાન થાય એમ જરૂર ઇચ્છીશું.

આ અંકમાં સંપાદકે દેવવાચક કૃત શ્રી મહાવીર સ્તુતિ-શ્રવણ સંઘ.સ્તુતિ-વીરશાસન સ્તુતિ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિ પ્રસાદી કૃત મંત્રપદો, જિનપ્રભ સૂરિનું ફારસી ભાષામાં ઋષભસ્તવન, વસ્તુપાલ તેજપાલના બે રાસ વગેરે સંશોધિત કરી બહાર પાડયા છે. તે ઉપરાંત વડોદરા નરેશનો જૈન સાહિત્ય પ્રેમ સ્વતંત્ર લેખ લખેલ છે. પંડિત બહેચરદાસે ધર્માસ્તિકાય એટલે શું ? એ ચર્ચાત્મક લેખ લખ્યો છે પંડિત સુખલાલજીએ રત્નસિંહસૂરિ કૃત આત્માનુશાસ્તિ ભાવનાનું ભાષાંતર કર્યું છે અને તે ઉપરાંત ખાસ મનનીય અને ઉચ્ચ કક્ષાનું શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત ન્યાયાવતારસૂત્રનું ભાષાંતર અને તે પર વિવેચન કરેલ છે તેમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે છે. અમને આ ન્યાયાવતાર ખાસ ન્યાય પ્રવેશક ગ્રંથ લાગે છે ને તે ધાર્મિક શિક્ષણક્રમમાં સારૂં સ્થાન લે તેમ છે. શ્રીયુત રસિકલાલે એક ઐતિહાસિક શ્રુત પરંપરા એ નામના લેખમાં વસ્તુપાલ મંત્રીના પ્રબંધમાં આવેલ મૌજુદીનની હારનો પ્રસંગ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ સાધક પ્રમાણો આપી સુંદર રીતે છણ્યો છે અને બીજાં અનુસંધાનના લેખમાં બીજી કેટલીક હકીકતો પર પ્રકાશ પાડવાની આગાહી આપી છે. રા. મોહનલાલ ભ. ઝવેરી સોલીસીટરે શ્રી જિન ભદ્રગણિના સમયની ચર્ચા કરી છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. શ્રીયુત વાલજી ગોવિંદજી દેશાઇએ આહાર શુદ્ધિ અને રસ ત્યાગ નામનો લેખ લખી દૂધનો આહાર તરીકે ઉપયોગનો પ્રશ્ન પણ જૈન દૃષ્ટિએ બતાવી છેવટે જણાવ્યું છે કે 'દૂધાદિનો ત્યાગ અવશ્ય ધર્મ છે. પણ તીર્થંકરોયે લાંબા ઉપવાસનું પારણું દૂધેજ કરતા એમ લાગે છે, એટલે એ ધર્મનું આચરણ આ કઠણ કલિકાલને વિષયે જેવું તેવું કામ નથી. એ ધર્મના પાળનાર મહારથીઓને સહસ્રવાર વન્દન હો."

જૈનેતર વિદ્વાનોમાં મહાત્મા ગાંધીજીનાં રાયચંદભાઇનાં કેટલાંક સ્મરણો મનનીય છે, રા. નાનાલાલ સિવિલિયનના જૈન પ્રતિમાવિધાન અને ચિત્રકલા એ લેખમાં કેટલાંક દૃષ્ટિબિંદુઓ છે તે પર શોધ કરતાં ઘણું મળી શકે તેમ છે, તેમજ પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રીયુત રાવલના હિંદી કલા અને જૈન ધર્મ સંબંધે. દિ. બ. કેશવલાલ હ. ધ્રુવ એ પ્રસિદ્ધ સાક્ષરે પવન દૂતના કર્ત્તા ધોયી પર પુષ્કળ પ્રકાશ પાડયો છે. છેવટે આ ત્રિમાસિકનો વિજય ઇચ્છી તે માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ જે સંદેશો મોકલ્યો છે તે ટાંકીએ છીએ કે:—

'જૈન મતના મારા 'પક્ષપાત'ને લીધે ને જૈનોના સત્સંગને લીધે કેટલાક મને જૈનજ માને છે. એવો હું તો જરૂર ઇચ્છું કે આ ત્રૈમાસિક દ્વારા જૈન મત જે અત્યારે તો જીવદયા એટલે ખોટી જંતુદયાના પ્રવર્ત્તનને નામે વગોવાય છે તે જીવદયા એટલે મનુષ્ય સુધાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેના વિશુદ્ધ વ્યવહારના શિક્ષક તરીકે ઓળખાતો થાએ.'

જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧લો.

તે સંબંધી અભિપ્રાયો.

સાક્ષર શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી. M. A. L. L. B. મુંબઈની સ્મોલ કૉઝીઝ કોર્ટના વડા જજસાહેબે જે અભિપ્રાય ગત ડીસેંબરમાં આપ્યો તે જાન્યુઆરીના ૨૭ ના મોડર્ન રિવ્યુમાં પ્રકટ થયો છે:—

(1) JAIN GURJAR POETS, PART I :—*By Mohanlal Dalichand Desai, B. A. LL. B., Vakil, High Court. Printed at the Diamond Jubilee Printing Press. Ahmedabad. Cloth Cover. Pp. 320—656. Price Rs. 5-0-0 (1926).*

This is a treasure house of old poems written by Jain poets in Gujarati between the XIIth and XVII centuries of the Vikrama Era. The collection is the 'result' of Mr. Desai's persistence and assiduity as he has left hardly a single Jain Bhandar unexplored, wherever and whenever he could help it. His opinion is that prior to the XIIIth century, the literature of Gujarat was written in *Apabramsha* (very old Gujarati) and hence he has taken that century as the starting point for his collection. A preface of staggering volume consisting of 320 pages, containing a *short* history of old Gujarati forms an important part of this book. If the author calls this a *short* history we wonder what the 'size' his preface would have been, had it been a full one. He passes in rapid review the different stages of the development of the language from Sanskrit to Prakrit, thence to Shaurseni and Paishachi, Apabramsha, old Gujrati to its present state. He asserts the principle that the prior or older forms of the language were not dying or becoming dead, but that they were developing and presenting an altered exterior. The preface is replete with quotations, from very old writers in support of the facts stated by the writer who is at pains to show that so far as the language or vehicle for expression was concerned there was no difference or distinction between the writings of Jain and Non-Jain (Brahmin) writers in those far off days, just as there is none now. We congratulate Mr. Desai in his *magnum opus*, and await the second part with great interest.

K. M. J.

Modern Review January 27.

જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧લો—કર્તા મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ બી. એ. એલ એલ. બી. વકીલ હાઇકોર્ટ. મુદ્રિત–ડાયમંડ જ્યુબિલિ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ અમદાવાદ. લુગડાનું પુઠું પૃ. ૩૨૦+૬૫૬ કિંમત રૂ. પાંચ (૧૯૨૬).

આ પુસ્તક વિક્રમ સંવત્ ૧૩ મા સૈકાથી તે ૧૭ મા સૈકા સુધીના ગૂજરાતીમાં જૈન કવિઓએ

લખેલાં જૂનાં કાવ્યોનો એક ખજાનાનો સંગ્રહ-મહા સંગ્રહનિધિ છે. આ સંગ્રહ મી. દેશાઇના સતત્ આગ્રહ અને ખંતવાળા ઉદ્યમનું 'પરિણામ' છે કારણ કે તેણે પોતાથી બની શકયું ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે કોઈ પણ જૈન ભંડારને તપાસ્યા વગરનો ભાગ્યેજ રાખેલ છે. તેનો અભિપ્રાય એ છે કે ૧૩ મા શતકની પહેલાં ગૂજરાતનું સાહિત્ય અપભ્રંશ (ઘણી જૂની ગૂજરાતી)માં લખાયું હતું અને તેથી તેણે પોતાના આ સંગ્રહના પ્રારંભના અગ્રબિંદુ તરીકે તેજ-તેરમા શતકને લીધું છે. જૂની ગૂજરાતીના 'સંક્ષિપ્ત' ઇતિહાસ વાળી ૩૨૦ પૃષ્ઠોની આંજી નાંખે તેટલા મોટા પ્રમાણવાળી પ્રસ્તાવના એ આ ગ્રંથનો એક અગત્યનો ભાગ સારે છે. જો કર્ત્તા આને 'સંક્ષિપ્ત' ઇતિહાસ કહે છે તો અમને અચરજ એ થાય છે કે તે પૂરો ઇતિહાસ હોત, તો પોતાની પ્રસ્તાવનાનું 'કદ' કેવડું હોત! તે સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃતમાં, પછી શૌરસેની અને પૈશાચી, અપભ્રંશ, જૂની ગૂજરાતી તે અત્યારની વર્ત્તમાન સુધીના ભાષાના વિકાસની જુદી જુદી ક્રમિક અવસ્થાઓનું ઝડપથી અવલોકન કરે છે. ભાષાનાં પૂર્વનાં યાતો વધુ જૂનાં રૂપો મરતાં નહોતાં યા મૃત થતાં નહોતાં પરંતુ તેઓ વિકાસ પામીને ફેરફાર થયેલો-વિકૃત થયેલો બાહ્ય ઘાટ દાખવતા હતા એ મુખ્ય સિદ્ધાંતને તેણે સિદ્ધ-સ્થાપિત, યા નિશ્ચયપૂર્વક પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પ્રસ્તાવના લેખકે મૂકેલી હકીકતોના સમર્થનમાં લીધેલાં ઘણા પ્રાચીન લેખકોનાં અવતરણોથી ભરપૂર છે. કર્ત્તાએ શ્રમ લઇને બતાવ્યું છે કે જ્યાં સુધી ભાષા અથવા વિચારપ્રદર્શન માટેના વાહનને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી જેવી રીતે વર્ત્તમાનમાં બીલકુલ નથી તેજ પ્રમાણે તે જૂના કાલમાં પણ જૈન અને જૈનેતર (બ્રાહ્મણ) લેખકોનાં લખાણોમાં કંઇ પણ તફાવત કે ભેદ હતો નહિ. મી. દેશાઇને તેના આ **મહાભારત ગ્રંથ** માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ અને તેના બીજા ભાગની અતિ રસપૂર્વક રાહ જોઇએ છીએ.

મોડર્ન રિવ્યુ જાન્યુ. ૨૭.

---

(૨) ત્હમારી વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના જૂની ગૂજરાતીના સંબંધમાં હકીકતની ખાણ રૂપ છે. હું ધારૂં છું, ત્હેમાં આવી છે ત્હેવી અને તેટલી હકીકત એક ઠેકાણે તો માત્ર ત્હમારા પુસ્તકમાંજ કેન્દ્રસ્થ કરવામાં આવેલી છે. વળી ત્હમે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત અપભ્રંશના અર્થનો સ્ફોટ પણ ગૂજરાતીમાં આપ્યો છે તેથી ત્હમારી પ્રસ્તાવનાનો ઉપયોગ ખૂબ બળોળો થવા સંભવ છે. આટ આટલી હકીકતોને એક ઠેકાણે આપવા માટે, ખરેખર ત્હમારા પ્રેમ-પરિશ્રમને અભિનન્દન જ ઘટે છે.'

વડોદરા તા. ૩૧-૧૨-૨૬

મંજુલાલ મજમુદાર. B. A. LL B.

---

(૩) 'કલાને મંદિરે' એ મથાળા નીચે વિદ્વાન્ લેખક રા. કેતુ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

જૈન સાહિત્યકારોએ ગુર્જરી વાણીની શી શી સેવા કરી તેની આજ પ્રતીતિ પડે છે. નરસિંહ મહેતાની પૂર્વે પણ પાંચ-છ સદીઓ સુધી ગુર્જર સાહિત્યનું ગૌરવ, મધપૂડામાં મધુ પૂરતી મધમાખીઓની માફક પુષ્કળ જૈન કવિઓ સંઘરી રહ્યા હતા અને તે કેવળ એક જ દિશામાં નહિ. ઇતિહાસ, વાર્તા, કાવ્યો, સુભાષિતો, અલંકારશાસ્ત્રો અને કઠોર વ્યાકરણ: એવી સર્વદેશીય સાહિત્ય-આરાધનામાં સાધુઓ સુદ્ધાં શામિલ હતા. બેશક, ભાષા તે વખતે અપભ્રંશ હતી. પણ તે અપભ્રંશ હોવાને કારણે જ શિષ્ટ અશિષ્ટ સહુ નરનારીઓને સુગમ્ય હતી. અપભંશ હતી, છતાં અર્થવાહિની, ઉંડાણુવાળી, જાજરમાન અને સુમિષ્ટ કેવી હતી તે એનાં સુભાષિતો બતાવે છે:—

મહુ કન્તહો બે દોસડા, હેલ્લિ મ ઝંખહિ આલુ
દેન્તહો હઉં પર ઉવ્વરિઅ જુજ્ઝન્તઓ કરવાલુ

[હે સખી! મારા કંથના બે દોષ: આળ મ દે: એક તો તેના (દાન) દેતાં દેતાં હું જ ફક્ત ઉગરી. અને ઝુઝતાં ઝુઝતાં ફક્ત તલવાર જ બચી!]

જીણ મારગ કેહરિ વુવો, રજ લાગી તિરણાંહ
તે ખડ ઉભી સૂખસી, નહિ ખાસી હરિણાંહ

આજ એ દુહો ભાષા-પલટો ખાઇને એમ બોલાય છે કે,

જે મારગ કેસરી ગયો, રજ લાગી તરણાં
તે ખડ ઉભાં સૂકશે, નવ ખાશે હરણાં.

ન ભૂલીએ કે એક દિવસ આ ભાષા જીવતી હતી. લોકોના પ્રાણમાંથી વ્હેતી હતી. આ દૃષ્ટાંતો તો બિન્દુ સમાન જ છે. એક પ્રચૂર સાહિત્ય-ખાણની એ નિશાની છે.

* * *

પાંચ સદીઓની આ અંધારી ગુફામાં મશાલ લઇ જવાનો યશ રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇને મળે છે. આ દટાયેલ સમૃદ્ધિની મૂળ ભાળ દેનાર તો સ્વ. મનસુખભાઇ. પરંતુ ભા. દેસાઇના અપરિશ્રાંત ઉદ્યમ વિના એ રત્નાકર ઉખેળવાનો સમય આટલો નજીક કોણ લાવત! સવા વર્ષથી એ બંધુ 'જૈનયુગ' નામનું માસિક કાઢી, ઇતિહાસ, ભાષા અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ ચુપચાપ સંગીન સંશોધન કર્યે જાય છે. પણ કમભાગ્યે જનસમુદાયની આંખો આડે પંથ-દૃષ્ટિના કાચો જડાયા હોવાથી એમના પ્રયાસો બહુ થોડાની જ નજરે ચડતા હશે. દરમીઆન આજ એમણે 'જૈન ગુર્જર કવિઓ' નામનો છસો પૃષ્ઠોનો સંશોધન-ગ્રંથ ગુજરાતને ખોળે મેલ્યો છે. અને એની પાછળ બીજો ભાગ પણ ચાલ્યો આવે છે. અમને લાગે છે કે ગ્રંથ-દૃષ્ટિની સંકુચિતતા ભેદી અન્યોન્ય સેવા-વિનિમયનો ભાવ જગાડવામાં આ પ્રયાસ મોટો ફાળો આપશે.

સૌરાષ્ટ્ર ૫-૨-૨૭.

---

(૪) 'નવો ફાલ' એ મથાળા નીચે નીચે પ્રમાણે તા. ૫-૨-૨૭ ના **સૌરાષ્ટ્ર**માં સમાલોચના પ્રકટ થઇ છેઃ—

સંશોધન

જૈન ગૂર્જર કવિઓ (પ્રથમ ભાગ): પ્રયોજક મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ. બી. એ. એલ એલ. બી, પ્રકાશક શ્રી જૈન કોન્ફરન્સ ઓફીસ, મુંબાઇ. પાકું પૂઠું, પૃષ્ઠ ૬૫૬, મૂલ્ય પાંચ રૂપિયા.

ગુર્જર સાહિત્યમાં પ્રાંતિક અસ્મિતાની જે જ્વાલા પ્રગટ થઇ છે, તેને અજવાળે અજવાળે આપણી ભાષા તથા ઇતિહાસના ઉંડા ભૂતકાળની ગુફામાં પ્રાચીનતાના અનેક આશકો આજે પરિભ્રમણ કરી કરી, આપણા અસલી બળનું પ્રેરણા-સ્થળ શોધી રહ્યા છે. એ ત્વરિત ગતિથી ખોદાઇ રહેલા સંશોધન પ્રદેશમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથના કર્તાએ કરેલું અપૂર્વ સાહસ આજે ગુજરાત સહર્ષ વધાવી લેશે. નરસિંહ મહેતાની પૂર્વે તો કેમ જાણે ગુજરાતી સાહિત્ય જીવતું જ નહોતું, એવી તમામ ભ્રમણાઓને વિદારીને આ ગ્રંથ દસમી સદીથી માંડીને સત્તરમી સદી સુધીના અપભ્રંશ સાહિત્યના વિપુલ ખજાનાને આપણી સમક્ષ ખુલ્લો મૂકી દે છે. આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેટલા બધા પ્રાચીન રાસાઓ ને હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાંથી અવતરણો ટાંકી ટાંકી, પ્રકરણોવાર એ વિષયને ક્રમશઃ વ્હેંચી નાખી, ગુર્જર સાહિત્યના પાયામાં બળવાન ચણતર કરનાર ત્રણસો જેટલા જૈન કવિઓનાં કાવ્યો ઉતારી, ગ્રંથકાર વિદ્વત્તાભેર સિદ્ધ કરે છે કે અપભ્રંશ વાણી વાટે વિકસેલું ગુર્જર સાહિત્ય સારી પેઠે સમૃદ્ધિવંત હતું. ભાષાના ઘડતર ઉપર તો આ ગ્રંથ અત્યંત ઉર્જ્વલ જ્યોતિ પાથરે છે, અને ગુર્જર સાહિત્યને જાજવલ્યમાન બનાવવામાં જૈન કવિઓનો મહાન્ હિસ્સો પૂરવાર કરે છે. ગ્રંથકારના આવા ભગીરથ પરિશ્રમ માટે ઉચ્ચ આદર ઉપજે છે.

સૌરાષ્ટ્ર તા. ૫-૨-૨૭.

---

(૫) શ્રીયુત **નાનાલાલ ચીમનલાલ મહેતા** આઇ. સી. એસ. ડેપ્યુટી કમિશનર પર્તાબગઢ, અવધ તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૭ ના પત્રથી આ સંબંધે જણાવે છે કેઃ—

I have read the introduction of your book which alone I am in a position to appreciate. Your book is really a book for the book-makers. There is so much matter new and interesting that nobody interested in Jaina and Prakrit literatures can afford to ignore it. The only criticism I have to make is that the presentation might have been more concise and systematic with a detailed Syno-

psis at the beginning. A few foot-notes for the old verses would have been also useful.

—મેં તમારા પુસ્તકની પ્રસ્તાવના વાંચી છે, કે જે એકજની કદર કરવાની સ્થિતિમાં હું છું. તમારૂં પુસ્તક ખરેખર પુસ્તકના કર્ત્તા થવા માંગતાને માટે છે. તેમાં એટલું બધું નવું અને રસપ્રદ દ્રવ્ય-વસ્તુ છે કે જૈન અને પ્રાકૃત સાહિત્યોમાં રસ લેનાર કોઇને પણ તેથી અજાણ્યા રહેવાનું પાલવે નહિ. ફક્ત એક ટીકા સૂચન મારે કરવું પડે છે કે આરંભમાં વિગતવાર સારાંશ આપીને વસ્તુનિવેદન -પ્રતિપાદન વધુ સંક્ષિપ્ત અને વધુ વ્યવસ્થિત કદાચ થઇ શકત. જૂની કવિતા માટે થોડી 'ફુટનોટ' પણ ઉપયોગી નિવડત.

---

(૬) માર્ચ ૧૯૨૭ ના **'સાહિત્ય'**માં નીચે પ્રમાણે 'ગ્રંથાવલોકન'માં પ્રગટ થયું છે.

જૈન ગુર્જર કવિઓ—પહેલો ભાગ સંગ્રહનાર મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ, મુંબાઇ, જૈન શ્વેતામ્બર કોનફરંસ ઓફિસ, કિંમત રૂા. ૫) આ સાલમાં બહાર પડેલા પુસ્તકોમાં આને અમે સૌથી અગત્યનું ગણીએ છીએ; તેનાં બે કારણો આ: આમાં જૂની ગુજરાતી ભાષાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ એ નામનો નિબંધ ભાઇ મોહનલાલે લખ્યો છે; અને વિક્રમના તેરમા સૈકાની કવિતા પહેલી વાર બહાર પાડી છે. એ ખરૂં, કે નિબંધ જૂદી જૂદી તૈયાર સામગ્રી પરથી ઘડાયો; પરંતુ મુદ્દાની વાત એ કે તૈયાર સામગ્રીની થયા યોગ્ય ચાળવણી કરીને ઉપયોગી સાધનોને એકઠા કરી તે પરથી માન્ય થઇ શકે એવા સિદ્ધાંતો બાંધવા એ મુશ્કેલ કામ ભાઇ મોહનલાલે કર્યું છે. એમનો આ નિબંધ ભાષાશાસ્ત્રીને જેમ આપે તેવો અને ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસીને કામમાં લાગે તેવો છે. એમાં વિદ્વતા, વાંચન અને મનનનાં પરિણામો સ્પષ્ટ તરવરી રહે છે. એઓ સાચું કહે છે, કે "જૂની અપભ્રંશ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાથે મળતી છે અને પાછળની અપભ્રંશ જૂની ગુજરાતીને મળતી છે." આગળ ચાલતાં તેઓ સારી રીતે સાબીત કરી શક્યા છે, કે "તેરમી ચૌદમી સદીમાં ગુજરાતીનું વાંગ્મય નિર્માણ થયું; તેથી ગુજરાતી ભાષા તેટલી પ્રૌઢ થઇ હતી એવું જણાય છે. તે પૂર્વે ત્રણ સદી તો તે બોલાતી હોવી જોઇએ. + + આ સંબંધે કેવળ અનુમાન પર તે વાતનો આધાર રાખવા જેવું નથી રહ્યું. + + સંવત ૮૩૫ માં રચાયેલી કુવલયમાળામાં મુખ્ય દેશમાં + + ગુર્જર લોકને તેમની ભાષાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે:—

'ન ઉરે ભલ્લઉં ભણિરે અહ પેચ્છઇ ગુજ્જરે અવરે

એટલે—પછી ગુર્જર લોકોને જોયા. એ લોકો + + ન ઉરે ભલ્લઉં એમ બોલનારા હોય છે." મતલબ કે અમારી માન્યતા છે કે ગુજરાતી ઘણી જૂની છે. પારસીઓના હિંદમાંના વસવાટ જેટલી જૂની છે, તે બીજી રીતે ભાઇ મોહનલાલ સાબીત કરી શક્યા છે. હવે જોવાનું છે, કે પૂ. નરસિંહરાવ ભાઇ કેવી રીતે આનું ખંડન કરે છે.

આ નિબંધમાંના એક મંતવ્યનો અમારે વિરોધ કરવો જોઇએ. ભાઇ મોહનલાલ માને છે, કે જૈનો અને બ્રાહ્મણોનાં સાહિત્ય જૂદાં જૂદાં ખીલ્યા નહોતાં. આને માટે કશો આધાર તેઓ આપી શક્યા નથી, પોતાની વિરૂદ્ધનો પુરાવો એમણે પ્રગટ કરેલી આ ચોપડીથી મળી રહે છે. 'જૈન ગુર્જર કવિઓ' એ નામ સંપ્રદાયનું, તેમ અંદરની કવિતા પણ સંપ્રદાયની છે. એથીજ અમે કહીએ છીએ, કે જૈન ગુજરાતીને જૂની ગુજરાતી માનવાની ભૂલ ન કરો. **જૈન ગુજરાતી એજ તે તે કાળના હિંદુ લખનારની ભાષા હતી** અને હાલનાં ૩૫ તો બહુ પ્રતના ક્રમને લીધે લાધ્યાં એમ કહેવું ન્યાયયુક્ત નથી. એ ચર્ચા જવા દઇશું, અને આ ચોપડીમાંથી સંવત ૧૨૪૧ માં લખાયેલ કવિતાઓની બે ચાર લીટી વાનગી તરીકે રજુ કરી અટકીશું.

"ગુણ ગણહ એ તણઉં ભંડાર,સાલિભદ્રસૂરિ જાણીઇએ
કીધીઉં એક તીણિ ચરિતુ ભરહ નરેસર રાસુ છંદિઇ

× × × ×

સંવત એ બાર એકતાલિ ફાગણુ પંચમિઇ એઉ કીઉએ

સાહિત્ય. માર્ચ. ૨૭.

---

(૭) 'ગુજરાત'માં મી. જયોતીન્દ્ર હ. દવે 'નવું સાહિત્ય' એ નામના વિભાગમાં ફાલ્ગુન સં. ૧૯૮૩ ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે લખે છેઃ—

જૈન ગુજર કવિઓઃ—પ્રથમ ભાગઃ પ્રયોજકઃ રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇઃ પ્રકાશકઃ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરંસ ઓફીસ, મુંબાઇ. મૂલ્યં રૂ. પાંચ.

જૈન સાહિત્યના પ્રખર અભ્યાસક તરીકે રા. મોહનલાલનું નામ સુપરિચિત છે. સંસદ પ્રયોજિત 'ગુજરાતી સાહિત્ય'ના પાંચમા ખંડમાં તેમણે મધ્ય યુગના જૈન કવિઓનો પરિચય કરાવ્યો છે.

આ પુસ્તકમાં વિક્રમના તેરમા શતકથી તે સત્તરમા શતક સુધીના ગુજરાતી ભાષાના જૈન કવિઓની તેમની કૃતિમાંથી નમુના આપીને ઓળખાણ કરાવી છે.

આપણા આદિ કવિ નરસિંહ મહેતા પહેલાં અનેકાનેક જૈન કવિઓ થઇ ગયા છે; અને ત્યાર પછી પણ ઘણા થઇ ગયા છે. એ સર્વની કૃતિઓનું પરિશીલન કરીને તેમાંથી સારદોહન કરવાનું કાર્ય કેટલું કઠણ છે તે સહજ સમજાય એમ છે. પ્રસ્તુત સંગ્રહ તૈયાર કરતાં રા. મોહનલાલને કેટલો પરિશ્રમ કરવો પડયો હતો. કેટકેટલી પ્રતોનું અવલોકન કરવું પડયું હતું તેનો ઝાંખો ખ્યાલ 'નિવેદન' વાંચ્યાથી આવે એમ છે. આ ગ્રંથને જૈન સાહિત્યની Encyclopidea નું નામ આપીએ તો તેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

આ ઉપરાંત ગ્રંથના આરંભમાં 'ગુજરાતી ભાષાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' આપ્યો છે તે બહુ ઉપયોગી છે. એના સાત વિભાગ પાડયા છે. પહેલા વિભાગમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષા સંબંધી વિવેચન છે. બીજા વિભાગમાં દશમી સદીથી માંડી સોળમી સદી સુધી અપભ્રંશ સાહિત્યનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. ત્રીજા વિભાગમાં હેમચંદ્રાચાર્ય તથા તેના વ્યાકરણ પર વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ચોથા વિભાગમાં સોમપ્રભાચાર્યના કુમારપાલ પ્રતિબોધ વીશે. પાંચમામાં પ્રબંધ ચિંતામણિ વીશે બહુજ ઉપયુક્ત માહિતી આપવામાં આવી છે. છઠ્ઠા વિભાગમાં 'અપભ્રંશ સબંધી કેટલીક હકીકતો' અને સાતમામાં 'જુની ગુજરાતી સંબંધી કેટલીક હકીકતો' આપવામાં આવી છે. ૩૨૦ પાનાનો આ વિસ્તૃત નિબંધ ઘણી રીતે ઉપયોગી છે. વર્ષોના અભ્યાસનું એ પરીણામ છે એમ તરત જણાઇ આવે છે. આખો નિબંધ રા. મોહનલાલ છુટો છપાવશે તો ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓ પર એમનો મોટો ઉપકાર થશે.

રા. મોહનલાલ આનો બીજો ભાગ સત્વર પ્રગટ કરશે એવી આશા સાથે વિરમીશું.

ગુજરાત—ફાલ્ગુન ૧૯૮૩.

---

(૮) **જૈન સાહિત્ય સંશોધક** નામના ત્રિમાસિકના ફાલ્ગુન સં. ૧૯૮૩ ના અંકમાં આચાર્ય શ્રી જિનવિજય 'નવ પ્રકાશિત ગ્રંથ પરિચય'માં પોતાના વિચારો અને ઉદ્ગારો નીચે પ્રમાણે જણાવે છેઃ—

જૈન ગૂર્જર કવિઓ—પ્રથમ ભાગ. [વિક્રમ તેરમા શતકથી તે સત્તરમા શતક સુધીના ગૂજરાતી ભાષાના જૈન કવિઓની તેમની કૃતિ સહિત વિસ્તૃત સૂચિ. 'જૂની ગૂજરાતી ભાષાના ઇતિહાસ'ની વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના સમેત **સંગ્રાહક** અને **સંપ્રયોજક** શ્રીયુત **મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇ**, બી. એ. એલ્‌એલ્‌. બી. વકીલ હાઈકોર્ટ મુંબઈ. પ્રકાશક જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ ઑફીસ, મુંબઈ.]

આ ગૌરવ ભરેલા ગ્રંથના 'સંપ્રયોજક' શ્રીયુત મોહનલાલ દ. દેશાઈ. આ વિષયમાં, અમારા સમવ્યસની અને સમસ્વભાવી ચિરમિત્ર છે. જૈન સાહિત્ય અને જૈન ઇતિહાસના પરિશીલનનો તેમને ઘણો જૂનો રોગ છે. જે વખતે અમને કલમયે ઝાલતાં નહોતી આવડતી તે વખતના એ જૈન ઇતિહાસ અને જૈન સાહિત્યના વિચારઘેલા અને અનન્ય આશક બનેલા છે. કોઇ ૨૦-૨૨ વર્ષથી જે એક પોતાના પ્રિય-વિચારરૂપ સુપુત્રની એ પ્રતિપાલના કરતા આવ્યા છે તેના લગ્નોત્સવ સમાન સૌભાગ્ય ભરેલા સુપ્રસંગ જેવો, આ ગ્રંથને પ્રકાશમાં મૂકવાનો તેમના માટે સુઅવસર આવેલો ગણાય. અને એ સુઅવસરને જોવા મોહનભાઇ સફળ થયા તે માટે અમે એમને વધામણી આપીએ છીએ.

આ યુગના જૈન વ્યવસાયી ગૃહસ્થોમાં મોહન-

ભાઇ જૂના જૈન ગૂજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસી તરીકે સર્વાંગ્ર છે એમ જો કહીએ તો તેમાં જરાયે અમને અતિશયતા નથી લાગતી. ક્યાં તો વકીલાતનો વહેતો ધંધો અને ક્યાં આ અખંડ સાહિત્ય સેવા! ખરી રીતે જ્યાં આ બે પ્રવૃત્તિઓને જરાયે મેળ નથી ત્યાં મોહનભાઈ આવું અત્યુત્તમ ફળ નીપજાવી શક્યા તે માટે એમના ઉદ્યોગની શી વર્ણના કરી શકાય. કેવળ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ એ જ જેમના જીવન-નિર્વાહનો ખાસ ઉપાય હોય અને એ જ જાતનું જીવન જીવવા માટે જેઓ સરજાયા હોય તેવા પુરુષો પણ, જે કાર્ય મોહનભાઇએ કરી બતાવ્યું છે તે, કરી બતા-વવા ભાગ્યે જ ભાગ્યશાળી નીવડે છે. મોહનભાઇ જો ન જન્મ્યા હોત તો કદાચ જૈન ગૂર્જર કવિઓની ઝાંખી કરવા જગતને ૨૧ મી સદીની વાટ જરૂર જોવી પડત.

હવે મુદ્દા ઉપર આવીએ. આ ગ્રંથમાં ગૂજરાતી ભાષામાં પદ્ય રૂપે, જે જે જૈન વિદ્વાનો, જે કંઇ લખી ગયા છે તેની વિગતવાર યાદિ આપવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખેલો છે. આ ભાગમાં ૨૮૦ લેખકોની ૫૪૦ કૃતિઓની નોંધ આવેલી છે અને તેણે લગભગ ૬૦૦ પાના રોકેલા છે. એ એકલી નોંધ જ નથી પણ ખરી રીતે ૫૦૦ વર્ષના ગાળામાં થએલા ૩૦૦ જેટલા ગૂજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષક અને પોષક એવા જૈન વિદ્વાનોના જીવનકાર્યનું સારભૂત તારણ છે. આ ૬૦૦ પાનાના મૂળ ગ્રંથ ઉપર ૩૦૦ કરતાંયે વધારે પાનાની 'પ્રસ્તાવના (!)' છે. એનું નામ પ્રસ્તાવના છે, પણ વાસ્તવિકમાં ગૂજરાતી ભાષાના બંધારણ અને ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડનારા અનેકાનેક પ્રસ્તાવો-પ્રકરણો-પ્રબંધોના સંગ્રહનો આ એક મોટો ગ્રંથ જ બનેલો છે. સુંદના ગાંઠિએ ગાંધી જેવા બનેલા સાક્ષર વર્ગમાંના મોટા ભાગને તો આ ગ્રંથનાં પૂરાં પાનાં ફેરવી જવાં જેટલું ધૈર્ય પણ હોવું કઠણ છે ત્યારે મોહનભાઈ તો આવા અનેક ભાગો લખી, સુધારી, છપાવી બહાર પાડવાના હજી તો મોટા મનોરથો કરી રહ્યા છે. ભગવતી શ્રુતદેવતા એમના એ મહનીય મનો-રથોને સફળ કરવાની શુભ તક આપે.

—**જૈન સાહિત્ય સંશોધક**-ફાલ્ગુન સં. ૧૯૮૩.

[આ ગ્રંથ (૧) જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, પાયધુની મુંબઇ, (૨) મેસર્સ મેઘજી હીરજી **જૈન** બુકસેલર, પાયધુની, મુંબઇ ને ત્યાંથી મળી શકશે. કિંમત રૂ. પાંચ છે.]

"સ્નેહના સરજ્યા"

અમે તો સ્નેહના સરજ્યા સદાના સ્નેહિ રહેવાના,
ઉરેઉર એકતા સાધી લલિત ઉર લ્હાવ લેવાના. અમે.

અમારે સ્નેહથી જીવવું, અમારે સ્નેહથી મરવું;
અમારે સ્નેહથી તરવું, અમે તો સ્નેહિ દિવાના. અમે.

રહે જો જળવિના મત્સ્ય, રહે જો દેહી વીણ દેહ;
અમારે સ્નેહ વીણ તેમ ખરેખર પ્રાણ જાવાના. અમે.

સમુદ્ર છાતીપર જહાજ, અમે ત્યમ સ્નેહની સાથ;
દઢીભૂત બાથ ભીડાવી સમાધિ મસ્ત થાવાના. અમે.

ધીરજલાલ બે. શાહ.

અધ્યાત્મરસિક પંડિત દેવચંદ્રજી.

"અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયિકભાવ રે;
સંયમશ્રેણી ફુલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે.
—સંયમ શ્રેણીની સ્વાધ્યાય.

—(આત્માની અભેદ ચિંતારૂપ) સંયમના એક પછી એક ક્રમને અનુભવીને ક્ષાયકભાવ (જડપરિણતિનો ત્યાગ) ને પામેલો એવો જે શ્રી સિદ્ધાર્થ પુત્ર, તેનાં નિર્મળ ચરણકમળને સંયમશ્રેણિરૂપ ફુલથી પૂજું છું."

આ અતિશય ગંભીર વચનો છે. તે દ્વારા, શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુનું સ્મરણ કરી, શ્રી વીરના એક સુપુત્રનું સ્મરણ-ગુણોત્કીર્ત્તન-ચરિત્રાલેખન થોડું થોડું મારી અધૂરી વાણીમાં કરવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

૧. દેવચંદ્રજીના [1]જીવનનો ઇતિહાસ અલભ્ય હતો, પણ હમણાં એક 'કવિયણ'નો તેમના સ્વર્ગવાસ પછી તેર વર્ષે (સં. ૧૮૨૫ આશો શુદ ૮ રવિવારે) રચેલો 'દેવવિલાસરાસ' પ્રાપ્ત થતાં તેમાંથી મળતી ટુંક હકીકત લઇ લઇએ.

૨. "મરૂસ્થલ—મારવાડના વીકાનેર પાસેના એક ગામમાં ઓસવાલ વંશીય લૂણીઆ ગોત્રના શાહ તુલસીદાસજી વસતા હતા. તેને ધનબાઇ નામની ભાર્યા હતી. ઉપાધ્યાય રાજસાગર આવતાં તેણીએ જણાવ્યું કે પોતાને જો પુત્ર થશે તો તે ગુરૂને ભાવપૂર્વક વહેરાવશે. ધનબાઇને ગર્ભ વધતો ચાલ્યો, અને શુભ સ્વપ્નો આવવા લાગ્યાં. ત્યાં ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી [2]જિનચંદ્રસૂરિ વિહાર કરતાં કરતાં તે ગામે આવી ચડયા, ને તેમને આ દંપતિએ સ્વપ્નો જણાવ્યાં, તે પરથી તેમણે સ્વપ્નશાસ્ત્રાધારે જણાવ્યું કે પુત્ર એક મહાન્ થશે, કાંતો તે છત્રપતિ થશે અને કાંતો પત્રપતિ થશે-દીક્ષા-સંન્યાસ લેશે. સૂરિજી ગયા પછી સં. ૧૭૪૬ માં પુત્ર જન્મ્યો ને નામ દેવચંદ્ર આપ્યું. તે આઠ વર્ષનો થયો ત્યાં અનુક્રમે વિહાર કરતાં કરતાં ઉપરોક્ત રાજસાગર

૧—દેવચંદ્રજીનું સંક્ષિપ્ત જીવન લખવાનું ભાગ્ય મને રા. રા. મોહનલાલ હીમચંદ વકીલે તેમના આગમસાર-આગમસારોદ્ધાર એ નામનો ગ્રંથ તેમના તરફથી જુદો ને એક નાની ચોપડીના આકારે છપાતો હતો તેમાં મૂકવા પ્રેરણા કરેલી ત્યારે થયું હતું. તેને આજે ૧૫ વર્ષ થઇ ગયાં. તે વખતે જુજ હકીકત મળી તે પરથી લખેલું ટુંક જીવન તેમાં તેમજ જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ હેરૅલ્ડમાં તેમજ, જૈન કાવ્યદોહન (રા. મનસુખલાલ રવજી પ્રકાશિત) માં પ્રકટ થયું છે. ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ તરફથી તેમના સર્વ ગ્રંથો બે ભાગમાં 'શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર' એ નામથી પ્રકટ થયા છે-અને હમણાં આ સાથેજ 'દેવવિલાસ' એ નામનો રાસ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ તરફથી શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિ ગ્રંથમાલા ગ્રથાંક ૧૦૩-૧૦૪ માં પ્રકટ થયો છે તે સર્વ પરથી, તેમના સંબંધી ઘણું જાણવાનું મળે છે. તેમાંથી અહીં જરા વિસ્તારથી જણાવવાનું સુભાગ્ય ફરીથી ઉક્ત રા. મોહનલાલ હીમચંદ વકીલ પાદરાવાળાની પુનઃ પ્રેરણાથી મને પ્રાપ્ત થાય છે. આમાં શ્રીમદ્ દેવચંદ્રના બંને ભાગોનો સ્થળે સ્થળે ઉલ્લેખ આપેલ છે, તેમાં પહેલા ભાગને ૧ ને બીજા ભાગને ૨ એમ જણાવી પછી આડી લીટી દોરી તે તેના પૃષ્ઠની સંખ્યા જણાવી છે.

૨—દેવચંદ્રજી પોતાને યુગપ્રધાન ખરતર ગચ્છાચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરા શાખામાં થયેલ જણાવે છે. (જુઓ વિચારસાર પ્રશસ્તિ) અને તે જિનચંદ્રજી કે જેમણે બાદશાહ અકબરને પ્રતિબોધેલો, અને તે અકબર પાસેથીજ 'યુગપ્રધાન' એ નામનું બિરૂદ મેળવેલું. તેઓનો જન્મ સં. ૧૫૯૫, દીક્ષા સં. ૧૬૦૪, સૂરિપદ સં. ૧૬૧૨, સ્વર્ગવાસ સં. ૧૬૭૦ માં થયો હતો તેથી તેઓ ૧૭૪૬ માં દેવચંદ્રજીના જન્મ પહેલાં ૭૬ વર્ષે સ્વર્ગસ્થ થયેલા. એ કારણે જે જિનચંદ્ર સૂરિએ દેવચંદ્રની માતાનાં સ્વપ્નનો વિચાર કહ્યો અને જેમણે દેવચંદ્રજીને વડી દીક્ષા આપી તે ઉક્ત યુગપ્રધાન ખરતરગચ્છની પટ્ટાવલિના ૬૧ મા પટ્ટધર નહિ, પણ તે પછીના ૬૫ મા પટ્ટધર સમજવા. તેમના ગણધરચોપડા ગોત્રના સાહ, સહસકરણ પિતા, અને સુવિચાર દેવી માતા હતાં. મૂલ નામ હેમરાજ અને દીક્ષા નામ હર્ષલાભ. તેમની પદસ્થાપના સં. ૧૭૧૧ ના ભાદ્રપદ વદ ૧૦ ને રોજ રાજનગરમાં નાહટા ગોત્રના સાહ જયમલ્લ તેજસીની માતા કસ્તુરબાઇએ મહોત્સવપૂર્વક કરી હતી. ત્યાર પછી તેમણે જોધપુરવાસી શાહ મનોહરદાસે કરાવેલા ચૈત્યમાં ઋષભાદિ ૨૪ જિનની પ્રતિષ્ઠા કરી. એ રીતે વિધવિધ દેશવિહારી સિદ્ધાંતજ્ઞાતા જિનચંદ્રસૂરિ સૂરત બંદરે સં. ૧૭૬૩ માં સ્વર્ગસ્થ થયા. (જુઓ ક્ષમાકલ્યાણકૃત ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલિ.)

વાચક પધાર્યા. દેવચંદ્રને માતપિતાએ વહોરાવ્યો, ને શુભ મુહૂર્તે તે ગુરૂએ સં. ૧૭૫૬ માં તેને લઘુદીક્ષા આપી. પછી ઉક્ત જિનચંદ્ર સૂરિએ વડી દીક્ષા આપી, ને નામ રાજવિમલ રાખ્યું. પછી રાજસાગરજીએ દીક્ષિતને સરસ્વતી મંત્ર આપતાં શિષ્ય દેવચંદ્રજીએ તેનું ધ્યાન બેલાડા ગામમાં રમ્ય વેણાતટે ભૂમિગૃહમાં (ભોંયરામાં) યથાર્થ કરતાં સરસ્વતીએ પ્રસન્ન થઇ રસનામાં વાસ કર્યો[૩] શાસ્ત્રાભ્યાસ શરૂ કર્યો. ષડાવશ્યક સૂત્ર, અન્યદર્શનનાં શાસ્ત્ર, પંચકાવ્ય-નૈષધાદિ, નાટક, જ્યોતિષ, ૧૮ કોષ, કૌમુદી મહાભાષ્યાદિ વ્યાકરણો, પિંગળ, સ્વરોદય, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, આવશ્યક બૃહદ્‌વૃત્તિ, વિશેષાવશ્યક, શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ, હેમાચાર્ય, અને યશોવિજયજીના રચેલા ગ્રંથો, છ કર્મ ગ્રંથ, કર્મ પ્રકૃતિ આદિ અનેક શાસ્ત્રોની જૈન આમ્નાયથી સુગંધ લઇ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન મેળવ્યું. (દેવચંદ્રજીએ મુલતાનમાં સં. ૧૭૬૬ ના વૈશાખમાં ધ્યાનદીપિકા લખી; મુલતાન તથા વીકાનેરમાં ચોમાસાં કર્યાં, ને સં. ૧૭૬૭ ના પોષ માસમાં દ્રવ્ય પ્રકાશ બનાવ્યો.) સં. ૧૭૭૪ માં રાજસાગર વાચક દેવલોકે ગયા. સં. ૧૭૭૫ માં જ્ઞાનધર્મ પાઠક સ્વર્ગસ્થ થયા.

૩. 'દેવચંદ્રજીએ વિમલાદાસની બે પુત્રી નામે માઇજી અને અમાઇજી માટે આગમસાર નામનો ગદ્યમાં ગ્રંથ રચ્યો.[૪] તેઓ સં. ૧૭૭૭ માં ગૂજરાત આવી પાટણમાં પધાર્યા; ત્યાં પૂર્ણિમ ગચ્છના ભાવપ્રભસૂરિ[૫]ના ઉપદેશથી પૂર્ણિમ ગચ્છના શ્રાવક નગરશેઠ શ્રીમાલી વંશીય દોસી તેજસી જેતસીએ સહસ્રકૂટ જિન બિંબ ભરાવ્યાં[૬] હતાં, અને તે ભાવપ્રભસૂરિ પાસે તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી; તે શેઠને દેવચંદ્રે પૂછ્યું કે તમે સહસ્રકૂટનાં જિનબિંબ તો ભરાવ્યાં, પણ તે

૩—આમ હોય તો દેવચંદ્રજીએ ગમે ત્યાં પણ સરસ્વતિની સ્તુતિ અવશ્ય કરી હશે એમ મનમાં આવતાં તેના ગ્રંથોના બંને ભાગ ફેરવી ગયો, પણ મારા જોવામાં ન આવી.

૪—જ્યારે દેવચંદ્રજી પોતે તે ગ્રંથના અંતની પ્રશસ્તિમાં સ્વમિત્ર દુર્ગદાસને શુભચિત્તે સમજાવવા માટે મરોટકોટમાં સં. ૧૭૭૬ ના ફાગણ શુદ ૩ ભોમવારે આગમસાર રચ્યો એમ કહે છે.

સંવત **સત્તર છિહુત્તરે**, મન શુદ્ધ ફાગુણ માસ,
મોટે કોટ મરોઠ મે, વસતા સુખ ચોમાસ. × ×
આગમસારોદ્ધાર એહ, પ્રાકૃત સંસ્કૃત રૂપ,
ગ્રંથ કિયો દેવચંદ્ર મુનિ, જ્ઞાનામૃતરસકૂપ,
કર્યો ઇહાં સહાય અતિ, દુર્ગદાસ શુભ ચિત્ત,
સમજાવન નિજ મિત્રકું, કીનો ગ્રંથ પવિત્ત.
ધર્મમિત્ર જિન ધર્મ રતન, ભવિજન સમકિતવંત,
શુદ્ધ અમરપદ ઓલખણ, ગ્રંથ કીયો ગુણવંત. × ×
ગ્રંથ કિયો મનરંગસો, સિતપખ ફાગુણ માસ,
ભોમવાર અરૂ તીજ તિથિ, સફલ ફલી મન આશ.

૫—**ભાવપ્રભસૂરિ**—પૌર્ણમિક ગચ્છના સ્થાપક ચંદ્રપ્રભસૂરિ સં. ૧૧૫૦—તેની પટ્ટ પરંપરામાં પ્રધાન શાખામાં વિદ્યાપ્રભસૂરિ—તેના પટ્ટે લલિતપ્રભસૂરિ—તેની પાટે વિનયપ્રભસૂરિ—તેની પાટે મહિમાપ્રભસૂરિ અને તેની પાટે ભાવપ્રભસૂરિ. તેમનું સૂરિપદ પહેલાં ભાવરત્ન નામ હર્તે અને પિતાનું નામ માંડણ અને માતાનું નામ બાદૂલા (?) હતું. તેમણે સં. ૧૭૯૩ ના માઘ શુદ ૮ ગુરૂએ યશોવિજય ઉપાધ્યાયકૃત સંસ્કૃત પ્રતિમાશતક પર સં. ટીકા રચી છે. તેમનો સૂરિપદ મહોત્સવ પાટણમાં માતા રામા અને પિતા જયતસીના પુત્ર તેજસી (કે જેમણે સહસ્રકૂટ મંદિરમાં બિંબ તેમનાજ હસ્તથી ભરાવ્યા હતા) એ કર્યો હતો. તેમણે સં. ૧૭૬૯ માં રૂપપુરમાં હરિબલ મચ્છીનો રાસ, સં. ૧૭૯૭ માં પાટણમાં સુભદ્રા સતી રાસ, સં. ૧૭૯૯ માં પાટણમાં બુદ્ધિલ વિમલા સતી રાસ, સં. ૧૮૦૦ માં અંબડરાસ તથા નવવાડ સઝાય, ૧૩ કાઠીયાસઝાય, અધ્યાત્મ થુઇ વગેરે ગૂર્જર ભાષામાં રચેલ છે. આ દેવચંદ્રજીના સમકાલીન હતા. તેઓ પાટણમાં ઢંઢેરવાડાના અપાસરામાં રહેતા ને તેની શાખા ઢંઢેર પડી હતી. તેમણે કાલિદાસકૃત જ્યોતિર્વિદાભરણ પર સુખબોધિકા નામની સંસ્કૃત ટીકા પણ રચી છે.

૬—દેવચંદ્રજી પોતે આ પાટણના સહસ્રકૂટ સંબંધે સ્તવન રચ્યું છે (શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી ભાગ ૨ જો પૃ. ૯૨૩-૯૨૪) તેમાં જણાવ્યું છે કે:—

સહસ્રકૂટ સિદ્ધાચલ ઉપરેં, તિમહિજ ધરણી વિહાર,
તેથી અદ્‌ભૂત એ છે સ્થાપના, **પાટણ** નગર મઝાર. ૯
તીર્થ સકલ વળી તીર્થંકર સહુ, એણેં પૂજ્ય તે પૂજાય,
એક જીહથી મહિમા એહનો, કિણ ભાતે કહેવાય. ૧૦
શ્રીમાળી કુલ **દીપક** જેતસી, શેઠ સુગુણ ભંડાર,
તસ સુત શેઠ **શિરોમણી તેજસી, પાટણ** નગરમેં દાતાર. ૧૧
તેણેં એ બિંબ ભરાવ્યા ભાવશું, સહસ અધિકા ચોવીસ,
કીધી પ્રતીષ્ઠા **પુનમગચ્છધરૂ, ભાવપ્રભ** સૂરીસ. ૧૨

આ સહસ્રકૂટનું મંદિર પાટણમાં તાંગડીયા વાડામાં સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથજી પ્રમુખ સાત દેહરાસરજી છે તેમાંનું એક છે.

સહસકૂટના ૧૦૨૪ જિનનાં નામ ગુરૂ મુખે કહિ ધાર્યા છે ? શેઠે અજાણપણું બતાવ્યું. એ અવસરે તપગચ્છીય જ્ઞાનવિમલ સૂરિ હતા તેની પાસે જઇ શેઠે સહસ્રકૂટનાં નામ પૂછ્યાં, ત્યારે તેમણે એમ કહ્યું કે અવસરે જણાવીશું. એક વખત ત્યાં શાહની પોળમાં ચૌમુખ વાડીપાર્શ્વનાથના મંદિરમાં સત્તરભેદી પૂજા ને સ્તવના થતી હતી ત્યાં ⁷જ્ઞાનવિમલ સૂરિ આવ્યા ને તેમને સહસકૂટનાં નામો પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે પ્રાયઃ શાસ્ત્રમાં તે નામો નથી. કોઇ શાસ્ત્રે કદાચિત્ હોય. એટલે એનો પ્રતિરોધ દેવચંદ્રજીએ કરી છેવટે પોતે સહસ્રનામો બતાવી આપ્યાં. આથી બંને વચ્ચે (દેવચંદ્રજી અને જ્ઞાનવિમલ સૂરિ વચ્ચે) પ્રીતિ જામી. રાજસાગરના શિષ્યની ખ્યાતિ થઇ-તેમણે પછી ભવ્ય પ્રતિષ્ઠા અને નવા ઓચ્છવ કરાવ્યા, અને ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. તેમાં અપરિગ્રહ પર બહુ ભાર મૂક્યો-સત્ય પ્રભુ માર્ગમાં મૂર્ચ્છા તજવીજ ઘટે ને તે તજી. સં. ૧૭૮૭(?)! માં અમદાવાદ આવી નાગોરી સરાહમાં ઉતરી ભગવતી સૂત્રની વાચના કરી, ને ત્યાં ઢુંઢક માણેકલાલને મૂર્ત્તિપૂજક કર્યો; નવું ચૈત્ય કરાવી તેમાં પ્રતિમા સ્થાપી. ત્યાં શાંતિનાથની પોળમાં સહસફણા બિંબ[૮] સ્થાપ્યું. સહસકુટ જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. સં. ૧૭૭૯ માં ખંભાત ચોમાસું કર્યું પછી શત્રુંજયપર નવાં ચૈત્ય કરાવી જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. મહાજને તે સિદ્ધાચલપર જીર્ણોદ્ધારનું કારખાનું મંડાવ્યું. સં. ૧૭૮૧, ૧૭૮૨ અને ૧૭૮૩ માં કારીગરો પાસે કામ કરાવી શત્રુંજયનો મહિમા વધાર્યો પછી ગુરૂ રાજનગર (અમદાવાદ) આવ્યા. (આ સં. ૧૭૮૪ માં મૂકાય ને તે વખતે તેમણે સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા ફુટનોટમાં બતાવી છે તે કરી જણાય છે), ત્યાંથી સુરત આવ્યા.

૪. સં. ૧૭૮૫, ૧૭૮૬ અને ૧૭૮૭ માં ⁹પાલીતાણામાં પ્રતિષ્ઠા કરી પછી ફરી રાજનગર

૭ **જ્ઞાનવિમલસૂરિ**-ભિન્નમાલના વીસા ઓસવાલ વાસવ શેઠ અને કનકાવતીના પુત્ર. જન્મ સં. ૧૬૯૪ નામ નથુમલ; સં. ૧૭૦૨ માં તપગચ્છના ધીરવિમલ ગણિ પાસે દીક્ષા. નામ નયવિમલ. સં. ૧૭૪૮ માં પાટણ પાસે સંડેરમાં સૂરિપદ-નામ જ્ઞાનવિમલ સૂરિ; તેમના ઉપદેશથી સં. ૧૭૭૭ માં સુરતના શેઠ પ્રેમજી પારેખે શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો. સં. ૧૭૮૨ આશો વદ ૪ ને દિને ખંભાતમાં સ્વર્ગસ્થ.

૮-અમદાવાદમાં હાજા પટેલની પોળમાંની શાંતિનાથ પોળના બીજા દેરાસરના વચલા ભોંયરામાં સહસ્રફણા પાર્શ્વનાથની દેવચંદ્રજીએ કરેલી પ્રતિષ્ઠાનો શિલાલેખ સં. ૧૭૮૪ માગશર વદ ૫ નો મળી આવે છે જુઓ આ પુસ્તકમાં જીવનચરિત્ર પાનું ૩૧ જ્યારે આ કવિયણ સં. ૧૭૮૭ ની સાલ આપે છે. તે કદાચ ૧૭૭૭ ની હશે. વળી તે ત્યાર પછી ૧૭૭૮ થી વાત કહેવા માંડે છે-તો આ વર્ષાનુક્રમ આગળ પાછળ ઉલટો રાખવાનું કારણ સમજાતું નથી.

૯-પાલીતાણાના શત્રુંજયગિરિપરના ૧૧૮ શિલાલેખોની ટીપ ડા. બુહ્‌લરે કરી છે તેમાં તેણે ૩૩ લેખો મૂળ સંસ્કૃતમાં આપેલ છે અને બીજાનો માત્ર અંગ્રેજીમાં સાર આપ્યો છે તે પૈકી નં. ૩૪ ખરતરવસી ટુંકના દક્ષિણ બાજુના ખુલ્લા વિભાગમાં સિદ્ધચક્ર શિલાપરના લેખનો સાર એ છે કેઃ—

સંવત્ ૧૭૮૩ માઘ સુદિ ૫ સિદ્ધચક્ર, ઘણપુરના રહેવાસી, શ્રીમાલી લઘુ શાખાના ષેતા (ખેતા) ની સ્ત્રી આણન્દ બાઇએ અર્પણ કર્યું (બનાવ્યું). બૃહત્ ખરતર ગચ્છની મુખ્ય શાખામાં જિનચંદ્રસૂરિ થયા જેમને અકબર બાદશાહે યુગપ્રધાનનું પદ આપ્યું. તેના શિષ્ય મહોપાધ્યાય રાજસાગરજી થયા. તેના શિષ્ય મહોપાધ્યાય જ્ઞાનધર્મજી, તેના શિષ્ય ઉપાધ્યાય દીપચંદ્ર, તેના શિષ્ય પંડિતવર દેવચંદ્રે પ્રતિષ્ઠા કરી.

નં. ૩૫ પંચ પાંડવ દેવાલયની મુખ્ય મૂર્ત્તિની જમણી બાજુએ આવેલી એક મૂર્ત્તિની બેસણી ઉપરનો લેખ છે તેનો સાર એ છે કે;-સંવત્ ૧૭૮૮, માઘ સુદિ ૬, શુક્રવાર, ખરતર ગચ્છના સા (હુ) ફીકાના પુત્ર દુલીચન્દે ભીમમુનિની એક પ્રતિમા અર્પણ કરી; ઉપાધ્યાય દીપચંદ્ર ગણિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (આ દીપચંદ્રજી દેવચંદ્રજીના ગુરૂ જણાય છે.)

નં. ૩૬ છીપાવસી ટુંકમાંના એક દેવાલયના મંદિરની બહાર દક્ષિણ ભીંત ઉપરના લેખનો સાર એ છે કેઃ-સંવત્ ૧૭૯૪, શક ૧૬૫૯, આષાઢ સુદિ ૧૦, રવિવાર. ઓસવંશ વૃદ્ધ શાખા નાહુલ ગોત્રના ભંડારી ભાનાજીના પુત્ર ભંડારી નારાયણજીના પુત્ર ભંડારી તારાચંદના પુત્ર ભંડારી રૂપચંદના પુત્ર ભંડારી સિવચંદના પુત્ર ભંડારી હરષચંદે, એ દેવાલય સમરાવ્યું અને પાર્શ્વનાથની એક પ્રતિમા અર્પણ કરી (કરાવી); બૃહત્ ખરતર ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિના વિજયિ રાજ્યમાં મહોપાધ્યાય રાજસાગ-

આવી ચાતુર્માસ રહ્યા. સં. ૧૭૯૮ માં આષાઢ શુદિ ૨ ને દિને દીપચંદ્રજી પાઠક સ્વર્ગે પધાર્યા. દેવચંદ્રજી હતા ખરતરગચ્છના, છતાં તેમની પાસે તપગચ્છના વિવેકવિજય મુનિ ભણ્યા.

૫. અમદાવાદમાં [10]રત્નસિંહ ભંડારી સૂબો હતો. તેનો ઇષ્ટ પ્રિય શેઠ આણંદરામ, દેવચંદ્રજી

રજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનધર્મજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનધર્મજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય દીપચંદ્રજીના શિષ્ય પંડિત દેવચંદ્રજીએ પ્રતિષ્ઠિત કરી. (જુઓ સાક્ષર શ્રી જિનવિજયજી સંપાદિત પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભાગ ૨ જાના છેવટના અવલોકન પૃ. ૫૧ અને ૫૨.) આ ઉપરાંત શત્રુંજય ઉપર ચૌમુખની ટુંકમાં મંદિરના ચોકમાં જતાં ડાબા હાથે એક સિદ્ધચક્રની સ્થાપના છે તેમાં દેવચંદ્રજી સંબંધી ઉલ્લેખ છે તે લેખ મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ કૃપાથી લખી જણાવ્યો છે કેઃ—

" संवत् १७८४ वर्षे ॥ मिगशिर वदि ९ तिथौ राजनगर वास्तव्य श्री सिद्धचक्र कारापितं च श्री महावीरदेवाविच्छिन्न परंपरायात श्री बृहत्खरतरगच्छाधिराजश्री अकब्बरसाहि प्रतिबोधक तत्प्रदत्तयुगप्रधान भट्टारक श्री जिनचंद्रसूरि शाखायां महोपाध्याय श्री श्री राजसारजी तत् शिष्य उपाध्याय ज्ञानधर्मजी तत् शिष्य उपाध्याय श्री दीपचंद्रजी तत् शिष्य पंडित देवचंद्र युतेन ॥ "

૧૦-**રત્નસિંહ ભંડારી**—મારવાડ જોધપુરની ગાદી પર મહારાજા અભયસિંહના વિ. સં. ૧૭૮૦ થી સં. ૧૮૦૬ ના અમલમાં રત્નસિંહ ભંડારીએ ઉદય પામી પોતાની નામના કાઢી હતી. તે જૈન ઓસવાલ કુટુંબના હતા. સંવત્ ૧૭૮૬ માં ગુજરાતના સુબાદાર સરબુલંદખાં સ્વતંત્ર થવાથી બાદશાહ મુહમ્મદશાહે અભયસિંહજીને તે સુબાને દબાવવા માટે મોકલ્યા ને અજમેર અને ગુજરાતનું રાજ્ય સર કરવાને અમદાવાદ તરફ મોટા લશ્કર સાથે કુચ કરી ત્યારે તેમણે મોટી ફોજમાં રત્નસિંહને પોતાની સાથે રાખ્યા હતા. અમદાવાદમાં કેટલીક ખુનખ્વાર લડાઇ પછી મહારાજાએ સરબુલંદખાનને જીવતો પકડી દીલ્લી મોકલાવી ગૂજરાત પ્રાંત કબજે કર્યો અને રત્નસિંહને પોતાના મદદનીશ તરીકે નીમ્યા. ત્રણ વર્ષ ગૂજરાત ઉપર અમલ કર્યા પછી અભયસિંહ દીલ્હી પાછા ગયા ને રત્નસિંહ ભંડારીને દીલ્હી રાજ્યના વતી ગૂજરાત ઉપર અમલ કરવાને નીમતા ગયા. ઇતિહાસમાં ડેપ્યુટી વાઈસરૉય-નાયબસુબા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા રત્નસિંહે સં. ૧૭૮૯ થી સં. ૧૭૯૩ સુધી અમલ ચલાવ્યો. આ વખતે સમસ્ત હિંદમાં અશાંતિ ને અવ્યવસ્થા હતી. મરાઠાઓ પોતાના સરદાર જાદોજી દાભાડેની સરદારી નીચે ગૂજરાત ઉપર ચઢી આવ્યા ત્યારે રત્નસિંહને પોતાના નવા હોદ્દાપર રહેવાનું મુશ્કેલ થતું ગયું છતાં તે નાયબ સુબા અસાધારણ ખર્ચથી આવતા હુમલા પાછા કાઢતા હતા. વિરમગામનો ભાવસિંહ હેરાનગતી આપતો તેને પકડવા માટે જવાનમર્દખાનને સં. ૧૭૮૦ માં રત્નસિંહે હુકમ કરતાં તેણે તેને પકડયો પણ પછી તેને છોડી દેવો પડયો. સં. ૧૭૮૦ માં મરાઠાઓએ વડોદરા લીધું. ત્યાંના સુબા શેરખાન બાબીએ રત્નસિંહની મદદ માગતાં ખંભાતના સુબા મોમિનખાનને તેની કુમકે મોકલ્યો પણ મહાદજી ગાયકવાડે આ જાણી લઈ શેરખાનને હરાવ્યો ને મોમીનખાન પાછો ખંભાત ગયો. ગાયકવાડે વડોદરા સર કર્યું. આજ વર્ષમાં પેટલાદનો સૂબો ધનરૂપ ભંડારી મરણ પામ્યો ને શાંતિદાસ શેઠના પૌત્ર ખુશાલચંદ શેઠ (આ શાંતિદાસ શેઠે સં. ૧૬૯૪ માં સસપુરમાં પાર્શ્વનાથ મંદિર કર્યું હતું ને જેને તે વખતના ગૂજરાતના સુબા ઔરંગજેબે તોડી ત્યાં સં. ૧૭૦૦ માં મસીદ બંધાવી હતી તે પછી તે મંદિરને શાહજહાંએ પાછું બંધાવી આપ્યું હતું.) ને અમદાવાદથી ભંડારીની કફા થતાં ચાલી જવું પડયું હતું. (આ ખુશાલચંદ સં. ૧૮૦૪ માં મરણ પામ્યા. જુઓ મારી જૈન ઐતિહાસિક રાસમાલા ભાગ ૧ લો પ્રસ્તાવના પૃ. ૮ થી ૧૦). સં. ૧૭૯૯ માં રત્નસિંહને ધોલકાની સુબાગીરી અપાઈ. વિરમગામની સોહરાબખાનને અપાઈ. આ બીજી વાત રત્નસિંહને ન ગમતાં તે અભયસિંહને અપાવી. પછી લડાઈ થઈ ને સોહરાબખાન ઘવાયો ને મૃત્યુ પામ્યો. રત્નસિંહ પર એક ઘોડેસ્વારે ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેને પકડી મારી નાંખવામાં આવ્યો. રત્નસિંહ થયેલા ઘાથી બે મહીને સાજો થયો. વીરમગામના ભાવસિંહે મરાઠા સાથે મળી તેમને ગુપ્ત રીતે ગામમાં બોલાવ્યા. દામાજીએ મારવાડી અધિકારીને કાઢી મૂકયો ને રંગોજીને ત્યાં રાખી પોતે સોરઠ તરફ જતાં વચમાં રત્નસિંહ ભંડારી સામો થયો, ને રંગોજીને વીરમગામ હાંકી મૂકયો. મરાઠાઓનો સામાન ઘણો કબજે કર્યો ને પછી વીરમગામને ઘેરો ઘાલ્યો. આ સામે યુક્તિ કરી મરાઠાએ પ્રતાપરાયને અમદાવાદ ઘેરો ઘાલવા મોકલ્યો. આથી ભંડારીને વીરમગામનો ઘેરો તજી અમદાવાદ જવું પડયું સં. ૧૭૯૩ અહમદશાહ સુલતાને અભયસિંહ પાસેથી લઈ મોમીન-

પાસે આવી ધર્મચર્ચા કરતો હતો. તેને ગુરૂએ ચર્ચામાં જીત્યો. આણંદરામે ગુરૂની પ્રશંસા કરતાં રત્નસિંહ ભંડારીએ ગુરૂ પાસે આવી વંદના કરી; ત્યાર પછી ત્યાં મૃગી ઉપદ્રવ-રોગચાળો ચાલ્યો. તે ભંડારીની અને મહાજનની વિનતિથી ગુરૂએ શમાવ્યો. ત્યાર પછી રણકુંજીએ સૈન્ય લાવી ભંડારી સાથે યુદ્ધનો પડકાર કર્યો. ગુરૂએ બેફિકર રહેવા ભંડારીને કહ્યું. યુદ્ધમાં ભંડારી જીત્યો. ધોલકાવાસી જયચંદ શેઠે એક વિષ્ણુ યોગીને ગુરૂ પાસે આણ્યો, તેને ગુરૂએ જૈન બનાવ્યો. સં. ૧૭૯૫ માં પાલીતાણા અને સં. ૧૭૯૬ માં અને સં. ૧૭૯૭ માં નવાનગર [૧૧]ગુરૂ રહ્યા, ને ત્યાં ઢુંઢકને જીત્યા. નવાનગરમાં ચૈત્યો લોપ્યાં હતાં ને પૂજા બંધ થઇ હતી તેનું નિવારણ કરી ફરી

ખાનને ગૂજરાતની સુબાગીરી આપી. અભયસિંહે ભંડારીને મોમીનખાનને સૂબો થતાં અટકાવવા કહ્યું. મોમીનખાને અમદાવાદ ઘેર્યું. ભંડારીએ જબરો બચાવ કર્યો. આખરે દામાજી ને મોમીનખાન બંને મળી ગયા. આખરે સલાહ થઈ. મોમીનખાને ખર્ચના દામ ભંડારીને આપી રવાના કર્યો ને પોતે સૂબાગીરી લીધી. સં. ૧૮૦૧ માં વીકાનેરનો રાજા મરણ પામતાં બે હકદાર જાગ્યા. એકે ગાદી લીધી બીજો અભયસિંહ પાસે જતાં તેણે સહાય આપવા કબૂલ કર્યું. ભંડારીને સેનાપતિપદ આપી સાથે લડવા નીકળ્યો. સં. ૧૮૦૩ માં ચહસાજણ પાસે ખૂનખાર લડાઈ થઇ. વીકાનેરના લશ્કરે આખરે જોર કર્યું. ભંડારી ડગ્યો નહિ ને પોતાને આંખમાં બાણ વાગ્યું છતાં લડયો. આખરે જોયું કે પોતાના સાથી ઓછા છે ને ફાવવાનો દાવ નથી એટલે પાછા હઠવાનો હુકમ આપ્યો. આમ હઠતાં એક વીકાનેરી ભાલાદારે હુમલો કર્યો અને રત્નસિંહ ભંડારી વીરતાથી મરણ પામ્યો. (શ્રીયુત ઉમરાવસિંહ ટાંકના લેખપરથી.)

આટલો લાંબો પરિચય કરાવવાનું કારણ એ છે કે આ વખતે ગૂજરાતની કેવી અશાંત સ્થિતિ હતી તેનું દિગ્દર્શન થાય.

૧૧-નવાનગર તે કાઠિયાવાડનું જામનગર. ત્યાં દેવચંદ્રજીએ સં. ૧૭૯૬ ના કાર્તિક સુદ ૫ મી રોજ જ્ઞાનસાર પર ટીકા નામે જ્ઞાનમંજરી કરી. અષ્ટ પ્રવચન માતાની સઝાયો પણ ત્યાંજ રચી. નવાનગરના આદિજિનપર સ્તવન (૨-૯૧૯) રચ્યું છે તેમાં 'શેઠ વિહાર' ના આદીશ્વરનો ઉલ્લેખ છે.

સ્થાપ્યાં. ત્યાંથી પડધરીમાં ત્યાંના ઠાકુરને પ્રતિબોધ્યો. ત્યાંથી ફરી પાલીતાણે અને ફરી નવાનગરમાં ગયા.

૬. પછી સં. ૧૮૦૨ [illegible]—૧૮૦૩ માં રાણાવાવ રહ્યા. ત્યાંના અધીશને (રાણાને) ભગંદર રોગ હતો તે ટાળ્યો. સં. ૧[illegible]૪ માં ભાવનગર આવી ઢુંઢક મેતા ઠાકરસીને [illegible]પૂજક કર્યો અને ત્યાંના રાજાને જૈન ધર્મ પ્રત્યે [illegible]તિવાન્ બનાવ્યો [આ રાજાનું નામ ભાવસિંહજી [illegible] કે જેણે પોતાના નામ પરથી ભાવનગર સ્થાપ્યું [illegible]તું].

(આ વાત [illegible]ન્ય સ્થળેથી સાબીત થાય છે.)[૧૨]

૧૨-સં. [illegible]૦ આ સંઘ નીકળ્યો હતો તેમ દેવવિલાસ રાસકાર કહે છે જ્યારે દેવચંદ્રજી પોતે સિદ્ધાચલ સ્તવનમાં ચોખ્ખું કહે છે કે સં. ૧૮૦૪ ના માગશર શુદ ૧૩ ને દિને સુરતથી તે સંઘ કચરા કીકાએ કાઢયો હતોઃ—

સંવત અઢાર ચીડોત્તર વરસે, સિત મૃગસર તેરસીયે
શ્રી સુરતથી ભક્તિ હરખથી, સંઘ સહિત ઉલ્લસીયે
કચરા કીકા જિનવર ભક્તિ, રૂપચંદ (ગુણવંત) જીઇએ,
શ્રી સંઘને પ્રભુજી ભેટાવ્યા, જગપતિ પ્રથમ જિણુંદ.

શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી ભાગ ૨. પૃ. ૯૧૭

દેવચંદ્રજીના શિષ્ય મતિરત્ને સિદ્ધાચલ તીર્થયાત્રા એ નામની પદ્યકૃતિ પાંચ ઢાળમાં રચી છે તેમાં તે આ કચરા કીકાદિના સંઘની આખી વિગત આપે છે. રચ્યા સંવત્ આપેલ નથી તેમ સંઘ નીકળ્યાનો સંવત્ આપેલ નથી પણ તેની મિતિ કાર્તિક શુદ ૧૩ મંગલ આપે છે. ને ઉપર માગશર શુદ ૧૩ આપી છે. આમાં વિગત એ છે કે

"મૂળ પાટણના રહીશ અને રવજીશાના કુલમાં થયેલા વૃદ્ધશાખીય શ્રીમાલી કચરા કીકા એમ પોતે ત્રણ ભાઇ સહિત સુરત આવ્યા. તેણે શત્રુંજયનો (કાર્તિક સુ. ૧૩ ને દિને સંવત્ આપ્યો નથી) કાઢયો. રૂપચંદ નામના શેઠ પણ સંઘવી તરીકે જોડાયા. ડુંબસ (ડુમસ) આવી ત્યાંથી ભાવનગર આવ્યા કે જ્યાં ભાવસિંહજી (કે જેમણે સં. ૧૭૭૯ ના વૈશાખ શુદ ૩ ને દિને ભાવનગર વસાવ્યું હતું અને જેઓ ૬૧ વર્ષ સુધી સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી સં. ૧૮૨૦ માં સ્વર્ગસ્થ થયા) રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે ચાંચીઆને જેર કરી જગાત ઓછી કરી સમુદ્રને નિર્ભય અને વેપારીઓને આબાદ કર્યા હતા. આ સંઘને ભાવનગરના સંઘપતિ કુંઅરજી શેઠે માન આપ્યું. તેમાંના મંદિરોમાં સંઘપતિએ પૂજા કરી. રાજાજીને સાથે આવવા વિનતિ કરી ને રાજાએ તે માટે ચોકીદાર વગેરે માટેનું

૭. ત્યાંથી તેજ વર્ષમાં પાલીતાણા જઇ ત્યાંનો લાગત ખર્ચ માંગ્યું; કચરાશાએ દસ્તુર માફક દેવા કબૂલ્યું એટલે રાણાજી લશ્કર સાથે સંઘ ભેગા નીકળ્યા (કાર્તિક વદિ ૧૩). ચોથે દિન વરતેજ, પછી કનાડે આવ્યા. સાથે ઉત્તમવિજય પંન્યાસ, યોગવિમલ તપસ્વી, ખરતરગચ્છી દેવચંદ્રજી (આપણા ચરિત્રનાયક) હતા. પાલીતાણાના રાજા પૃથ્વીરાજજીના કુંવર સામા આવ્યા કે જેને સંઘવીએ પહેરામણી કરી. કુંવરશ્રી નવઘન સંઘ સાથે ગારીયાધર સુધી આવ્યા. ને માગશર સુદિ તેરસ દિને શત્રુંજયની યાત્રા કરી. પછી પાલીતાણા આવ્યા. ત્યાં 'વિધિ ઉપદેશક શ્રુત જલધિ દેવચંદ ગુરૂરાય, સંવેગી જિનમારગી ઉત્તમવિજય સહાય'–દેવચંદ્રજી ને ઉત્તમવિજય હતા એટલે ખંભાતથી જીવણસાહ સંઘવી સંઘ લઈ આવ્યા. વેળાવળ પાટણથી રામચંદ્રશા, દક્ષિણથી મેસર ગામનો સંઘ લઈ ગલાલસા એમ અનેક સંઘો તે તેના સંઘપતિ સહિત આવ્યા. સૂરતથી વિધિપક્ષ (અંચલ ગચ્છના) ઉદયસાગરસૂરિ (મૂળ નવાનગરના શા કલ્યાણજી અને ભાર્યા જયવંતીના ઉદયચંદ નામે પુત્ર જન્મ સં. ૧૭૬૩ દીક્ષા સં. ૧૭૭૭, આચાર્યપદ સં. ૧૭૯૭, સ્વર્ગવાસ સં. ૧૮૨૬ આસો સુ. ૨ સુરતમાં.) આવ્યા. તપાગચ્છના પાઠક સુમતિવિજય એમ અનેક યતિઓ અને ચતુર્વિધ સંઘ મળ્યો. પોશ શુદિ ૧૩ દિને ઇંદ્રમાલનો ઉત્સવ થયો. આ પ્રમાણે યાત્રા સફલ થઈ." આમાં જણાવેલા ઉદયસાગરસૂરિએ સં. ૧૮૦૪ ના (અબ્ધિખાષ્ટેંદુમિતે) ના પોષ સુદિ ૧૫ ને સોમવારને દિવસે 'સ્નાત્રપંચાશિકા' નામનો ગ્રંથ સુરાષ્ટ્રના પાલીતાણામાંજ રચ્યો તેમાં આ સંઘના સંઘપતિ "દેવગુરૂભક્ત કીકાના પુત્ર કચરાએ કાઢેલા સંઘની સાથે યાત્રા કરતાં જિનરાજની ભક્તિને માટે આ ગ્રંથ રચ્યો છે" એવું સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. (જુઓ પીટર્સનનો ત્રીજો રીપોર્ટ પૃ. ૨૩૯)–આથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે સંઘવી કચરા કીકાએ આ સંઘ ૧૮૦૪ માં કાઢયો હતો.–"કચરા કીકાએ પાલીતાણાના સંઘો ઘણી વખત કાઢયાનું જુદાં જુદાં સ્તવનો તથા ચરિત્રો પરથી જણાય છે અને તેવાં ત્રણ ચાર પ્રસંગો મારા વાંચવામાં પણ આવ્યાં છે એમાં સં. ૧૮૦૪ માં શ્રીમદ્ સંઘ સાથે પાલીતાણે ગયા હોય અને સં. ૧૮૧૦ માં ફરી ગયા હોય એ બનવા જોગ છે. તેમાં અસંભવિત જેવું કશુંએ નથી," એમ રા. મોહનલાલ હીમચંદ વકીલ પાદરાવાળા જણાવે છે.

આમાંના ભાવનગરમાં ઋષભ પ્રાસાદમાં દિવાળી દિને વીર જિનવર નિર્વાણ રચી દેવચંદ્રજીએ પૂરૂં કર્યું: (૨–૯૦૯) મૃગી નામનો રોગચાળો દૂર કર્યો. સં. ૧૮૦૫ અને ૧૮૦૬ માં લીંબડી રહી ત્યાંના આગેવાન શેઠોને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરાવ્યો. લીંબડી ધાંગધ્રા અને ચૂડા એમ ત્રણ સ્થળોએ બિંબ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (આ ત્રણે કાઠિયાવાડનાં શહેરોમાંનાં મંદિરો તપાસી તેમાંની પ્રતિમાના પ્રતિષ્ઠા લેખો જોવા ઘટે છે.) ધાંગધ્રામાં સુખાનંદજી મળ્યા હતા. સં. ૧૮૦૮ માં ગૂજરાતથી શત્રુંજયમાં બહુ દ્રવ્ય ખર્ચાવી પૂજા અર્ચા કરાવી. સં. ૧૮૦૯ અને ૧૮૧૦ માં ગૂજરાતમાં ચોમાસાં ગાળ્યાં. સં. ૧૮૧૦ માં કચરાશાહે શત્રુંજયનો સંઘ કાઢયો તે સાથે દેવચંદ્રજી પધાર્યા અને શત્રુંજયપર સાઠ હજાર દ્રવ્ય ખર્ચી જિનબિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી[૧૩] સં. ૧૮૧૧ માં લીંબડીમાં પ્રતિષ્ઠા કરી અને વઢવાણમાં ઢુંઢક શ્રાવકને બુઝાવ્યા. ને ત્યાં તેથી ઘણાં ચૈત્ય થયાં. દેવચંદ્રજીના શિષ્ય મનરૂપજી અને તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસી વિજયચંદ હતા. મનરૂપજીના શિષ્ય વક્તુજી અને રાયચંદજી હતા. સં. ૧૮૧૨ માં ગુરૂ રાજનગર આવ્યા. ગચ્છનાયકને તેડાવી મહોચ્છવ કર્યો. દેવ૦ ચંદ્રજીને ગચ્છપતિએ (આ જિનલાભ સૂરિ હોવા ઘટે) વાચક પદ આપ્યું.

૮. દેવચંદ્રજી ઉત્તમ વ્યાખ્યાન તત્વજ્ઞાનમય આપતા હતા. તેમણે શ્વેતાંબરીય હરિભદ્ર સૂરિ તથા યશોવિજય વાચકકૃત ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત દિગંબરીય શાસ્ત્ર–ગોમટ્ટસારાદિ વાંચ્યાં હતાં, અને ગૂજરાત ઉપરાંત મુલતાન, બીકાનેરમાં પણ ચોમાસાં કર્યા હતાં. તેમણે નવા ગ્રંથ ટીકા સહીત કર્યા તેનાં નામ—દેશનાસાર (અપ્રકટ), નયચક્ર, જ્ઞાનસાર અષ્ટક પર સં. ટીકા, કર્મગ્રંથપર ટીકા

૧૩–આ સંબંધી એક લેખ શત્રુંજયપર હાથીપોળ તરફ જતાં દક્ષિણે આવેલા દેવાલયમાં (વિમળવસી લિસ્ટ્સ પૃ. ૨૦૭ નં. ૨૮૫ બુહ્‌લર સંગ્રહ) મળી આવે છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છેઃ—

"સંવત્ ૧૮૧૦ માહ સુદિ ૧૩, મંગળવાર સંઘવી કચરા કીકા વિગેરે આખા કુટુંબે સુમતિનાથની પ્રતિમા અર્પણ કરી; સર્વ સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી."

–શ્રી જિનવિજયજી સંપાદિત પ્રા. જૈ. લે. સંગ્રહ ભા. ૨ અવલોકન પૃ. ૫૨.

વગેરે. આ દેવચંદ્રજી અમદાવાદમાં દોશીવાડામાં બિરાજતા હતા, ત્યાં એક દિન વાયુપ્રકોપથી વમનાદિ વ્યાધિ થતાં નિજ શિષ્યોને બોલાવી શિક્ષા આપી કે "સૂરિજીની આજ્ઞા વહેજો, સમયાનુસારે વિચરજો, પગ પ્રમાણે સોડ તાણી સંઘની આજ્ઞા ધરજો." આ વખતે શિષ્યોમાં મુખ્ય મનરૂપજી ને તેના શિષ્ય રાયચંદ્રજી, વળી બીજા શિષ્ય વિજયચંદ્રજી ને તેના શિષ્ય રૂપચંદ્રજી, તેમજ સભાચંદજી વગેરે હાજર હતા. પછી દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન એ સૂત્રોનાં અધ્યયન સાંભળતાં અરિહંતનું ધ્યાન ધરતાં સં. ૧૮૧૨ના ભાદ્રપદ અમાવાસ્યાને દિને રાત એક પ્રહર જતાં દેવચંદ્રજી દેવગતિ પામ્યા. પાછળ ઉત્સવથી માંડવી કરી ઘણું દ્રવ્ય દાનાર્થે ખર્ચી સર્વ શ્રાવકોએ મળી શબને દાહ દીધો."

૯ રાસકર્ત્તા કહે છે કે તેઓ 'આસન્નસિદ્ધ હતા, ને અનુમાને જો દરેક ભવમાં આરંભમાં ભાવથી કર્મનો ધ્વંસ કરવા રહી ધર્મ યૌવનમાંજ જીવન સતત ગાળશે તો સાત આઠ ભવે સિદ્ધિને વરશે.' વળી તે કહે છે કે 'તેમના મસ્તકમાં મણિ હતી તે હાથ આવી નહિ. મહાજને દાહસ્થળે સ્તૂપ કરાવી પાદુકા પ્રતિષ્ઠિત કરી. (આ માટે વિશેષ બારીક શોધખોળ કરવાની જરૂર છે.) ત્યાર પછી થોડા દિવસે મનરૂપજી સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમના શિષ્ય રાયચંદજી રહ્યા કે જે ગુરૂ પ્રમાણે વર્ત્તન રાખી ગુરૂનું ધ્યાન ધરતા હતા. તેમણે કર્ત્તાને ગુરૂની સ્તવના કરવા કહ્યું તેથી તેણે આ સં. ૧૮૨૫ આસો સુદ ૮ રવિવારે દેવવિલાસ રાસ રચી પૂર્ણ કર્યો."

૧૦ વિશેષમાં કર્ત્તા આ રાસના પ્રારંભમાં જ દેવચંદ્રજીમાં ૨૨ ગુણો જણાવે છે તે નોંધવા લાયક છે:–"૧ સત્યવક્તા ૨ બુદ્ધિમાન્ ૩ જ્ઞાનવંત, ૪ શાસ્ત્રવ્યાખ્યાની, ૫ નિષ્કપટી, ૬ અક્રોધી, ૭ નિરહંકારી, ૮ સૂત્ર નિપુણ (આગમ, કર્મગ્રંથ, કર્મ પ્રકૃતિ આદિમાં નિષ્ણાત), ૯ અન્ય સકલ શાસ્ત્રના પારંગામી (અલંકાર, કૌમુદી, ભાષ્ય, ૧૮ કોષ, સકળ ભાષા, પિંગલ, નૈષધાદિ કાવ્યો, સ્વરોદય, જ્યોતિષ, સિદ્ધાન્ત, ન્યાયશાસ્ત્ર, સાહિત્યશાસ્ત્રાદિ સ્વપર શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ). ૧૦ દાનેશ્વરી (દીનપર ઉપકાર કરનારા), ૧૧ વિદ્યાના દાનની શાળાપર પ્રેમી (અનેક ગચ્છના મુનિઓને વિદ્યાદાન દેનાર તેમ જ અન્ય ધર્મીને વિદ્યા શિખવનાર) ૧૨ પુસ્તકસંગ્રાહક ૧૩ વાચકપદપ્રાપ્ત, ૧૪ વાદીજીપક, ૧૫ નૂતન ચૈત્યકારક, ૧૬ વચનાતિશયવાળા (તેથી ધર્મસ્થાને દ્રવ્ય ખર્ચાવનાર), ૧૭ રાજેન્દ્રપ્રધાનપૂજિત, ૧૮ મારિ ઉપદ્રવ નાશક, ૧૯ સુવિખ્યાત, ૨૦ ક્રિયોદ્ધારક, ૨૧ મસ્તકમાં મણિધારક અને ૨૨ પ્રભાવક." આમાનાં ઘણાંક વિશેષણો પ્રાયઃ યોગ્ય અને સાર્થક ગણી શકાય. હવે આપણે સ્વતંત્ર રીતે દેવચંદ્રજી સંબંધી જૂદી જૂદી હકીકતો જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી જોઇશું.

ગુરૂપરંપરાઃ—

૧૧. તેઓ ખરતર ગચ્છમાં થયા હતા. તે ગચ્છમાં ૬૧ મી પાટે જિનચંદ્ર સૂરિ થયા કે જેઓ સમ્રાટ્ અકબરના સમયમાં થયા ને જેમણે તે સમ્રાટ્પર પોતાનો પ્રભાવ પાડી તેની પાસેથી 'યુગપ્રધાન' બિરદ મેળવ્યું હતું (જુઓ મારો નિબંધ નામે 'કવિવર સમયસુંદર' જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખંડ ૨ અંક ૩–૪ તથા અગાઉની નં. ૨ની ફુટનોટ) તેમનાથી માંડીને દેવચંદ્રજી પોતાની ગુરૂપરંપરા આપે છે. આ જિનચંદ્ર સૂરિનું નીચે પ્રમાણે પોતે વર્ણન કરે છેઃ—

तेषां वंशे जातो गुणमणिरत्नाकरे महाभाग्यः।
कलिकालपंकमग्नांल्लोकान्निस्तारणे धीरः॥
श्रीमज्जिनचन्द्राह्वः सूरि र्नव्यार्कदीधितिप्रतापः।
तस्यावदातसंख्या गण्यते नो सुराधीशैः॥

(જ્ઞાનમંજરી પ્રશસ્તિ પૃ. ૪૨૧. ભા. ૧ લો.)

૧૨. તેના શિષ્ય પુણ્યપ્રધાન ઉપાધ્યાય થયા–તેના શિષ્ય સુમતિસાગર–સુમતિસાર 'વિદ્યાવિશારદ' થયા, તેમના સાધુરંગજી અને તેમના શિષ્ય રાજસા(ગ)રજી 'શ્રી જિન વચનનું મુખ્ય સારતત્ત્વ તેમાં પ્રવીણ,' (વિચારસાર પ્રકરણ પ્રશસ્તિ), 'સુવિહિત કહેતાં પંચાંગી પ્રમાણ, રત્નત્રયીની હેતુ કેતાં કારણ એહવી જેહની સમાચારી–એહવો જે ખરતર ગચ્છ તે મધ્યે વર કહેતાં પ્રધાન, સર્વશાસ્ત્રનિપુણ, મરુસ્થળ વિષે અનેક જિન ચૈત્ય પ્રતિષ્ઠાકારક, આવશ્યો-

દ્ધાર પ્રમુખ ગ્રંથોના કર્તા એવા મહોપાધ્યાય' (ગૂજરાતી ચોવીસીના સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધના અંતમાં), 'આવશ્યકોદ્ધારાદિ સદ્દગ્રંથ કરણ, અનેક ચૈત્ય પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત અનેક જિન બિંબાલય જેણે કરેલ છે એવા' (વિચારસાર પ્રકરણ ટીકા), 'સર્વ દર્શનશાસ્ત્રાર્થ તત્વદેશન તત્પર એવા સુપાઠક' (જ્ઞાનમંજરી પ્રશસ્તિ) થયા; તેમના શિષ્ય 'પરમોત્તમ પાઠક, જૈનાગમ રહસ્યાર્થદાયક ગુણનાયક' (જ્ઞાનમંજરી પ્રશસ્તિ), 'ન્યાયાદિક ગ્રંથાધ્યાપક જેણે સાઠ વર્ષ પર્યંત જિવ્હાના રસ તજી શાકજાત તજીને સંવેગ વૃત્તિ ધરી એવા' (ચોવીશીનો બાલાવબોધ) જ્ઞાનધર્મ ઉપાધ્યાય થયા, તેમના શિષ્ય 'રૂડા યશના ધણી, સુખના દેવાવાલા, એહવા તથા જેણે શ્રી શત્રુંજય તીર્થ ઉપર શિવા સોમજીકૃત ચોમુખની અનેક બિંબ પ્રતિષ્ઠા કરી તથા પાંચ પાંડવના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી, શ્રી રાજનગરે સહસ્ત્રફણા પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી એહવા' (ચોવીસીનો સ્વોપજ્ઞ ટબો) એટલે કે 'શ્રી શત્રુંજયે સમવસરણ મેરૂ પ્રમુખ અનેક ચૈત્ય શ્રી રાજનગરે સહસ્ત્રફણાદિ અનેક સત્તીર્થની પ્રતિષ્ઠા કરી જેણે આત્મસાફલ્ય કર્યું છે એવા' (વિચારસાર પ્રકરણ ટીકા)-એટલે કે:—

'येन शत्रुंजये तीर्थे कुंथुनाथार्हतः पुनः
चैत्ये समवसरणे प्रतिष्ठा विहिता वराः ॥
चतुर्मुखे सोमजीता कृते यः पूर्णतां व्यधात् ।
प्रतिष्ठां नैकबिंबानां चक्रे सिद्धाचले गिरौ ॥
अहम्मदावाद मध्ये सहस्रफणाद्यनेकबिंबानां ।
चैत्यानां च प्रतिष्ठां चकार यो धर्मवृद्धये ॥

—જ્ઞાનમંજરી પ્રશસ્તિ.

એ જેણે કર્યું છે એવા મહાપુણ્ય કર્મ સંસાનમાં ઉદ્યત એવા દીપચંદ્ર પાઠક ઉપાધ્યાય થયા, અને તેહના 'અધ્યાત્મ તત્ત્વરસના સ્વાદન રસિક, જિનાગમના અભ્યાસથી જેણે જિનાજ્ઞા રૂચિ પ્રાપ્ત કરી છે એવા' (વિચારસાર પ્રકરણ ટીકાને અંતે), 'સવેંગ પક્ષી' (વિચારસાર પ્રશસ્તિ), 'ધીમાન્' વિનેય-શિષ્ય દેવચંદ્ર ગણિ-પંડિત થયા.

૧૩. દેવચંદ્રજીએ ત્રણ ઠેકાણે પોતાના ગુરૂ તરીકે રાજહંસ ગણિ (ગુરૂ પરંપરામાં જ્ઞાન ધર્મ પછી) જણાવ્યા છે અને તે જણાવતાં દીપચંદ્રજીનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. જેમકેઃ—

રાજહંસ સહગુરૂ સુપસાયે, મુઝ મન સુખ નિત પાવેજી;
એક સુગ્રંથ રચ્યો શુભ ભાવે, ભણતાં અતિ
સુખ પાવેજી.

—ધ્યાન દીપિકા ચતુષ્પદી ૧-૫૭૫

सुयवायगा गुणड्ढा, नाणधम्मा सुनाण
धम्मवरा ।
निवईणविसपुञ्जा, राजहंसा गणिप्पवरा
॥ १७३ ॥

—કર્મસંવેદ્ય પ્રકરણ ૧-૯૯૨

રાજહંસ સહગુરૂ સુપાયે, દેવચંદ્ર ગુણ ગાયજી;
ભવિક જીવ જે ભાવના ભાવે, તેહ અમિત સુખ પાયજી.

—સાધુની પંચ ભાવના ૨-૯૯૨

૧૪. આ પરથી કાંતો એમ ધારી શકાય કે પ્રથમના કાલમાં પોતે આ ત્રણે કૃતિઓ બનાવી હોય ને તે વખતે રાજહંસ નામના ગણિ પાસે પોતે અભ્યાસ કર્યો હોય એટલે કે પોતાના વિદ્યાગુરૂ હોય (દીક્ષા ગુરૂ તો દેવવિલાસ પ્રમાણે રાજસા(ગ)ર હતા) અને પછી પોતે દીપચંદ્રની આજ્ઞામાં રહી તેમને ગુરૂ સ્વીકાર્યા હોય, અને કાંતો રાજહંસ ગણિ અને દીપચંદ્રજી બંને એક જ હોય અને પહેલાં રાજહંસ નામ હોય તે પાછળથી દીપચંદ્રજી નામ થયું હોય. બીજો વિકલ્પ વધારે સંભવિત લાગે છે.

૧૫. દેવવિલાસમાં જણાવેલ દીક્ષા નામ નામે રાજવિમલ તો દેવચંદ્રજીએ પોતે પોતાને માટે ક્યાંય પણ વાપર્યું જણાતું નથી.

શિષ્યો:—

૧૬. પોતાના શિષ્યો પૈકી કેટલાક માટે જ્ઞાનમંજરી નામની ટીકા રચી એમ તેની છેવટની પ્રશસ્તિમાં કથેલ છે તે આ પ્રમાણે.

मतिरत्न राजलाभाद्याः श्रुताभ्यासपरायणाः ।
ज्ञानात्कुशलसद्राजप्रमोद शिष्यावबोधाय ॥

એ પરથી મતિરત્ન, રાજલાભ, જ્ઞાનકુશલ અને રાજપ્રમોદ એ નામના તેમને શિષ્યો હતા. મતિરત્ને

સિદ્ધાચલ તીર્થયાત્રા એ નામની કૃતિ પાંચ ઢાળમાં રચી છે તેમાં સં. ૧૮૦૪ માં કરેલ તે તીર્થની યાત્રાનું વર્ણન છે. (પ્રાચીન તીર્થ માલા સંગ્રહભાગ. ૧. પૃ. ૧૭૬ થી ૧૮૮) તેમાં છેવટની કડીઓ આ છેઃ–
'ઉવઝાય વર શ્રી દીપચંદ્દે, શિસ ગણિ દેવચંદ એ,
તસ સિસ ગણિ મતિરત્ન ભાષે', સકલ સંઘ આણંદ એ.

૧૭. દેવવિલાસમાંથી જણાય છે કે તેમને (અન્ય) નામે મનરૂપજી અને શાસ્ત્ર અભ્યાસી વિજયચંદ હતા. મનરૂપજીના શિષ્ય વક્તુજી અને રાયચંદ હતા.

કવિ:—

૧૮. દેવચંદ્રજી ફિલસુફ ગણાય છે અને તેની ફિલસુફીની કઠિનતા જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ચોવીશ જિન્પર એક એક એમ ચોવીશ સ્તવનો રચ્યાં અને તેમાં પોતાની દૃષ્ટિએ તત્ત્વજ્ઞાન કુટી કુટીને ભર્યું છે તેથી તે સમજાવવાને પોતાને સ્વોપજ્ઞ ટબો–બાલાવબોધ રચવો પડયો. વીશ વિરહમાન જિન પરનાં વીશ સ્તવનો ચોવીશીની અપેક્ષાએ ઓછી ફિલસુફી વાળાં અને ઓછાં કઠિન–વિષમ છે; આથી પોતાના કાવ્યમાં પ્રાસાદિક ગુણ સહજ ભભુકી ઉઠતો નથી; જ્યારે યશોવિજયજીની તેમજ અન્ય પૂર્વગામી કવિઓની ને સમકાલીન તેમજ પછીના કવિઓની ચોવીશી વીશી આદિ સ્તવનો લોકો સમજી તેમાં આનંદ સરલતાથી લઇ શકે તેમ છે; આનંદઘનજીનાં સ્તવનોમાં લોકો સમજી શકે તેવી કાવ્યત્વવાળી ફિલસુફી અનુપમેય ભરી છે; છતાં પણ દેવચંદ્રજીનું પ્રાસાદિક કવિપણું તદ્દન અસિદ્ધ થઇ શકતું નથી. કયાંક કયાંક તો તે એવું સુંદર રૂપે દર્શન આપે છે કે આપણે બે ઘડી મુગ્ધ થઈ જઇએ. આનાં થોડાં ઉદાહરણો અત્ર આપીશું:—

૧૯. ચોવીશીમાંથી પ્રથમ જિન સ્તવન કેવું સરલ, છતાં તર્કબુદ્ધિ મિશ્રિત ભાવના--ભક્તિમય છે તે એક વખત ગાઇને સમજતાં તરતજ જણાય તેમ છે.

ઋષભ જિણંદશું પ્રીતડી, કિમ કીજે હો કહો ચતુર વિચાર;
પ્રભુજી જઇ અળગા વસ્યા, તિહાં કિણે નવિ હો કોઇ વચન ઉચ્ચાર. ઋ૦
કાગળ પણ પહોંચે નહી, નવિ પહોંચે હો તિહાં કો પરધાન;
જે પહોંચે તે તુમ સમો, નવિ ભાંખે હો કોઇનું વ્યવધાન–ઋ૦
પ્રીતિ કરે તે રાગીયા, જિનવરજી હો તુમે તો વીતરાગ;
પ્રીતડી, જેહ અરાગીથી, ભેલવી તે હો લોકોત્તર માગ–ઋ૦
પ્રીતિ અનાદિની વિષભરી, તે રીતે હો કરવા મુઝ ભાવ,
કરવી નિર્વિષ પ્રીતડી, કિણ ભાતેં હો કહો બને બનાવ–ઋ૦
પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે તોડે હો તે જોડે એહ,
પરમ પુરૂષથી રાગતા, એકત્વતા હો દાખી ગુણગેહ–ઋ૦
પ્રભુજીને અવલંબતાં, નિજ પ્રભુતા હો પ્રગટે ગુણરાસ,
દેવચંદ્રની સેવના, આપે મુજ હો અવિચલ સુખવાસ–ઋ૦

૨૦. આમાં સરલતા જણાય છે, પણ બહુ સ્પષ્ટતા–વિશદતા નથી; તેનું કારણ કવિમાં રહેલું Mysticism છે. આમાં કડી 'પ્રીતિ અનાદિની વિષભરી, તે રીતે હો કરવા મુઝ ભાવ' એ લ્યો. તેમાં 'રીતે' એટલે વિષભરી રીતે?–સામાન્ય રીતે એમ સમજાય, પણ કવિનો તેવો ભાવ નથી. કવિને સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધમાં સ્પષ્ટ કરવું પડે છે કે "જીવને પ્રીતિની પરિણતિ અનાદિની છે. તે પ્રીતિ પુદ્ગલાદિના મનને સુખ આપનાર સંયોગની ઇષ્ટતાપર નિર્ભર છે. તેથી તે પ્રીતિ અપ્રશસ્ત છે–વિષ ભરી છે. જેમ ઐશ્વર્યાદિક દેખીને પુદ્ગલ–અશુદ્ધતા ઉપર જે ઇષ્ટતા તે રાગ વિષમય છે; તે રાગ સ્વજન, કુટુંબ, પરિગ્રહ ઉપર છે, તે રીતે પ્રભુજી! તુમ ઉપર રાગ કરવાનો મારો ભાવ છે..."

૨૧. છેલ્લું મહાવીર પ્રભુપરનું સ્તવન 'તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી, જગતમાં એટલો સુયશ લીજે' એ આત્માની દીનતા અને મનની અર્પણતાથી ભરેલું છે અને દરેક રસગ્રાહકને ભક્તિમાં લીન કરે તેવું છે.

૨૨. જો કવિએ કોઇ આખ્યાન લઇ તે પર

કાવ્ય કર્યું હોત તો જે અનેક ભાવો સામાન્ય રીતે તેમાં ઉપસ્થિત થાય તેને વિકસાવવા-પ્રફુલ્લ કરવા જે વાણીનો ઉપયોગ થાત તે પરથી તેમનું ગેય-રસભર્યું કવિત્વ આપણે પ્રાપ્ત કરી શકત; પણ તેમનો અધ્યાત્મરસિક સ્વભાવ આખ્યાનમાં રસ લઇ નથી શક્યો. છતાંયે એવી છુટી છુટી કૃતિઓ છે કે જેમાં એવા પ્રસંગો આવ્યા છે કે જેમાં પોતાની ઉર્મિઓનો મનોરમ આવિર્ભાવ થયો છે. તેમણે તો નીચેનાં સુકવિ. કુકવિનાં અધ્યાત્મરસિક બનારસીદાસ કવિશ્રીએ આપેલાં છે. તે ખાસ લક્ષમાં રાખ્યા જણાય છે.

સુકવિનાં લક્ષણ બનારસીદાસજી પોતાના સમયસારમાં આ પ્રમાણે જણાવે છેઃ—

'અબ કછુ કહૂં જથારથ બાની, સુકવિ કુકવિ કથા કહાની,
પ્રથમહિ સુકવિ કહાવે સોઇ, પરમારથ રસ વરણે જોઈ.
કલપિત બાત હીએ નહિ આને, ગુરૂ પરંપરા રીત વખાને,
સત્યારથ શૈલી નહિ છંડે, મૃષાવાદસોં પ્રીત ન મંડે.
છંદ શબ્દ અક્ષર અર્થ, કહે સિદ્ધાંત પ્રમાન,
જો ઇહવિધિ રચના રચે, સો હે કવિ સુજાન.

ત્યારપછીજ કુકવિનાં લક્ષણ તેઓ આ પ્રમાણે કહે છેઃ—

અબ સુનુ કુકવિ કહોં હૈ જૈસા, અપરાધિ હિય અંધ અનેસા,
મૃષા ભાવ રસ વરણે હિતસોં, નઇ ઉકતિ જે ઉપજે ચિતસોં.
ખ્યાતિ લાભ પૂજા મન આને, પરમારથ પથ ભેદ ન જાને,
વાની જીવ એક કરિ બૂઝે, જાકો ચિત જડ ગ્રંથ ન સૂઝે.
વાની લીન ભયો જગ ડોલે, વાની મમતા ત્યાગિ ન બોલે,
હૈ અનાદિ વાની જગમાંહિ, કુકવિ બાત યહ સમુઝે નાંહિ.

હવે સુકવિ-કુકવિ બંને સંબંધે તેઓ સમજાવે છે કેઃ—

મિથ્યામતિ કુકવિ જે પ્રાણી, મિથ્યા તિનકી ભાષિત વાણી,
મિથ્યામતિ સુકવિ જો હોઇ, વચન પ્રમાણે કરે સબ કોઇ,
વચન પ્રમાણ કરે સુકવિ, પુરૂષ હિયે પરમાન,
દોઉ અંગ પ્રમાણ જો, સોહે સહજ સુજાન.

૨૩. શ્રી ગૌતમ, શ્રી મહાવીર પ્રભુના પટ્ટ શિષ્ય -મુખ્ય ગણધર હતા. પ્રભુ ઉપર અતિ રાગ-પ્રશસ્ત રાગ હતો. પ્રભુએ નિર્વાણ થતા પહેલાં ગૌતમને બીજે સ્થળે મોકલ્યા; પ્રભુનું નિર્વાણ થતાં ગૌતમને આઘાત લાગ્યો. આ ગૌતમવિલાપ દેવચંદ્રજી 'વીર જિનવર નિર્વાણ' માં કેવો ટુંકામાં આત્મશ્રેણિ બતાવી મધુરતાથી કહે છે!—

'હે પ્રભુ! મુજ બાલક ભણિજી શ્યે ન જણાયું આમ,
મૂકી શ્યે મુને વેગલોજી, એ નિપાવ્યો કામ,
નાથજી મોટો તુજ આધાર.
હવે કુણ સંશય મેટશેજી, કહેશે સૂક્ષ્મ ભાવ,
કોને વાંદિશ ભક્તિસ્યુંજી,' કરસ્યું વિનય સ્વભાવ
-નાથજી.

વીર વિના કેમ થાયસ્યેજી, મુને આતમસિધ્ધિ,
વીર આધારે એતલાજી, પામ્યા પૂરણ સમૃદ્ધિ-નાથજી.
ઇમ ચિંતવતાં ઉપન્યોજી, વસ્તુ ધર્મ ઉપયોગ,
કરતાં સહુ નિજ કાર્યનાજી, પ્રભુ નૈમિત્તિક યોગ
-નાથજી.

ધ્યાનાલંબન નાથનોજી, તે તો સદા અભંગ,
તિણ પ્રભુ ગુણને જોઇવેજી, જોઇતું આતમઅંગ
-નાથજી.

આતમભાસનરમણથીજી, ભેદે જ્ઞાન પૃથકત્વ,
તેહ અભેદે પરિણમ્યોજી, પામ્યો તત્ત્વ એકત્વ-નાથજી.
ધ્યાનલીનગૌતમ પ્રભુજી, ક્ષપકશ્રેણિ આરોહિ,
ઘનઘાતિ સવિ ચૂરિયાંજી, કીધો આતમ અમોહ
-નાથજી.

લોકલોકની અસ્તિતાજી, સર્વ સ્વ-પર પર્યાય
તિન કાલના જાણિયાજી, કેવલજ્ઞાન પસાય-નાથજી.
પ્રભુ પ્રભુ કરતાં પ્રભુ થયાજી, શ્રી ગૌતમ ગણરાય,
તત્ક્ષણ ઈંદ્રાદિક ભણીજી, એહ વધાઈ થાય—નાથજી.
૨—૯૦૪ અને ૯૦૫

૨૪. આ કરતાં પણ વિશેષ મોહક અને સુશ્લિષ્ટ એક જુદા 'શ્રી વીર પ્રભુનું સ્તવન' એ નામના સ્તવનમાં વીર પ્રભુનો વિરહ દર્શાવ્યો છેઃ—

'મારગદેશક મોક્ષનોરે, કેવલજ્ઞાનનિધાન,
ભાવદયાસાગર પ્રભુરે, પરઉપગારી પ્રધાન રે
વીર પ્રભુ સિદ્ધ થયા.

વીર પ્રભુ સિદ્ધ થયા, સંઘ સકલ આધાર
હવે ઇણ ભરતમાં કોણ કરશે ઉપગાર રે—વીર૦
નાથ વિહુણું સૈન્ય જ્યૂં રે, વીર વિહુણો રે સંઘ,
સાધે કોણ આધારથી રે, પરમાનંદ અભંગ રે-વીર૦

માત વિહુણો બાલ જ્યું રે, અરહોપરહો અથડાય,
વીર વિહૂણા જીવડારે, આકુલવ્યાકુલ થાય રે—વીર૦
સંશયછેદક વીરનો રે, વિરહ તે કેમ ખમાય ?
જે દીઠે સુખ ઉપજે રે, તે વિણુ કેમ રહેવાય રે—વીર૦
નિર્યામક ભવસમુદ્રનો રે, ભવ-અડવી સત્થવાહ,
તે પરમેશ્વર વિણુ મલેરે, કેમ વાધે ઉત્સાહ રે—વીર૦
વીર થકાં પણ શ્રુતતણો રે, હતો પરમ આધાર,
હવે ઇહાં શ્રુત આધાર છે રે, અહો જિનમુદ્રા
સાર રે—વીર૦

ત્રણ કાલે સવિ જીવનેરે, આગમથી આણંદ,
સેવો ધ્યાવો ભવિજનારે, જિનપડિમા સુખકંદ-વીર૦
ગણધર આચારજ મુનિ રે, સહુને એણિપરિ સિદ્ધિ,
ભવભવ આગમ-સંગથી રે, દેવચંદ્ર પદ લીધ રે—વીર૦
(૨—૬૧૮)

૨૫. ગજસુકુમાલ મુનિપર એક સ્વાધ્યાય રચી છે તેમાં તે રાજકુમાર દીક્ષા લઇ ધ્યાનમાં કાયોત્સર્ગ કરી સ્થિત હતા ત્યાં તેના મસ્તક પર ક્રોધાવેશમાં આવેલા તેમના સસરા સોમિલે સગડી સળગાવી હતી, છતાં તે ધ્યાની મુનિએ હૃદયમાં લેશ પણ વૈરભાવ ન આણતાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી-એ પ્રસંગનું વર્ણન કવિ આ પ્રમાણે આપે છેઃ—

'શિરપર સગડી સોમિલે કરીરે,
સમતાશીલ ગજસુકુમાલ રે,
ક્ષમા-નીરે ન્હવરાવ્યો આતમા રે,
શ્યું દાઝે તેહને એ જ્વાલ રે-
ધન્ય ધન્ય જે મુનિવર ધ્યાને રમ્યા રે.
દહનધર્મ તે દાહજે અગનિથી રે,
હું તો પરમ અદાજ અગાહ રે,
જે દાઝે તે તો માહરો ધન નથી રે,
અક્ષય ચિન્મય તત્ત્વપ્રવાહ રે—ધન્ય૦

ક્ષપકશ્રેણિ ધ્યાન-આરોહણે રે,
પુદ્દગલ આતમ ભિન્ન સ્વભાવ રે,
નિજગુણ અનુભવ વળી એકાગ્રતા રે,
ભજતાં કીધો કર્મ-અભાવ રે—ધન્ય૦

નિર્મલ ધ્યાને તત્ત્વ અભેદતા રે,
નિર્વિકલ્પ ધ્યાને તદ્રૂપ રે,
પાતકક્ષયે નિજ ગુણ ઉલ્લસ્યા રે,
નિર્મલ કેવલજ્ઞાન અનૂપ રે.-ધન્ય૦
થઇ અયોગી શૈલેશી કરી રે,
ટાળ્યો સર્વ સંયોગીભાવ રે,
આતમ આતમરૂપે પરિણમ્યા રે,
પ્રગટયો પૂરણ વસ્તુ સ્વભાવ રે, —ધન્ય૦

સહજ અકૃત્રિમ વળી અસંગતા રે,
નિરૂપચરિત વળી નિર્દ્વંદ્વ રે,
નિરૂપમ અવ્યાબાધ સુખી થયા રે,
શ્રી ગજસુકુમાલ મુનીંદ રે—ધન્ય૦
(૨—૧૦૩૫)

કૃતિઓઃ—

૨૬. શ્રી દેવચંદ્રજીની સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, વ્રજ અને ગૂજરાતી ભાષામાં રચેલી સર્વ કૃતિઓ 'શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી' એ નામેથી બે ભાગમાં શ્રી બુદ્ધિસાગરજી ગ્રંથમાળા ગ્રંથાંક ૪૯ અને ૫૩ માં પ્રગટ થયેલ છે તેથી તેનાં નામોની સૂચિ વગેરેનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવો નિરર્થક છે. છતાં સાથે જણાવી દેવાનું અત્ર યોગ્ય લાગે છે કે બીજા ભાગમાં પૃ. ૮૭૩ થી ૮૮૩ માં શ્રાવક ગુણ ઉપર ૨૧ પ્રકારી પૂજા છપાઇ છે તે દેવચંદ્રજીકૃત નથી પણ છેલ્લે પ્રશસ્તિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે તેના રચનાર જ્ઞાનસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય (જ્ઞાનઉદ્યોત ?) છે ને તેની રચના (ગુણ યુગ અચલ ઇંદુ—સં. ૧૭૪૩ માં) થઇ છે કે જે સમયે દેવચંદ્રજીનો જન્મ પણ થયો ન્હોતો; તેજ બીજા ભાગમાં ત્યાર પછી પૃ. ૮૮૪ થી ૮૯૧ પર પ્રગટ કરેલી અષ્ટપ્રકારી પૂજા પણ દેવચંદ્રજી કૃત નથી પણ ઉક્ત જ્ઞાનસાગરજીના શિષ્યનીજ સં. ૧૭૪૩ માં રચેલી છે (જુઓ પૃ. ૮૮૯ પરના દોહા.)

૨૭. વિશેષમાં એ પણ કહેવું અત્ર પ્રાપ્ત થાય છે કે પહેલા ભાગમાં પ્રગટ થયેલ વિચારરત્નસારમાં તો શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીથી અન્યનો હસ્તપ્રક્ષેપ થયો હોય એવું એક પ્રમાણ ચોક્કસ મળી આવ્યું છે અને તે એ છે કે તે વિચારરત્નસારના પ્રશ્ન ૨૭૪ ના ઉત્તરમાં પૃ. ૬૦૯ પર 'માટે જ્ઞાની કહે છે જે' એમ

કહી તે જ્ઞાનીનું કાવ્ય નીચેનું ટાંકવામાં આવ્યું છે:—

'વિષયવાસના ત્યાગો ચેતન, સાચે મારગ લાગોરે
તપ જપ ક્રિયા દાનાદિક સહુ, ગીણુતિ એક ન આવેરે
ઇંદ્રિયસુખમેં ઝૂલ્યું એ મન, વક્ર તુરંગ જ્યું
ધાવેરે. ઇત્યાદિ.'

આ કાવ્ય કયા જ્ઞાનીનું હશે તે શોધતાં આખર એ મળી આવ્યું કે તે શ્રી ચિદાનંદજીનું છે કે જેઓ દેવચંદ્રજીના પુરોગામી નહિ, પણ હમણાંજ વીસમી સદીમાં થયેલા યોગી પુરૂષ-કર્પૂરવિજય ઉર્ફે ચિદાનંદજી છે.

દેશીઓ:—

૨૮ પોતાનાં ભાષામાં કરેલાં કાવ્યોમાં પોતાના પૂર્વગામી કવિઓની તેમજ બીજી દેશીઓ લીધી છે:—**અધ્યાત્મ ગીતામાં** ઢાલ ભમર ગીતાની (કે જે ભમર ગીતા વિનયવિજયજીએ રચી છે) રાખી છે; **ચોવીસીમાં** ૧ નિદ્રડી વેરણ હુઇ રહી. ૨ દેખો ગતિ દૈવનીરે, ૩ ધણરા ઢોલા ૪ બ્રહ્મચર્ય પદ પૂજીયેં ૫ કડખાની, ૬ હું તુજ આગળ શી કહું કેસરિયા લાલ, ૭ હો સુંદર તપ સરિખું જગ કોઈ નહીં. ૮ શ્રી શ્રેયાંસ જિન અંતરજામી, ૯ થારા મહેલ ઉપર મેહ જરૂખે વીજલી હો લાલ, ૧૦ આદર જીવ ક્ષમા ગુણ આદર (સમયસુંદરજીની ક્ષમાછત્રીસીની) ૧૧ પ્રાણી વાણી જિનતણી, તુમે ધારો ચિત્ત મઝારરે. (બીજી પ્રતમાં પાંચે પાંડવ વાંદતાં મન મોહ્યારે) ૧૨ પંથડો નિહાલુંરે બીજા જિન તણોરે (આનંદઘનજી અજિતસ્તવનની), ૧૩ દાસ અરદાસ સીપરે કરેજી (જિનરાજ સૂરિકૃત મલ્લિ જિન સ્ત૦) ૧૪ દીઠી હો પ્રભુ દીઠી જગ ગુરૂ તુજ (યશોવિજયજીકૃત અભિનંદન જિન સ્ત૦) ૧૫ સફલ સંસાર અવતાર એ હું ગણું, ૧૬ આંખડીયેં મેં આજ શેત્રુંજો દીઠોરે (ઉદયરત્ન) ૧૭ પરમ જિણેસરૂ (જિનરાજસૂરિ વીર સ્ત૦) ૧૮ રામચંદકે બાગ ચાંપો મોરી રહ્યોરે ૧૯ દેખી કામીની દોઇ કે, કામેં વ્યાપીયોરે (બીજી પ્રતમાં-કરતાં સેતી પ્રીતિ સહુ હુંસી કરે રે) ૨૦ ઓલંગડી ઓલંગડી સુહેલી હો શ્રી શ્રેયાંસનીરે. (જિનરાજસૂરિનું શ્રેયાંસ જિન સ્ત૦) ૨૧ પીછોલારિ પાલ, ઉભા દોય રાજવીરે, ૨૨ પદ્મપ્રભ જિન જઇ અળગા વસ્યા (યશોવિજયજીકૃત પદ્મપ્રભ સ્ત૦) ૨૩ અને ૨૪ કડખાની; કલશ-કાલ બોલવાની; **વીશી**-૧ સિદ્ધચક્રપદ વંદો (શ્રીપાળરાસમાંથી) ૨ નારાયણાની ૩ સંભવજિન અવધારીએ (માનવિજયકૃત સંભવ જિન સ્ત૦) ૪ માહારો વાલો બ્રહ્મચારી, ૫ દેહું દેહું નણંદ હઠીલી, ૬ મો મનડો હેડાઉ હો મિસરિ ઠાકુરો મહદરો (રાજસ્થાની ગીત લાગે છે) ૭ વારીરે ગોડી પાસને ૮ ચરણાલી ચામુંડા રણ ચડે ૯ ખડખાની ૧૦ પ્રાણી વાણી જિનતણી (ઉપરની ચોવીસીના ૧૭ મા સ્તવનની આજ દેશી છે) ૧૧ નદી યમુનાકે તીર (ઉભેરો—ઉડે દોય પંખીયા) ૧૨ વીરા ચંદલા. (જિનરાજસૂરિની વીશીમાં બીજું યુગમંધર જિન સ્ત૦ છે તેની દેશી), ૧૩ શ્રી અરનાથ ઉપાસના (માનવિજયજીકૃત અરનાથ સ્ત૦ ની) ૧૪ લૂઅરની, ૧૫ કાલ અનંતાનંત (જિનરાજ સૂરિનું શાંતિ સ્ત૦) ૧૬ અરજ અરજ સુણોને રૂડા રાજીયા હોજી, ૧૭ લાછલદે માત મલ્હાર ૧૮ તટ યમુનાનુંરે અતિ રળિયામણુંરે ૧૯ મહાવિદેહક્ષેત્ર સોહામણુંરે ૨૦ નથી મૂકી. કલશ ધન્યાશ્રી; **ગત ચોવીસીમાં** ૨-વીરજી પ્યારા વીરજી પ્યારા. ૩ ચઉમાસી પારણું આવે-બીજી પ્રત શીતલ જિન સહેજાનંદી. (જિનવિજયજીકૃત શીતલ સ્ત૦) ૪ રાગ ફાગ ૫ કડખાની ૬ જગજીવન જગ વાલહો (યશોવિજયકૃત ઋષભ સ્ત૦ ની) ૭ રસીયાની, ૮ રાગ ધમાલ ૯ મોરા સાહેબ હો શ્રી શીતલનાથકે, ૧૦ (નથી) ૧૧ રહો રહો રહો વાલ્હા, ૧૨ નમણી ખમણી ને મન ગમણી ૧૩ કાન્હૈયા લાલ ૧૪ થારાં મેહલા ઉપર મેહ ઝબુકે વીજલીહો લાલ ૧૫ મન મોહ્યું અમારૂં પ્રભુ ગુણે, ૧૬ હો પીઉ પંખીડા ૧૭ દેખો ગતિ દૈવની રે, ૧૮ રાગ મારૂ. ૧૯ અધિકા તાહરો હું અપરાધિ, હું અપરાધિ, ૨૦ અખીયાં હરખન લાગી હમારી અખીયાં રાગ પરભાતિ. ૨૧ શ્રી જિન પ્રતિમા હો જિન સરખી કહી, (સમયસુંદરકૃત જિન પ્રતિમા સ્તવન જુઓ જૈનયુગ પુ. ૧ અંક ૨ પૃ. ૬૨); **સ્નાત્ર** પૂજામાં વસ્તુ છંદ, ચંદ્રાવલા છે ને કેટલીક

દેશીઓ આ છેઃ-૧-શ્રી જિનનો કલશ કહીશું પ્રેમ-સાગર પૂર, ૨ જગનાયકજી ત્રિભુવન જન હિતકાર એ, પરમાતમજી, ચિદાનંદ ધનસાર એ ૩ તીર્થકમલ ઉદક ભરીને પુષ્કર સાગર આવે, ૪ રાગ વેલાવલ; વીરાજનનિર્વાણમાં-૧ શ્રી સુપાસ જિનરાજ ૨ જીરીયાની અથવા સોહલાની, ૩ યતિની ૪ બહિની રહી ન સકિ તિસેંજી ૫ પ્રભુ તું સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધો અલુદ્ધો ૬ મેરે નંદના, ૭ મેઘ મુનીસર, કાંઈ ડમડોલલઈ રે, ૮ કુમત ઈમ સકલ દૂરે કાર, ૯ ભરત નૃપ ભાવશું (ઋષભદાસ કૃત); સાધુવંદનામાં ૧ સફલ સંસાર અવતાર એ હું ગિણું ૨ વીર જિણેસર ચરણ કમલ કમલાકર વાસો (ગૌતમ રાસ) ૩ શ્રી નવકાર જપી મનરંગે ૪ ગૌતમ સમુદ્ર કુમાર સંસાર ગંભીરા, ૫ અરણિક મુંનિવર ચાલ્યા ગોચરી (સમયસુંદર) ૬ સુખકારણ ભવિયણ સમરી નીત નવકાર, વિશાલીયા પિંગલ, ૮ ચતુર વિચારીયેરે; પંચભાવના ૧ લોક-સ્વરૂપ વિચારો આતમ હિતભણીરે ૨ અનુમતિ દીધી માએ રેવતી, ૩ હવે રાણી પદમાવતી (સમયસુંદરનો ચાર પ્રત્યેકબુદ્ધરાસ૦) ૪ પ્રાણી ધરીએ સંવેગ વિચાર, ૫ ઇણિપરે ચંચલ આઉખું જીવ જાગોરે, ૬ શૈલગ શેત્રુંજે સિદ્ધા; અષ્ટપ્રવચન માતા સઝાય ૧ પ્રથમ ગોવાલ તણે ભવેજી (સમયસુંદરની શાલિભદ્ર સ૦), ૨ ભાવના માલતી ચૂસીએ, ૩ ઝાંઝરીયા મુનિવર ૪ ભોલીડા હંસારે વિષય ન રાચીએ ૫ ચેતન ચેતજોરે, ૬ વૈરાગી થયોરે ૭ સુમતિ સદાએ દિલમેં ધરો, ૮ ફૂલના ચોરસ પ્રભુજીને શિર ચઢે; પ્રભંજના સ૦ માં ૧ નાટકીયાની નંદની ૨ હું વારો ધન્ના તુઝ જાણુ ન દેસ ૩ તુઠો તુઠો રે મુજ સાહેબ જગનો તુઠો, વનિતા વિહસીને વિનવે-આસ ફળી મેરી આશ ફળી, વહિલડા આવજ્યો ધન ધન સાધુ શિરોમણી ઢંઢણો.

૨૯. ધ્યાનદીપિકા ચોપાઈમાંથી—૧ વીરવખાણી રાણી ચેલણાજી (સમયસુંદરની સઝાયની) ૨ આશ્રવ કારણ એ જગ જાણીયે, ૩ મેરે નંદના ૪ તિણે અવસર બાજે તિહાંરે, ઢંઢેરાનો ઢોલ, ૫ નાયક મોહ નચાવીયો (જિનરાજસૂરિકૃત વાસુપૂજ્ય સ્ત૦) ૬ રમણિ આઠે અતિ ભલી—જિન પ્રતિમા જિન સરીખી વંદનીક, ૭ કરમ પરીક્ષા કરણ કુમર ચલ્યો રે (સમયસુંદરકૃત પ્રિયમેલકરાસ) ૮ કૈકેઈ વર લાધ્યા ૯ જતીની—વ્રત નીમ ન સાજે આણી. ૧૦ તાર કિરતાર સંસાર સાગર થકી (જિનરાજસૂરિકૃત અજિત સ્ત૦), ૧૧ ધરમ સુણી રાજા પ્રતિબૂઝ્યો ૧૨ ચુવલૈ ચોખર ઝિલરયૌ. ૧૩ ઇડર આંબા આંબલી ૧૪ મયા મોહિ દક્ષિણી આણિ મિલાઈ ૧૫ પારધીયારી ૧૬ સાંઝ થઈ દિન આથમ્યો ૧૭ રૂડીરે રબારણ રામલા પદમીનીરે, ૧૮ હરિયા મન લાગ્યો ૧૯ રાગ ગોડી. જીવજા ગોરી ૨૦ ટોડરમલ્લ જીતોરે અથવા આદીશ્વર તૂઠારે ૨૧ દાન ઉલટે ધરી દીજીયે, ૨૨ ઓલગડીની, ૨૩ એક લહરી છે ગોરલો, ૨૪ મોરો મન મોહ્યો ઇણ ડુંગરે ૨૫ પાંચમ તપ-વિધ સાંભલો, ૨૬ નાયકાની ૨૭ મેલ્યો થાપિ ચલ્યો વલિ રાવણ, ૨૮ પાસ જિણંદ જુહારિયે, ૨૯ ગૌતમસામી સમોસર્યા, ૩૦ ધણુરી બિંદલી રંગ લાગો, ૩૧ સીતા અતિ સોહે, ૩૨ પ્રભુ પ્રણમુ રે પાસ જિણેસર થંભણો, ૩૩ **યોગ લિયો રાજા ભરથરી** ૩૪ રંગીલે આતમ, ૩૫ મ્હારે ભીભલીયાં નયણાણો પાણી લાગણો પાણી રૂજી (રાજસ્થાની) ૩૬ બે બે મુનિવર વિહરણ પાંગુર્યાં રે (મતિસારકૃત શાલિભદ્રરાસ) ૩૭ લાજ ગમાવેરે લાલચી, ૩૮ સુગુણ સોભાગી હો સાહિબ મારા. ૩૯ સૂરજ સામ્હા હો પોલિ, ૪૦ કુમરી બુલાવે કૂબડો ૪૧ વાહ બણાયો વીંઝણો ૪૨ બૂઝિરે તું બૂઝિરે તૂં બૂઝિ પ્રાણી ૪૩ રામે સીતા ખબર કરી ૪૪ ઇણ પરિ ભાવ ભગત મન આણી.

૩૦. આ દેશીઓ પરથી જણાય છે કે દેવચંદ્રજીએ રાસાઓ આદિ ભાષાસાહિત્ય ઘણું વાંચ્યું હતું, તેમજ સમયસુંદરજી, જિનરાજસૂરિ, આનંદઘનજી, યશોવિજયજી માનવિજયજી, વગેરેનાં સ્તવનો ખાસ અવધાર્યાં હતાં. તેમના વખતમાં ભરથરીનાં ગીતો બોલાતાં હતાં. રાજસ્થાની ગીતોનો ઉપયોગ પોતે કર્યો છે.

સરખામણીઃ—

૩૧. ઉપરોક્ત શ્રીમદ્ દેવચંદ્રના બંનો ભાગો પ્રકટ

થવાથી ઘણી હકીકત મળી આવી છે. [૧૪]જ્ઞાનસારજી કરીને એક મસ્તમુનિ શ્રીખરતર ગચ્છમાં થઇ ગયા તેમણે આનંદઘનજીની ચોવીશીપર બાલાવબોધ રચ્યો છે; અને દેવચંદ્રજીની 'સાધક સાધજ્યાં રે નિજ સત્તા ઇક ચિત્ત' એ પદથી શરૂ થતી સાધુ પદપરની સ્વાધ્યાયપર ટબો રચ્યો છે. તેમણે તેમાં શ્રી આનંદઘનજી, શ્રી યશોવિજયજી, જિનરાજસૂરિ, દેવચંદ્રજી, અને મોહનવિજયના સંબંધમાં ગુજરાતમાં પડેલી કહેવત જણાવી છે તે અતિ ઉપયોગી છે; દેવચંદ્રજીની ઉક્ત સ્વાધ્યાયની પહેલી કડી પર વિવેચન કરતાં તેના સંબંધમાં જણાવે છે કેઃ—

૩૨. 'એ કવિરાજના (દેવચંદ્રજીની) યોજનાનો એજ સુભાવ છે. તેજ વાતને ગટરપટર—આગેંની પાછે, પાછેંની આગે હાંકતો ચાલ્યો જાય (છે) તે તમે પોતે વિચાર (કરી) લેજ્યો. સંબંધ વિરૂદ્ધ અંગોપાંગ ભંગ કવિતા વારંવાર એક પદ ગુંથાણો તે પુનરૂક્તિ દૂષણ કવિતા એ એહીજ સિઝાયમેં તમેહી જોઇ લેજ્યો. એક નિજપદ દશ જાગા (જગ્યાએ) ગુંથ્યો છે તે ગિણ (ગણી) લેજ્યો; એકલો મૂજને દૂષણ મત દેજ્યો. બીજું એહુનો (એમનો) છુટક લિખત સપ્ત નયાયશ્રયી સપ્તભંગ્યાશ્રયી ચુસ્ત છે, સ્વરૂપના કથનની યોજના તેમાં તો (પણ) ગટરપટર છે; એ વિના બીજી સહિજ છૂટક યોજના સટંક છે; યોજના કરવી એ પિણ વિદ્યા ન્યારી છે. કૌમુદી કર્તાયે શિષ્યથી આદ્ય શ્લોક કરાયો, આપથી ન થયો. વલી એ વાત ખુલી ન લિખું તો એ લિખત વાંચણવાલો મૂર્ખશેખર જાણે એ કારણે લિખું"

૩૩. આ પરથી દેવચંદ્રજીના સંબંધમાં જ્ઞાનસારજી જેવો અધ્યાત્મી પુરૂષ જે કહે તે ઉપેક્ષણીય નથી. અધ્યાત્મીને અધ્યામીજ વિશેષ અને યથાયોગ્ય પિછાણી શકે; તેથી જ્ઞાનસારજીનો અભિપ્રાય બહુ વજનદાર અને પ્રામાણિક ગણાય. અને તે મત એ છે કે-આત્મસ્વરૂપનું કથન કરતાં ગટરપટરપણું આવે છે એટલે કે આગળનું પાછળ અને પાછળનું આગળ એમ થાય છે. વિચારની સાંકળ બરાબર રહેતી નથી—તેમાં પુનરૂક્તિ દોષ પણ થઇ જાય છે. તે સિવાયના લખાણમાં તેમનું ગટરપટરપણું દેખાતું નથી-તેમાં સંટકપણું એટલે નિશ્ચિતાર્થપણું જોવાય છે-કેટલાંક છૂટાં લખાણોમાં સપ્તનય અને સતભંગીને ચુસ્તપણે વળગી રહેવાનું દેખાય છે તેમાં ગટરપટરપણું આવી જાય છે. સટંકયોજના-શૃંખલાબદ્ધ વિચારોને યોજવા એ વિદ્યા-કળા ન્યારી છે-સૌની પાસે હોતી નથી-વિરલા પાસે હોય છેઃ—

૩૪. ત્યારે આવી યોજના-સંટક વિચારોની વ્યવસ્થિત સહજ ગુંથણી કોની પાસે છે? તો તેનો ઉત્તર તેમણે આપેલી કહેવતમાંથી મળી આવે છેઃ—

'ગુજરાતમાં એ કહેવત છે કે આનંદઘન ટંકશાલિ, [૧૫]જિનરાજસૂરિ બાબા તો અવધ્યવચની,

---

૧૪-જ્ઞાનસાર-ખરતરગચ્છમાં જિનલાભ સૂરિના શિષ્ય રત્નરાજના શિષ્ય થયા. તેમણે સં. ૧૮૬૧ ના પોષ સુદ ૭ સોમે જયપુરમાં દંડક ભાષા ગર્ભિત સ્ત૦. તેજ વર્ષના માઘ માસમાં તેજ સ્થળે જીવ વિચાર ગર્ભિત સ્ત૦ તેમજ સં. ૧૮૬૧ માં નવતત્વ ભાષા ગર્ભિત સ્ત૦ રચેલ છે તે ઉપરાંત આનંદઘનજીની ચોવીસી પર વિચારપૂર્વક બાલાવબોધ રચ્યો છે અને તેમ કરતાં જ્ઞાનવિમલસૂરિએ તેના પરજ બાલાવબોધ કર્યો છે તેના પણ દોષ બતાવ્યા છે.

૧૫. જિનરાજસૂરિ—(બીજા) પિતા શા. ધર્મસી, માતા ધારલદે, ગોત્ર બોહિત્થરા. જન્મ સં. ૧૬૪૭ વૈ શુ. ૭, દીક્ષા બીકાનેરમાં સં. ૧૬૫૬ માગશર શુ. ૩ દીક્ષાનામ રાજસમુદ્ર, વાચક (ઉપાધ્યાય) પદ સં. ૧૬૬૮ અને સૂરિપદ આસકરણે કરેલા મહોત્સવપૂર્વક મેડતામાં સં. ૧૬૭૪ ફા. શુ. ૭. તેમણે ઘણી પ્રતિષ્ઠાઓ કરીઃ-દાખલા તરીકે થેરૂશાહે ઉદ્ધાર કરેલા શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા જેસલમેરમાં; સં. ૧૬૭૫ ના વૈશાખ શુદિ ૧૩ શુક્રે શત્રુંજય પર અષ્ટમ ઉદ્ધારકારક અમદાવાદના સંઘવી સોમજી શિવ- જીએ ઋષભ અને બીજા જિનોની ૫૦૧ મૂર્ત્તિઓ બનાવરાવી તેની પ્રતિષ્ઠા કરી. ભાણવડમાં પાર્શ્વનાથ સ્થાપ્યા. સં. ૧૬૭૭ જેઠ વદિ ૫ ગુરૂવારે ઉક્ત આસકરણે બનાવેલા મમ્માણી (સંગેમસરના) પથ્થરના સુંદર વિહાર(મંદિર)માં મેડતામાં શાંતિનાથની મૂર્ત્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. એવું કહેવાય છે કે તેમને અબંકાદેવીએ વર આપ્યો હતો. તેમણે નૈષધીય કાવ્ય પર જૈનરાજી નામની વૃત્તિ રચી છે. અને બીજા ગ્રંથો રચ્યા છે. ભાષાકૃતિમાં ધન્નાશાલિભદ્ર રાસ (?), ગજસુકુમાલ રાસ સં. ૧૬૯૯, ચોવીશી અને વીશી રચેલ છે. જુઓ મારો સંગ્રહ નામે જૈન ગૂર્જર કવિઓ. પૃ ૫૫૩ થી ૫૬૧. તેઓ સં. ૧૬૯૯ ના આષાઢ સુદિ ૯ને દિને પાટણમાં સ્વર્ગસ્થ થયા.

ઉ૦ **યશોવિજય** ટાનરટુનરિયા-પોતે થાપ્યો તેજ ઉથાપ્યો, ઉ૦ **દેવચંદ્ર**......જીને (ગોરજીને) એક પૂર્વનું જ્ઞાન હતું તેથી ગટર પટરીયા; **મોહનવિજય પન્યાસ** તે લટકાલા.'

૩૫. એટલે આનંદઘનજી સટંક કહેનારા. તેનાં વચનો ટંકોત્કીર્ણ—પત્થરની શિલાપર કોતરેલાં એવાં, ટંકશાળમાં મુદ્રા પડે તેવાં ટંકશાલી. પૂર્ણ અનુભવીનાંજ વચનો આવાં હોય. જિનરાજસૂરિ કે જે ખરતરગચ્છના ૬૨ મા પટ્ટધર (સ્વર્ગસ્થ સં. ૧૬૯૯) હતા તેનાં વચનો અવધ્ય-અબાધ્ય હતાં; યશોવિજયજીએ નયદૃષ્ટિથી અનેક વાતો લખી છે, તેમનો શ્વેત વસ્ત્ર સિવાય અન્ય વસ્ત્રો-રંગીન વસ્ત્ર પ્રત્યે વિરોધ હતો, વિજયપ્રભ સૂરિને પહેલાં માનલા-પટ્ટધર માનવા માટે આનાકાની હતી પછી માન્યા હતા. એવી એવી તેમના જીવનમાં અનેક વાતો માનવામાં આવે છે તેથી તેઓ ટાનરટુનરિયા લોકોમાં ગણાયા હોય. વાસ્તવિક રીતે તેમનું જ્ઞાન અપૂર્વ હતું, તાર્કિક શિરોમણી હતા અને તેમના જેવા જ્ઞાની મહાપુરૂષ ઘણાં સૈકાઓ થયાં—હરિભદ્ર સૂરિ પછી કોઈ પણ કાળે-થયા નહોતા એમ કેટલાક વિદ્વાન પંડિતોનું માનવું છે. આ વાત પંડિત સુખલાલજી યશોવિજયજીના સંબંધમાં વિસ્તારથી લખવા ધારે છે તે લખાશે ત્યારે સિદ્ધ થશે. દેવચંદ્રજીને એક પૂર્વનું જ્ઞાન હતું તે શેના પરથી કહેવાયું છે તે સમજી શકાતું નથી; અને તેમ હોય તો તે કારણ આપી 'તેથી તે ગટરપટરીઆ હતા' એવું કહેવામાં આવે છે તે સમજી શકાતું નથી. ખૂબ વિચાર કરી તે કહેવાતો મેળ ખવરાવીએ તો એમ ભાવાર્થ કાઢી શકાય કે એક પૂર્વ કરતાં વધુ જ્ઞાન ન હતું તેથી તેના વક્તવ્યમાં આગળ તે પાછળ ને પાછળ તે આગળ એમ આવતું ને પુનરૂક્તિ દોષ પણ થતો; તેથી તે 'ગટરપટરીઆ' રહેતા. (મૂળ જ્ઞાનસારનો ટબો જોવાની જરૂર, સંદેહ ટાળવા માટે, રહે છે. મોહનવિજય[૧૬] (તે ચંદરાજા રાસ આદિના કર્તા) લટકાલા ઓળખાય છે. તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી તેમજ કાવ્યચાતુરીથી રસ મૂકવાની કુશલતા પરથી તે લટકાલા ગણાયા છે એમ લાગે છે.

ભાષાપ્રેમઃ—

૩૬. દેવચંદ્રજી સંસ્કૃતના પોતે જ્ઞાતા હતા છતાં થોડી વ્રજભાષામાં અને વિશેષ ગૂજરાતી ભાષામાં તેમણે રચના કરી છે. ભાષામાં રચવાનાં કારણમાં તેમણે પોતાની ૨૦ વર્ષની વયે જણાવ્યું છે કેઃ—

'સંસ્કૃત વાણી વાચણી, કોઇક જાણે જાણ.
જ્ઞાતાજનને હિતકર જાણી, ભાષા કરૂં વખાણ.
૧-૪૫૩ ધ્યાનદીપિકા ચતુષ્પદી

સંસ્કૃતવાણી પંડિત જાણે, સરવ જીવ સુખદાણીજી.
જ્ઞાતા જનને હિતકર જાણી, ભાષારૂપ વખાણીજી.
૧-૫૭૮. એજન.

સંયમીઃ—

૩૭. પોતે દશ વર્ષની કુમારવયે દીક્ષા લઇ જીવનપર્યન્ત બ્રહ્મચર્યસ્થ સાધુ તરીકે જીવન ગાળ્યું, એ બ્રહ્મચર્ય, એ સંયમ, આત્માના ઉંચા પરિણામ કરી તેને ઉચ્ચ ભુમિકાપર લઇ જવા માટે ઓછા કારણરૂપ નથી. મહાત્માજી કહે છે કેઃ-"બ્રહ્મચર્ય એટલે સર્વ ઇંદ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ. જે પૂર્ણ બ્રહ્મચારી છે, તેને માટે આ સંસારમાં કશુંજ અસાધ્ય નથી. મન વાણી, ને કર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નજ થઇ શકે" સંયમ સાથેનું શાસ્ત્ર જ્ઞાન શોભે છે અને અધ્યાત્મ માર્ગ પર લઇ જાય છે.

(અપૂર્ણ.)

૧૬. **મોહનવિજય**-ત૦ વિજયસેન સૂરિના શિષ્ય કીર્ત્તિવિજય તેના માનવિજય તેના રૂપવિજય ને તેના શિષ્ય. તેમણે મહેસાણામાં સં. ૧૭૫૫ માં હરિવાહન રાજાનો રાસ, પાટણમાં સં. ૧૭૬૦ માં માનતુંગમાનવતીનો રાસ, સં. ૧૭૬૦ માં પાટણમાં રત્નપાલનો રાસ, સં. ૧૭૬૩ માં પાટણમાં પુણ્યપાલ ગુણસુંદરી રાસ. અને સં. ૧૭૮૩ માં અમદાવાદમાં ચંદરાજાનો રાસ, અને સમીનગરમાં ૧૭૬૪ માં નર્મદાસુંદરીનો રાસ તથા ચોવીશી રચેલ છે. દેવચંદ્રજીના સમકાલીન. જુઓ મારો ગ્રંથ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૨ જો પૃ. ૪૨૮ થી ૪૪૨ કે જે થોડા વખતમાં બહાર પડનાર છે.

ભારવિનું (?) ભટ્ટિકાવ્ય.

સુપ્રસિદ્ધ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યના સંસ્કૃત દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યનું ગૂજરાતી ભાષાંતર સાક્ષર મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદીએ કરેલું, જે વડોદરા દેશી કેળવણીખાતા તરફથી વિ. સં. ૧૯૪૯ માં પ્રકટ થયું હતું. તેમાં વિશેષાવલોકન (પૃ. ૩૦)માં નીચેનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે—

"તે દ્વયાશ્રયકાવ્ય આ પ્રકારે ભારવિના ભટ્ટિકાવ્યને મળતું આવે છે, પણ ફેર એટલો છે કે ભારવિએ જ્યારે પાણિનીયની અષ્ટાધ્યાયીનો ક્રમ યથાર્થ સાચવ્યો છે.[૧] ત્યારે એ આશ્રયથી રચેલો આ ગ્રંથ બહુ જ કઠિન થઇ ગયો છે. ને ટીકાની સાહાય્ય વિના તે સમજાવો પણ મુશ્કેલ પડે એવો છે."

સાહિત્ય પ્રેમી સાક્ષર શ્રીયુત મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા બી. એ. એલ એલ. બી. સોલીસીટરે ગત આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ મુંબઇ માટે લખેલા અને 'જૈનયુગ'(૧૯૮૩ ના કાર્તિક-માગશર)માં તથા 'સાહિત્ય' (૧૯૨૬ ડિસેંબર, ૧૯૨૭ જાનેવારી)માં પ્રકાશિત થયેલા 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ' નામના લેખમાં પણ ઉપરનો ફકરો ટાંકેલો જોવામાં આવે છે. (જૈ. યુ. ૯૬-૯૭ તથા સા. પૃ. ૨૫.)

આ સંબંધમાં લક્ષ્ય ખેંચવું આવશ્યક છે કે-મર્હુમ મણિલાલ ન. દ્વિવેદીએ 'ભારવિનું ભટ્ટિકાવ્ય' પ્રમાદથી સ્વયં ગ્રંથ તપાસ્યા વિના લખ્યું જણાય છે. કારણ કે ભારવિનું કિરાતાર્જુનીય મહાકાવ્ય પ્રસિદ્ધ છે,પરંતુ તેનું ભટ્ટિકાવ્ય ક્યાંય હોય તેમ જાણવામાં નથી. ભટ્ટિકાવ્ય જે સુપ્રસિદ્ધ છે, જેનું અપરનામ રામકાવ્ય અને રાવણવધ પણ છે અને જે મુંબઇ, કલકત્તા વિગેરે સ્થળેથી અનેક આવૃત્તિઓમાં પ્રકાશિત થયેલ સટીક મળી આવે છે, તેમ જેની હસ્તલિખિત પ્રતિયો પણ મળી શકે છે, તથા જેને કલકત્તા વિ૦ની યુનિવર્સિટીમાં સંસ્કૃત પરીક્ષામાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે સ્થાન મળ્યું છે, તેના કર્તા ભારવિ હોય તેમ જાણવા જોવામાં નથી.

વાસ્તવિક રીતે વિચારીએ તો શિશુપાલ વધકાવ્ય આકકવિના નામથી 'માઘકાવ્ય'ના નામે ઓળખાય છે, તેમ એ ઉપર્યુક્ત રામકાવ્ય પણ ભટ્ટિ કવિના નામથી ભટ્ટિ કાવ્યના નામે ઓળખાય છે; એટલે તેના કર્તાનું નામ ભટ્ટિ સ્પષ્ટ જણાય છે. જયમંગલકૃત ટીકા સાથે મુંબઇ નિર્ણયસાગર પ્રેસ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી બધી આવૃત્તિયોમાં-મૂલ નીચે—"इति वलभीवास्तव्यस्य श्री स्वामिसूनो र्भट्ट (ट्टि) महाब्राह्मणस्य महावैयाकरणस्य कृतौ रावणवधे × ×" ઇત્યાદિ તથા ટીકામાં—'श्रीस्वामिसूनुः कविर्भट्टिनामा रामकथाश्रयं महाकाव्यं चकार' આવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવેછે.

મુંબઇ સરકારી સંસ્કૃત સિરિઝમાં મલ્લિનાથ કૃત ટીકા સાથે પ્રકાશિત થયેલ અને ગોવિંદશાસ્ત્રિ સંશોધિત નિ. સા. પ્રેસમાં છપાયેલ આવૃત્તિમાં પણ ભટ્ટિકાવ્યના કર્તાનું નામ ભટ્ટિ જોવામાં આવે છે.

કલકત્તામાં પ્રકાશિત યદુનાથ તર્કરત્નદ્વારા સંસ્કૃત જયમંગલ અને ભરતસેનવાળી બંને ટીકાઓવાળી આવૃત્તિમાં, તથા જીવાનંદ વિદ્યાસાગર ભટ્ટાચાર્યે પ્રકાશિત તથા કમિટી સાહેબની આજ્ઞાથી પ્રકાશિત પુસ્તકમાં ભટ્ટિકાવ્યના કર્તાનું નામ ભટ્ટિજ જોવામાં આવે છે, માત્ર ભરતસેન પોતાની ટીકામાં ભટ્ટિકવિને બદલે 'भर्तृहरिर्नाम कविः श्रीरामकथाश्रयं महाकाव्यं चकार।' આવો ઉલ્લેખ કરી ભર્તૃહરિ નામ જણાવે છે, પરંતુ બીજા ટીકાકારોના અભિપ્રાય પ્રમાણે અને પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે ભટ્ટિકાવ્યના કર્તાનું નામ ભટ્ટિજ વિશેષ યોગ્ય જણાય છે.

જેસલમેરના કિલ્લાના પ્રાચીન જૈન ભંડારમાં રહેલ એજ પુસ્તકની તાડપત્રીય પ્રતિ પરનો ઉલ્લેખ અમ્હારા કથનને વિશેષ પુષ્ટ કરે છે.

"वलभीवास्तव्य श्रीस्वामिसूनोर्भट्टिब्राह्मणस्य कृतौ रामकाव्यं समाप्तम्"—જૂઓ જેસલમેર

૧ મો. ગિ. કાપડિયાના લેખની ટિપ્પણીમાં આ સ્થળે સૂચવ્યું છે કે-'આમાં ગેરસમજુતી છે. ભટ્ટિકાવ્યમાં પાંડવ અને રામચરિત્ર છે એટલે એમાં ઇતિહાસ ચાલુ છે.' પરંતુ ભટ્ટિકાવ્યમાં પાંડવચરિત્ર જોવામાં આવતું નથી-લા. ભ.

ભાં. સૂચી (ગા. ઑ. સિરીઝ તરફથી પ્રકાશિત પૃ. ૨૪).

આ ઉપરથી સદ્‌ગત સાક્ષર મ. ન. દ્વિવેદીએ જણાવેલ ભટ્ટિકાવ્યના કર્તાનું નામ 'ભારવિ' એ ભૂલભરેલું જણાય છે. અને એ સાથે એમ અનુમાન થાય છે કે સદ્‌ગતે એ ભટ્ટિકાવ્યનું યથાયોગ્ય અવલોકન નહિ કર્યું હોય; કેમકે તેમણે એજ ફકરામાં સૂચવેલ અભિપ્રાય ઉપરથી એવું સૂચિત થાય છે. સ્વ. દ્વિવેદીએ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યને ભટ્ટિકાવ્ય સાથે સરખાવતાં સૂચવ્યું છે કે 'ભારવિએ જ્યારે પાણિનીયની અષ્ટાધ્યાયીનો ક્રમ યથાર્થ સાચવ્યો છે' પરંતુ બરાબર તપાસી જોવામાં આવે તો સત્ય જણાશે કે—'હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યમાં પોતાની 'સિદ્ધહેમ' શબ્દાનુશાસનની અષ્ટાધ્યાયીનો સૂત્રવાર જેવો ક્રમ સાચવ્યો છે, તેવો પાણિનીયની અષ્ટાધ્યાયીનો ક્રમ ભટ્ટિકવિ ભટ્ટિકાવ્ય અપરનામ રામકાવ્યમાં સાચવી શક્યા નથી' આવો અભિપ્રાય વિશેષ સમુચિત લેખી શકાય તેમ છે. નિષ્પક્ષપાત તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારે મુંબઈ સરકારી સંસ્કૃત સિરીઝ તરફથી પ્રકાશિત હેમચંદ્રાચાર્યનું સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય તપાસી જોવું.

એ દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યને ભટ્ટિકાવ્ય સાથે તુલના કરતાં સ્વ૦ દ્વિવેદીએ એજ ફકરામાં આલેખ્યું છે કે-

'ત્યારે એ આશ્રયથી રચેલો આ ગ્રંથ બહુ જ કઠિન થઈ ગયો છે, ને ટીકાની સાહાય્ય વિના તે સમજાવો પણ મૂશ્કેલ પડે એવો છે.'

આ સંબંધમાં આપણે દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો સમજાશે કે શબ્દાનુશાસનનાં ક્રમવાર સમસ્ત સૂત્રોનાં સમગ્ર ઉદાહરણ પ્રત્યુદાહરણોના પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરી–પરિમિત શબ્દોના વર્તુલની ચોક્કસ મર્યાદામાં રહી અભીષ્ટ વિષય ઉપર મહાકાવ્ય રચવું એ કેટલુ કિલષ્ટ કાર્ય છે? તે-તે વિષયના વિશારદ અનુભવીઓ જ સમજી શકે તેમ છે. અને એથી એમાં વ્યાકરણના અપૂર્ણ અપરિપક્વ અભ્યાસીને કાઠિન્ય જણાય એ પણ સ્વાભાવિક છે. ભટ્ટિકાવ્યમાં પણ એવું કાઠિન્ય ક્યાં નથી?, તેના કર્તા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સૂચવે છે કે—

"दीपतुल्यः प्रबन्धोऽयं शब्द लक्षण-चक्षुषाम् ।
हस्तामर्ष इवान्धानां भवेद् व्याकरणाद् ऋते ॥
व्याख्यागम्यमिदं काव्यमुत्सवः सुधियामलम्।
हता दुर्मेधश्चास्मिन् विद्वत्प्रियतया मया ॥"

—ભટ્ટિકાવ્ય (સર્ગ ૨૨, શ્લો. ૩૩, ૩૪,)

ભાવાર્થ—શબ્દલક્ષણ–વ્યાકરણ રૂપી આંખવાળાને આ પ્રબંધ દીવા જેવો છે, પરંતુ વ્યાકરણ વિના આંધળાઓને હસ્તસ્પર્શ જેવો છે. વ્યાખ્યાથી સમજી શકાય એવું આ કાવ્ય સારી બુદ્ધિવાળા-શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને અધિક ઉત્સવ–આનંદ આપે તેવું છે, અને આમાં મેં વિદ્વાનો પરના પ્રેમથી દુર્બુદ્ધિ–અલ્પમતિયોને હણ્યા છે-અનુગૃહીત કર્યા નથી–અનધિકારી કર્યા છે.

ભટ્ટિકવિના ઉપર્યુક્ત ઉદ્‌ગાર પર વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય તેમ છે કે-મ. ન. દ્વિવેદીએ હેમચંદ્રાચાર્યના દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યની ભટ્ટિકાવ્ય સાથે તુલના કરતાં પક્ષપાત, અન્યાય અને અજ્ઞાનની માત્રાનો પરિચય કરાવ્યો છે, અને તેમાં પણ નીચેના ફકરામાં પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતાં તેને વિશેષ વ્યક્ત કર્યો છે. તે ફકરો આ પ્રમાણે છે—

'દ્વયાશ્રયની ભાષા સંસ્કૃત છે, તે બહુ શુદ્ધ છે, પરંતુ તેમાં તથા ટીકામાં ઘણા દેશી શબ્દો આવ્યાં જાય છે. જે કારણને લીધે આ ગ્રંથ અતિ કઠિન થઇ ગયો છે, તે કારણથી એમાં આપણે સ્વાભાવિક રીતે રસિક કાવ્યત્વની આશા ન રાખીએ, તો પણ એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે હેમચંદ્રનાં રચેલાં બધાં પુસ્તકોમાં કાવ્યચાતુરી બહુ હલકા પ્રકારની છે.'

— દ્વયાશ્રય ભાષાંતર (પૃ. ૩૧)

ભાષાંતરકાર સદ્‌ગત દ્વિવેદી મહાશયે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ કરતાં કયા કયા દેશી શબ્દો તેમાં આવ્યા છે?, કઈ રીતે તેમાં રસિકતાની ન્યૂનતા છે? અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યનાં રચેલાં બધાં પુસ્તકો તેમણે ક્યારે જોઈ લીધાં? અને તેમાં કાવ્યચાતુરી બહુ

હલકા પ્રકારની તેમને કઇ દૃષ્ટિથી તપાસતાં જણાઈ? તે જો પ્રમાણપૂર્વક સૂચવ્યું હોત તો વિદ્વાનોને તે પર વિશેષ વિચાર કરવાનું બની આવત.

સ્વ૦ દ્વિવેદીનો અભિપ્રાય કેટલે અંશે અસત્ય યા પક્ષપાતજન્ય છે, તે તપાસવાને એ દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય (સટીક) આજે વર્ષો થયાં જગત્સમક્ષ સુપ્રકટ છે. દ્વિવેદીના ભાષાંતરમાં રહી ગયેલ શ્લોક-ભાષાંતર તથા સ્ખલનાઓના સંબંધમાં અવકાશે અન્યત્ર ઉલ્લેખ કરીશું.

—ભા. ભ. ગાંધી

ગાંધીજી.

(આછી છાયા)

લેખકઃ ધીરજલાલ બ. શાહ.

એનેથી દેવી ગુર્જરી ઉજળી છે;
એનેથી માતા ભારતી ભવ્ય છે.
એ છે સન્તોનો સન્ત, મનુશ્રેષ્ઠ;
દિશ દિશ ગાજ્યા છે-ગાજે છે.
એના જયડંકા વિજયશીલ નાદભર્યા.

× × × ×

પૃથ્વીપર અંધારાં ઉતરતાં હતાં,
હિંસાથી વસુંધરા ત્રાસી હતી.
જગત આગળ વધતું. શેમાં ?
જડવાદમાં: પ્રભુતામાં હતો પથ્થર.
ફાડખાઉ, હિંસક, સ્વાર્થી વૃત્તિ
પથરાઇ હતી સર્વત્ર.
તેવે સમે કોઇ ઘનઘોર આભથી
વીજળી ઝબુકે, ઉર્વીતળ ઉજાસે,
પાપયોગ અંધકાર નષ્ટે;
ત્યમ જગતની સુઘડીએ વીર એ
વરસ્યો ફાડતો ઘોર એ પાપદલ.
હિંસાની પૃથ્વીમાં અહિંસાનો પેગામ;
લાવ્યો એ દિવ્ય દેશથી.
જાહેરાત કરી જગતને, સત્ય એજ ધર્મ:
અહિંસ એજ સુખ સાધન.
હિંસા જગતને આ પેગામ ફાવે કયમ ?
પછી તો મંડાયા યુદ્ધ તમઘોર
હિંસા અને અહિંસાના.
" પાપથી પાપ જાય (જન્મે);
પાપનો વૈરી અપાપ.
દુશ્મન પ્રતિ પ્રેમ દાખવો;
શઠને જીતવો સત્યથી. "
આવા આવા કંઈ કંઇ સૂત્રો;
સમજાવ્યા એ મહાત્મને—
અહિંસાના યોગીએ.
દુનિયા ભડકી જાગી, આ ગાંડાઈ શું ?
પણ શીખવ્યું અનુભવે-સમયે,
નહિ ગાંડાઈ એઃ ખરૂં એ સત્ય.
અહિંસા યુદ્ધના સેનાપતિની
થઇ હવે ખરી કીંમત.
એના ત્યાગે દાનવોને દેવ બનાવ્યા;
એની ક્ષમાએ દુશ્મનોને પ્રેમી બનાવ્યા.
એની ભલાઇએ ગર્વીષ્ટોના ગર્વ તજાવ્યા;
એના જીવને જગત સારાને આકર્ષ્યું.
એની સાદાઈ-અહિંસાએ એને
બનાવ્યો મહાત્મન્.
એણે કહ્યું, ધર્મ વિના આત્મા નહિ;
એણે કહ્યું, ધર્મ વિના દેહ નહિ.
એણે કહ્યું, ધર્મ વિના સંસાર નહિ;
એણે કહ્યું, ધર્મ વિના રાજ્ય નહિ.
ધર્મહીન રાજતંત્રને એણે માન્યુ જુલ્મી-અમાનુષી.
ખુલ્લા કાઢ્યા વેણ,
ઉખાડું એ તંત્રને.
આવા એ પુરૂષે વણ્યો ધર્મને
સંસારના ચક્રે ચક્રમાં.
જગતે અવલોક્યો આ પુરૂષને;
સમીક્ષા કરી, પરીક્ષા કરી.

સમીક્ષા કરી, પરીક્ષા કરી.
એની તપસ્યા ભાવના જોઇ વદ્યા
સ્વગત જૈનો,
આ મહાવીરનો ધર્મપુત્ર તો નહિને?
ખ્રીસ્તીઓના ધર્મગુરૂએ ઉપદેશ્યું,
ઇસુના દર્શનની ઇચ્છા હોય,
તો જાઓ હિન્દમાં.
આવો પ્રભાવશાળી ને પૂજ્ય છે એ મહાત્મન;
એનું શરીર તો છે જર્જરીત,
"મુઠીભર હાડકાનો સ્વામિન્"
પણ એના આત્મામાં ઉગ્યા છે.
પયગમ્બરી તેજ, જે આકર્ષે છે
સમસ્ત માનવકુળને.
કોઇ રૂપાળી રાતના લલિત લલનાઓના
કિન્નર કંઠથી ઝરે છે એના નામજોડ ગરબા
ત્યારે સ્મરણપટપર ચડે છે,
ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ: જશોદાનો કાનુડો:
ગોપીઓનો કહાન.
ભગતજનો એનાં ભજન લલકારે,
ત્યારે શ્રવણપટ પડે છે એની રામધૂન;
વીરો એનું પૂજન કરે છે ત્યારે
શકિત સમો ભાસે છે-ભાવે છે સર્વને
એના વચનો પડે ત્યારે થાય,
આ બ્રહ્મવાકય તો નહિ?
સારા જગતના હૃદયમાં એનો વાસ છે,
સારા જગતના હૃદયો એમાં વાસ કરે છે.
એ બ્રહ્મા તો નહિ?
એ છે ખરો પ્રેમી,
આ-બાલ-યુવાન વૃદ્ધનો એ "બાપુ" છે.
બાળકો કહેશે, બાપુ કહે તે ખરૂં;
જુવાનો કહેશે, જય બાપુની;
વૃદ્ધો ઉચ્ચારશે આજ છે ખરો નર.
સ્વાતંત્ર્યનો એ અમર પૂજારી છે.
મોતની એને પરવા નથી.
જુલ્મ અન્યાય અનીતિનો
એ છે દુશ્મન.
એનો ઉત્સાહ અજોડ છે,
એની વિચાર-વાણિ સબળ છે,
એ કાર્યકુશળ વ્યવહારદક્ષ છે,
એનું હૃદય તો સાગર સરખું વિશાળ છે;
દયા-પ્રેમ-અહિંસાથી એ સદા ભીનો છે.
ગરીબો તો એને ગળે છે.
વ્યકિતમય એનું જીવન નથી.
એ તો છે સર્વ જગત્મય.
ત્યાગ પરોપકાર એનું જીવન છે:
સદા એ છે **परहितनिरत**।
માનવીની માફક એ રૂવે છે,
માનવીની માફક એ હસે છે.
એના જીવનમાં કયાંય નહિ જણાય,
એ માનવતાથી પર હોય,
આવાજ દૈવી-માનવથી
ઉદ્ધાર થાય જગતનો.
આવાજ દૈવી-માનવ હોય
મનુકુલના આદર્શ જન.
એના જીવનનું અનુસરણ
એ તો પરમાત્માની વાટે,
પરમાત્માની પીછાન;
એનેથી દેવી ગુર્જરી ઉજળી છે.
એનેથી માતા ભારતી ભવ્ય છે,
એનેથી જગત સારૂં દીપે છે;
એ છે સન્તોનો સન્ત, મનુશ્રેષ્ઠ.
દિશ દિશ ગાજ્યા છે-ગાજે છે,
એના જયડંકા વિજયશીલ નાદભર્યા.

(હસ્તલિખિત "ભાઇબંધ" માંથી)

મારા અંગત સ્ફુરેલા વિચાર.

૧

આ જીવે લોકમાંના જે જે જીવો છે તેમાંના ઘણાખરા જીવોના ભવો કર્યા છે. તેથી તેનાથી ઘણુંખરૂં તો જાણવામાં આવી ગયું છે. આ જીવે કાગડાના ભવે માળો બાંધ્યો છે, મધમાખીને ભવે મધપુડો રચ્યો છે, સુતારને ભવે તમામ લક્કડકામ જાણ્યું છે, માછલી ભવે મોતી શરીરમાંથી કાઢેલ છે, એકેંદ્રિયને ભવે હીરા રૂપે પણ હતો વગેરે. વળી તેવા ભવો એકવાર નથી કર્યા પણ અનંતીવાર કર્યા છે તેથી ખરી રીતે આ મનુષ્યના ભવમાં તે ધારે તો થઈ ગયેલા—કરાઈ ગયેલા તમામ ભવોનું સંસારી કામકાજ આવડેજ આવડે. રમતરૂપે તે તે કામ તે તે કળા આ જીવને મને છે. ફક્ત હુંકાર, તેજ, શૌર્ય, પરાક્રમ અને આત્મશક્તિની સ્ફુરણા જોઇએ. બધું સરળ ને સુગમ છે.

૨

જો જીવ પોતાના પર જે જે કર્મમળ છે તે ધીમે ધીમે, ધ્યાનથી, તપથી, વિચારણાથી, પશ્ચાત્તાપથી, તથા કુણાશથી બાળી નાંખે, ચીકાશ મોળી પાડે, અથવા ખંખેરે અથવા પટ પાતળો કરે તો શરીરની અંદરનો આત્મા એવો તો શકિતમંત થાય કે, તે કલાકોના કલાકો લગી ગમે તે વિષયપર સિદ્ધાંતરૂપે બોલી શકે, ગમે તેટલું લખી શકે, ગમે તે હુન્નર તેને આવડેજ, ધાર્યાં કામ થાય, ધારેલી વસ્તુ ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી આવેજ આવે. એ નક્કી ને ચોક્કસ છે. આરસીપરના મેલના જેવી આ વાત છે.

૩

જગતની કળાઓ દવાની, લશ્કરની, સુતારની, લુહારની, ચિત્રકામની, શિલ્પની, યંત્રોની, જગતના મુખ્ય પદાર્થ અગ્નિ, વાયુ, જળ, પૃથ્વીની ઉથલ પાથલની વાતોને આધારે અનેક કાર્ય હાથ કરવાની કળાઓ બે રીતે જાણી શકાય.

(૧) હાલ જે રીતે જગતનાં બાળકોને નિશાળમાં નાંખી, ૧૦–૨૦ કે વધુ વરસે અનેક કળા શાળા–પાઠશાળામાં શીખવાય છે તેમ. પણ આ રસ્તો ખર્ચાળ, કઠણ, સમયનો ભોગ લેનારો ને શિથિલ છે.

(૨) ઘેર બેઠાં વા એક આસને ગમે ત્યાં બેઠાં, પ્રભુની માળા ફેરવવાથી, પ્રભુમય સૃષ્ટિ માની તેને શરીર અર્પણ કરવાથી, આત્મવિચારણા કરી કર્મમળને પાતળા પાડવાથી વા તપ જપથી ભસ્મ કરવાથી ઉપરની બધી કળાઓ તદ્‌વત્ થઈ જાય છે અને ઝીણામાં ઝીણા ભેદ ને વાતો જાણવામાં આવી જાય છે.

આ બીજી વાત સાવ સાચી છે. પણ હાલના પ્રવૃત્તિ કાળમાં એ તરફ ત્યાગીઓનું પણ પ્રયાણ નથી તો ગૃહાસક્ત સંસારીઓનું તો શું કહેવું?

જે જે મહાત્માઓ થાય છે તે તે જગતના જીવોને બીજી બાબત તરફ વાળે છે અને તેમની શાળામાં પણ ઘણા શિષ્યો વધે છે અને પ્રભુને માર્ગે ઘણી હુન્નર કળાઓની પ્રાપ્તિ કરે છે.

૪

દેવ મંદિરમાં બેસી રહેતા કે જાત્રા કરનારા માણસો, પડયાં પડયાં ખાય છે–જગતને ભાર રૂપ છે એમ માનનારા ઘણી ભૂલ કરે છે, કારણ કે તેવા માણસોના હૃદયમાં ધર્મના ઉંડા રહસ્યનું ભાન ભલે ન હોય પણ વ્યવહારથી, શરમથી, પોતે દેવમંદિરમાં વા ધર્મસ્થાનકમાં રહેનારો–જનારો–ક્રિયા કરનારો મનુષ્ય છે તેથી ઘણાં કુકર્મો કરી શકાતાં નથી. કોર્ટે જવાતું નથી, કેદમાં પણ તેવા કદી પડેજ નહિ, મોટાં તોફાન કજીયા કરેજ નહિ વગેરે કારણે જગતના બીજા માણસો કે જેઓ રાત દિવસ જગતનું ખાનારા છતાં કલેશજ વધારે છે અને કોઇને પણ સુખે બેસવા દેતા નથી તેનાથી ઘણા સારા છે. દેવમંદિરમાં જનારા માણસો જો દેવમંદિરમાં રહ્યા થકાં મોટા કુકર્મો કરે, તોફાન વિગ્રહ કરે, પોતે અશાંતિમાં રહે જગતને માટે અશાંતિ કરે તો તે બેવડા ગુન્હેગાર છે. પણ સર્વથા તેમ હોતું નથી. વળી દેવમંદિરમાં જનારાં માણસોમાંના ઘણાક તો મહાત્મા જેવા પણ હોય છે તેઓને ઉત્તમ વાણી નથી કે વકતા તરીકે વિચારો જણાવી શકે, તેઓના હાથમાં કલ-

મની કળા નથી કે જગતને, લખીને-ગ્રંથો બનાવીને પોતાના વિચારો જણાવી શકે, તેઓમાં કંઇ કળા પણ નથી કે ગાઇ બજાવીને જગતને ખરૂં રહસ્ય આપી શકે છતાં તેઓનાં હૃદય મહાત્માના જેવાં પણ હોય એ નક્કી છે. સાવ એદી જેવા, સાવ એક માર્ગી માત્ર ખાવું-રહેવું, જીવવું અને સાથે સાથે ધર્મનો જે ઢાળો તેમને પકડાવ્યો હોય તેજ રૂઢ માર્ગે ક્રિયાઓમાં મસ્ત હોય તેમાં મહાત્મા પણ હોય છે. માટે એવાની નિંદાનોજ ધંધો લઇ બેસવા પહેલાં બહુ સંભાળ રાખવાની છે. વળી એવી જાતના ૨૦૦ માણસોમાંથી જો તેઓને તે ને તે રીતે આગળ વધવા દેવામાં આવે તો ૫૦ ટકા સજ્જન સદાચરણી ને સાધુ નીકળે અને મરણાંતે શાંતપણે મરી નવા ભવોમાં ઉત્તમ પદવી પ્રાપ્ત કરે. પણ સંસારમાં રાચ્યા પચ્યા રહેનારામાંથી તેટલું પ્રમાણ ન આવે. આ મારી માન્યતા છે. કામ કરીને-પરસેવો ઉતારીને ખાવુંજ જોઇએ-એ નિયમ સર્વથા માન્ય કે ગ્રાહ્ય પણ નથી. મનુષ્ય સિવાયનાં-મનુષ્ય આશ્રયે રહેલાં પશુ પ્રાણીઓ સિવાયનાં તમામ પ્રાણીઓ ખાવા—રહેવાને માટે જરાપણ કળાઓ—ધંધાઓ—વ્યવહારો શીખતા હોય તેમ જણાતું નથી. વળી મનુષ્ય કરતાં તેવાં પ્રાણીઓ અનંત ગણાં છે. તેઓ મનુષ્ય કરતાં જગતનો ઉપયોગ ઘણોજ કરે છે. પાણીમાં, ધરતીમાં-અગ્નિમાં અને ધરતીના તળીઆથી અધર રહેતાં પ્રાણીઓની વચ્ચે ૧ પણ મનુષ્ય નથી. તે બધાંનો વિચાર કરીએ તો મનુષ્યના જેટલી ખાવા પીવા માટેની હાયવોય કે ઉપાધિ બીજા કોઇને નથી. સૌ ખોરાક માત્ર શોધે છે અને બીજા વિષયો-ઊંઘ-મૈથુન-યોગ્ય રહેઠાણ એટલુંજ ચાહે છે છતાં તેઓ મનુષ્યની પેઠે શાળામાં જવું, કોલેજમાં જવું, ઉદ્યોગો શીખવા વગેરે કાંઇ કરતા નથી.

૫

શાશ્વતી ચીજો જેવી કે ચંદ્ર, સૂર્ય, મેરૂ, વિમાન, ત્રણ લોક વગેરે છે તે એવી રીતે કે તેમાંના સ્કંધ અસંખ્યાતા કાળલગીમાં બહાર નીકળી જાય છે, પરમાણુઓ ખસીને જતાં રહે છે પણ જે કાળે તે પ્રમાણે બને છે તેજ કાળે તેટલાજ સ્કંધ કે પરમાણુ તેજ આકાશ પ્રદેશમાં તે વસ્તુની અંદર આવી મળે છે અને તેથી તે શાશ્વતી વસ્તુ સદાકાળ એવીને એવી રહે છે. આ શાશ્વતી વસ્તુઓ જગતમાં ઘણી છે. જેમ એ બને છે તેમ મનુષ્ય શરીરમાં બનતું નથી. કેવળજ્ઞાની જેવા સમર્થ મનુષ્યો કે જેમને પોતાના દેહમાં રહેતા છતાં અપૂર્વ આનંદ રહે છે, કેવળજ્ઞાનના આનંદને મુકાબલે આવે તેવી કોઇ ઉપમા નથી. છતાં જીવને તે કેવળજ્ઞાનીએ ધારેલા શરીરમાંથી નીકળવું પડે છે, કેવળ જ્ઞાન જેટલી શક્તિ જીવે ધરાવી છતાં એવી કોઈ કળા ન આવડી કે તે શરીરને જીર્ણ ન થવા દેતાં વા ન મરવા દેતાં તેમાંને તેમાં મેરૂની પેઠે અનંત કાળ લગી રહી શકાય. જે શરીરમાં કેવળ જ્ઞાન છે તે શરીરમાં જે પુદ્ગળો ગોઠવાયાં છે તે પુદ્ગલોમાંથી ભલે અસંખ્યાતા કાળે સ્કંધો-પરમાણુઓ જાય પણ તેને બદલે તેજ કાળે ને તેજ સ્થાને બહારથી તેવાજ સ્કંધ ને પરમાણુઓ આવી શરીરરચના એવીને એવી રહે, અને તેથી કેવળજ્ઞાની ત્રણે કાળમાં તે ને તે સ્થળે વિચરતા જીવી જગતપર ઉપકાર ચાલુ કરતા રહે. આ એક અચરજ છે પણ તે અચરજ તે કેવળજ્ઞાનીએ જેમ થતું દીઠું તેમજ કહ્યું. વળી મેરૂ શાશ્વતી ચીજમાંથી એકેંદ્રિય જીવો પણ ચવે છે, અને બીજા આવે છે, એ જીવોની સાથે તેમનું શરીર તૈજસકાર્મણ જાય છે સાથે પુદ્ગળો પણ જાય છે અને તેથી કહેવાનું એ કે મેરૂ શાશ્વતો આપણે કહીએ પણ ઉપરના જીવોના ચવવા આશરે તથા પુદ્ગળોના ગમનાગમન આશરે મેરૂ પણ શાશ્વતો નથી, છતાં મેરૂ અનંતકાળથી છે તેવો ને તેવો અત્યારે છે અને હવે પછી અનંતોકાળ વહન થયે તેવો ને તેવો રહેશે. એકેંદ્રિય જીવોના સહરૂપ મેરૂ આ પ્રમાણે રહી શકે, એકેંદ્રિય જીવો મૂકે જેને મન નથી તે જીવો શાશ્વતાં રહી શકે અને મનુષ્ય સંજ્ઞીપચેંદ્રિય કેવળજ્ઞાની મનુષ્ય તેને તે સ્થિતિમાં-ભલે મેરૂની પેઠે પણ-અનંતોકાળ રહી ન શકે? અચંબો તો ખરોજ પણ તે અચંબો તો કેવળજ્ઞાન થયે નષ્ટ થાય ને ખરી ખૂબી જણાય. અત્યારે તો અચંબોજ રહે છે. આ કાળે કેવળજ્ઞાન નજ થાય તેથી આ દેહે તો આ અચંબો નષ્ટ નહિ થાય તેમ

નષ્ટ કરે તેવો પરમ પુરૂષ પણ હજી લગી જણાયો નથી. ૧૦–૫–૨૫. જેઠ વદ ૫ ગુરૂ.

૬

વેદાન્તીઓ કહે છે કે ચેતન સર્વ સ્થળે ભર્યો છે–વિશ્વનો અંત નથી ત્યારે આપણે સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિ જીવોની અપેક્ષાએ ચેતન સર્વ સ્થળે ભર્યો છે, એમ કહીએ છીએ. પણ એકેંદ્રિય ઉપરાંતના જીવોની અપેક્ષાએ કહી શકીએ કે લોક ચેતનથી ભર્યો છે, વિશ્વનો અંત નથી અને અંત વગરના વિશ્વમાં ચેતન સર્વ સ્થળે છે એ વેદાન્તીઓનું કથન જૈન સ્વીકારતું નથી કારણ જૈન વિશ્વના બે ભાગ પાડે છે ૧ લોક ને ૨ અલોક. અલોકમાં જીવ કે ચેતન જેવી વસ્તુ છેજ નહિ. માત્ર ખાલી પોલાર અથવા આકાશ છે પણ લોકમાં કે જેની હદ અસંખ્યાતા શબ્દથી અંકાય છે તેમાં ચેતન માત્ર છે એટલે આ બીજી બાબત વેદાન્તીઓ કે જૈનોની એક રૂપ નથી. વેદાન્તીઓ કહે છે કે જે જીવને અશરીરી થવું છે તેના છેલ્લા દેહમાં દેહ પડી પડી ગયા પછી આત્માને ક્યાં પણ જવાનું છેજ નહિ વાસનાથીય થયે તે જીવ, જેમ પાણી ભરેલો ઘડો પાણીમાં બૂડેલો હોય તેનું ઠીકરારૂપી કલેવર ફુટી જાય ત્યારે તેમાંના પાણીને ક્યાંય પણ જવાનું નથી તેમ ચેતનમય દેહને, દેહ પડી ગયા પછી વાસના ક્ષય થઈ હોવાથી ક્યાં પણ જવાનું નથી પણ બીજા સ્થળની પેઠે તેજ જગાએ તેજ ચેતનને રહેવાનું છે ચેતનમાં ચેતનને એકરૂપ થવાનું છે. આ બાબતમાં જૈનનો જૂદો મત છે. જૈન કહે છે કે ચરમશરીરી જીવોને દેહનો અંત આવ્યે ત્યાંથી ઉર્ધ્વલોકમાં લોકને અંતે ઉત્તમ જગામાં રહેવાનું છે અને એ અપૂર્વ ને અનુપમ ને પરમ સુખમય જગામાં અનંત કાળ લગી તેઓ રહેશેજ.

(૩) વેદાન્તીઓ જગત્‌નો કોઇ કર્તા છે એમ માને છે. વેદાન્તના છેક અંતમાં તો આ દેખાતું જગતજ નથી એમ કહે છે. પૂર્ણ કે શુદ્ધ જ્ઞાન થયે આ જડવત્ જણાતું જગત્ ચેતનમયજ–બ્રહ્મરૂપજ પ્રગટ જણાય છે. એટલે એ રીતે તો વેદાન્તમાં કર્તા શબ્દનીજ જરૂર નથી પણ એટલા ઊંડાણમાં ન ઉતરીયે તો ઇશ્વર જગત્‌નો કર્તા મનાય છે ત્યારે જૈનો કહે છે કે ઇશ્વર એ ઉપાધિ ગ્રહણ કરેજ નહિ. ઇશ્વરત્વના આનંદને ધક્કો પહોંચે. જગત્ તો અનાદિથી સ્વભાવસિદ્ધ છે છે છેજ. કર્મ મળ સહિત જીવો તેમાં ફેરફાર કર્યા કરે છે. જડને અહીંથી તહીં પોતાની વાસનાને કર્મ નિશાને જોરે ફેરવે છે, ભાંગે છે, ગોઠવે છે, અને શાશ્વતી જડ વસ્તુઓ તો સદા એમને એમ પોતાના સ્વભાવથીજ રહે છે છતાં તેમાંથી જતાં આવતાં જડ પરમાણુઓના સમુહને બદલે બીજા તેવાજ પેસે છે તેથી શાશ્વત ચીજો જેવી કે મેરુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, દેવલોક, મોક્ષસ્થળ, એ બધાં એક સરખાંજ રહે છે; રહ્યાં છે; રહેશેજ. એ સિવાયની ચીજોને નાના મોટા જીવો પોતાની વાસના ને સ્વભાવ પ્રમાણે અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં હેરવ ફેરવ કરે છે એટલે જગત્‌નો કર્તા સ્વભાવ અને ફેરફારનો કર્તા સકર્મી જીવ કે જીવસમૂહ છે.

(૪) વેદાન્ત ધર્મના છેક ઊંડાણમાં જગત્ છે જ નહિ માત્ર ભ્રાન્તિ છે; મૃગજળ સમાન, દોરડાને સર્પની ભ્રાન્તિ સમાન માનીને અવિદ્યાથી લિપ્ત જીવ આ જડ માયાને સત્ય કરી તેમાં અટવાયો છે અને સાચુંજ માની બેઠો છે પણ સ્વપ્નની સૃષ્ટિનો જાગૃતમાં લય થાય છે–ખોટીજ મનાય છે તેમ જાગૃત એ પણ સ્વપ્નજ છે એમ જ્ઞાની મહાત્માઓને સુબુદ્ધિની જ્ઞાનરૂપ અવસ્થામાં પ્રગટ જણાય છે અને તેઓ આ દેખાતા જગતને જગતરૂપે જાણતા જોતા જ નથી, તેઓને સર્વત્ર બ્રહ્મ–ચેતનજ જણાય છે. જ્યારે જૈનો કહે છે કે એમ નથી. દેખાતું જગત્ તેજરૂપે છે તેમાં ફેરફાર થાય છે, જીવન–મરણ છે અને જે ક્રિયાઓ આપણે જોઇએ છીએ તેમજ પ્રત્યક્ષ ન જોવાય તેવી જ્ઞાનથી જાણીએ છીએ તે તમામ ખરેખરી છે. જગત્ મિથ્યા નથી. જગત્ ભાસ નથી, જગત્ અવિદ્યાનો પડછાયો નથી પણ છેજ. આ પ્રમાણે વિચાર ભેદ છે; આ બધા વિચાર ભેદો બંનેના છેલ્લી શ્રેણિઓના મહાત્માઓને નષ્ટ પણ થતા હોય–જરૂર થતા હોય માટે વિચાર ભેદથી લડી ન પડવું. મહાત્માને માર્ગે ચાલ્યાં જતાં વિચારભેદનો લય થવોજ જોઇએ. કેવળ જ્ઞાની અને

સિદ્ધને જગત્ જે રીતે દેખાય છે તેના ઊંડા રહસ્યમાં જૈન ને વેદાન્ત કદાચ એક સરખું દૃશ્ય જોતા હોય એમ મને લાગે છે પણ તે હું લખીને સમજાવી શકતો નથી. તા. ૨૩-૯-૨૫

૭

માણસો કહે છે કે ઉતાવળે કામ કરો. કાળ જતો રહેશે. કાળ આવી જશે, પછી નહિ થાય. ફુરસદ નથી મળતી માટે આયુષ્ય છે ત્યાં ત્યાં વખત મેળવી તમામ કરી લ્યો. આ વાત પૂર્વે જે કામ નથી કર્યું તેને માટે સાવ સાચી છે. ધીરજથી કામ કરો-કાળ અનંત છે. ફુરસદ પાર વગરની છે. ફુરસદે આખો લોક ફર્યો. પૂર્વે નથી કર્યું તે કામ નીચે પ્રમાણે છે.

ધર્મકરણી, સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકાનો આચાર પાળવો, શાસ્ત્રસિદ્ધાંત વાંચી તે પર પૂર્ણ વિચાર-ધ્યાન-શ્રદ્ધા, ઉપવાસ પોષો વગેરે તપ કરવો, સાધુસેવા, ધર્મસેવા, વગેરે કામો પૂર્વના ભવોમાં કર્યા નથી, કર્યા છે તો પૂર્ણ ઉત્સાહ ને પ્રયત્નથી નથી કર્યા તેથી તેવાં કામો તો આ ભવે ઉતાવળાંજ કરી લેવાંજ. પણ તે ઉતાવળ એવી ન હોવી જોઈએ કે આત્મા ઉપયોગ ચૂકે, યત્ન-જતના ચૂકે, શાંતિ ચૂકે, કષાયવશ થાય, જીવહિંસા થઇ જાય, છકાયાની દયા રહિત કરણી થાય, વા મનના પરિણામ ડગી જાય. માટે ફુરસદ મેળવી આવાં કામો કરવામાં પણ શાંતિતો અપૂર્વ-સંપૂર્ણ જોઇએ, નહિ તો આત્માનો મળ લુખો-નિર્મૂળ નજ થાય. પણ

સાંસારિક કામોમાં ફુરસદ મેળવો ને ઝટ ઝટ કરી લ્યો, ઝટ કોલેજનું ભણતર ભણી લ્યો, ઝટ પરણી લ્યો, ઝટ ઘર બાંધી લ્યો, ઝટ વેપાર કરી લ્યો, ઝટ ગામ ગરાસ નાણાં કમાઇ લ્યો એ વાતમાં ઘણો ફરક છે; કારણ કે એવાં કામો તો પૂર્વના ભવમાં અનંતીવાર કર્યાં, દેવલોકના ઈંદ્ર પણ થયા, તે રિદ્ધિસિદ્ધિ, ચમત્કારિક શક્તિ વૈક્રેય શરીર, વિમાનમાં જવું આવવું, ગમે તેવું શરીર બનાવવું, રોગોપદ્રવ નહિ, સત્તાનો કોઈ પાર નહિ, હાલના જગત્ના ચક્રવર્તિ રાજાને ક્ષણમાં પાંશરો કરી નાંખે—નમાવે તેવું બળ વગેરે મેળવ્યાં, અનુપમ ચમત્કાર વાળાં કામો, વગર યંત્રે, વગર કળાએ માત્ર આત્મશક્તિના પુણ્યોદયે કર્યા માટે તેવાં કામ કરવામાં આ ભવના આયુષ્યનો વાપર કરવામાં ઉતાવળ નજ કરવી. હાવ રહી ગયો, વોય રહી ગયો એમ બળતરા કરી ભારે થવું નહિ, તેવાં કામો તો હવે પછીના ભવોમાં પણ થશે ને તેને માટે જીવ જો કર્મમળ મુક્ત નહિ થાય તો અનંતકાળ હજી બાકી છે માટે આ વાત ઉપર વિચાર કરી સંસારી કામોમાં ઉદાસીનતા રાખો ને બહુ ચીકાશ, આસક્તિ, ઉતાવળ, ધાંધલ, ધુવાંફવાં, નજ કરો. આ વાત સાવ સાચી છે. અપૂર્વ ચમત્કારિક શક્તિ વધારનારી છે. વિચાર કરી જોવાથી ઘણું ઘણું સમજાશે એ વાત પર શ્રદ્ધા વધશે. તા. ૭-૬-૧૯૨૫ મંગળ.

—ઉત્તમતનય.

[આ વિચારો સંબંધી વિચારભેદ વિચારકોમાં હોય તે સ્વાભાવિક છે. વિષય સૂક્ષ્મ છે, તો વિચારકો પોતાના વિચારભેદ લખી મોકલશે તો ઉપકૃત થઇશું અને આ પત્રમાં પ્રકટ પણ કરીશું. **તંત્રી.**]

સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું પર્યાલોચન.

આ ચરાચર જગતમાં અનેક ધર્મોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે અને લય પણ થયો છે પરંતુ આ પૈકી ઇશ્વરવાદી કે અનીશ્વરવાદી ધર્મમાં પણ ઇષ્ટ વસ્તુનાં યશોગાન તો જરૂરજ ગવાયાં છે. સ્તુતિ-સ્તોત્રનો સામાન્ય અર્થ ગુણોત્કીર્તન છે પરંતુ પ્રસ્તુતમાં એનો વ્યાપક અર્થ ન કરતાં ઇશ્વરના ગુણોની પ્રશંસા એટલોજ કરવામાં આવે છે, વળી એ પણ પ્રારમ્ભમાં નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે અન્યાન્ય ઇશ્વરવાદી ધાર્મિક સાહિત્યનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોનો અત્ર વિચાર ન કરતાં જૈન સાહિત્યગત સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું યથાસાધન પર્યાલોચન કરવા હું પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

આ પ્રવૃત્તિનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે સ્તુતિ-સ્તોત્ર એ કેટલાક ધારતા હોય તેમ અવગણનીય વિષય નથી પરંતુ એમાં પણ ગૌરવ રહેલું છે અને હું તેનાથી આકર્ષાયો છું. આની પ્રતીતિ કરાવવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી, છતાં પણ એ સંબંધમાં હું બે શબ્દ લખું છું. વૈષ્ણવાદિક સંપ્રદાયની જેમ જૈન સંપ્રદાયમાં પણ અનેક ધુરંધર આચાર્યોએ સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચ્યાં છે. દિગંબર સંપ્રદાયમાં તાર્કિક-રત્ન શ્રી **સમન્તભદ્રને** આદ્ય સ્તુતિકાર તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે; શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં આવું સ્થાન (હું ભૂલતો નહિ હોઉં તો) તાર્કિક ચક્ર ચૂડામણિ આચાર્ય શ્રી **સિદ્ધસેન દિવાકરને** અપાય છે. એમણે રચેલી સ્તુતિઓના સંબંધમાં તો કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી **હેમચન્દ્ર** સૂરિ કથે છે કે-

"क्व सिद्धसेन स्तुतयो महार्था
अशिक्षिता लापकला क्व चैषा"

હેમચન્દ્રસૂરિથી થોડાંક સૈકાઓ પૂર્વે થયેલા ૧૪૪૪ ગ્રન્થના પ્રણેતા, મધ્યસ્થભાવના પ્રદીપક શ્રી **હરિભદ્ર**સૂરિએ પણ સ્તુતિ-સ્તોત્રોના સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. એ વાતની તેમની **સંસાર-દાવાનલની** કૃતિ તેમજ શ્રી **ચતુર્વિંશતિ જિન સ્તુતિ** સાક્ષી પૂરે છે.

વાદિકુંજરકેસરી પ્રમુખ બિરૂદોથી વિરાજિત શ્રી **બપ્પભટ્ટિ**સૂરિએ પણ **ચતુર્વિંશતિકા** રચી છે. એના અનુકરણરૂપ જણાતી **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** રચીને તો શ્રી **શોભન** મુનીશ્વર મહાકવિ પદને પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા છે. આ કૃતિની મહત્તાથી પ્રેરાઇને **તિલકમંજરીના** કર્તા કવિ-રત્ન શ્રી **ધનપાલે** તેના ઉપર સ્ફુટ અર્થ સૂચક ટીકા પણ રચી છે; જ્યારે ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહા મહોપાધ્યાય શ્રી **યશોવિજય** ગણિએ તો એની પ્રતિકૃતિરૂપ **ઐન્દ્ર સ્તુતિ** રચી છે. શ્રી **મુનિસુન્દર**સૂરિએ પણ સ્તુતિ-સ્તોત્ર રૂપ વૃક્ષને પલ્લવિત કરવામાં સારો ભાગ લીધો છે, જ્યારે શ્રી **જિનપ્રભ**સૂરિએ તો ૭૦૦ સ્તોત્રો રચીને જૈન સાહિત્ય-ઉદ્યાનને સ્તુતિ-સ્તોત્રના એક નવા વૃક્ષથી અલંકૃત કર્યું છે. કયા કયા મુનીશ્વરોએ આ દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરી છે તેની નામાવલી પણ આપવા માટે અત્ર અવકાશ નથી એ ઉપરથી સ્તુતિ-સ્તોત્રોનો જૈન સાહિત્યમાં કેટલો ફાળો છે તે સમજી શકાશે.

પ્રતિક્રમણાદિક શુભ અનુષ્ઠાનમાં પણ સ્તુતિને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે એ ઉપરથી એનું ગૌરવ કળી શકાય છે. વળી સ્તુતિ-સ્તોત્રોદ્વારા ગંભીર વિષયનો પણ ઊહાપોહ કરી શકાય તેમ છે એ વાત **વીતરાગ સ્તોત્રાદિકના** સમીક્ષકથી અજાણ્યું રહે તેમ નથી. આ ઉપરાંત સ્તોત્રો ભક્તિ-રસનાં પોષક હોવાથી મુમુક્ષુજનોને લાભકારક છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું યથાયોગ્ય સન્માન કરવામાં પણ કોઇ ક્ષોભ પામે તો તેને શેની ઉપમા આપવી ઘટે ?

હવે પ્રસ્તુત વિષયનો વિચાર કરતાં એ નિવેદન કરૂં છું કે અત્યારે તો આ લેખ દ્વારા શ્વેતાંબર તેમજ દિગંબર એ ઉભય સંપ્રદાયને માન્ય, ગીર્વાણ ગિરામાં ગુમ્ફિત, અને વિવિધ વિબુધવરોએ રચેલ ટીકાદિકથી અલંકૃત **ભક્તામર** તથા **કલ્યાણમંદિર** એ નામથી સુપ્રસિદ્ધ સ્તોત્ર-યુગલને અંગે ઉપસ્થિત થતા કેટલાક પ્રશ્નો રજુ કરૂં છું. આની સપ્રમાણ ગવેષણા કરવા સાક્ષર-સમૂહને હું વિનવું છું.

વસન્તતિલકા છંદમાં ૪૪ શ્લોકોની **માનતુંગ** સૂરિ કૃત ભક્તામર-સ્તોત્ર એ નામની કૃતિમાંનો ૩૯ મો શ્લોક પ્રક્ષિપ્ત હોય એમ ડૉ. [૧]**હર્મણ્ યકોબીએ** દોઢેક માસ ઉપર લખી મોકલેલ [૨]**અગ્રવચન** (Foreword)માં સૂચવ્યું છે. આ પદ્ય વાસ્તવિક નહિ હોવાની જે ગંભીર શંકા તેમને ઉપસ્થિત થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવતાં તેઓ કહે છે કે આ ૩૯ મું પદ્ય એ પૂર્વોક્ત પદ્યનાં ભાવાર્થનું શબ્દતઃ રૂપાન્તર છે. વળી આ પદ્ય સૂચિત આપત્તિ સિવાયની બાકીની સાત આપત્તિઓ પૈકી પ્રત્યેકના વર્ણન માટે તો એક એક પદ્યજ કવીશ્વરે રચ્યું છે, જ્યારે આને માટે બે રચ્યાં છે એ આશ્ચર્યજનક છે. વિશેષમાં જો આ પદ્ય

૧ આ સાક્ષર-રત્નને બાલબોધ લિપિમાં પોતાનું નામ લખી મોકલવા મેં સૂચના કરી હતી તે ધ્યાનમાં લઇને તેમણે સ્વહસ્તે આ પ્રમાણે પોતાનું નામ લખી મોકલ્યું છે. આથી હર્મનયાકોબી કે જેકોબી એમ લખવું અશુદ્ધ સમજાય છે. હી. ર.

૨ આ અગ્રવચન શ્રીમતી **આગમોદય સમિતિ** તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા **ભક્તામર** અને **કલ્યાણ મંદિર** સ્તોત્ર નામના ગ્રન્થને ઉદ્દેશીને લખાયેલ છે. આ ગ્રન્થમાં ભક્તામરની શ્રી **ગુણાકર** સૂરિ કૃત ઉપાધ્યાય શ્રી **મેઘવિજય** કૃત તથા શ્રી **કનકકુશલ** ગણિકૃત એમ ત્રણ ટીકાઓનો તેમજ મૂળ શ્લોકોના અંગ્રેજીમાં મેં તૈયાર કરેલા ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભક્તામર ટીકાદિક સહિત છપાઇ રહેતાં મેં તેની સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ભાષામાં ભૂમિકા તૈયાર કરવા માંડી. તે સમયે ડૉ. **યકોબીએ** પચાસ વર્ષ ઉપર આ સ્તોત્ર તેમજ **કલ્યાણ મંદિરને** અંગે જે જર્મન અનુવાદ તેમજ ઉપોદ્ઘાત લખ્યા હતા તેમાં જૈન પરંપરાથી કેટલીક વિરૂદ્ધ વાતો લખી છે એ તરફ મેં સમિતિના માનદ મંત્રી શ્રીયુત **જીવણચંદનું** ધ્યાન ખેંચ્યું. ત્યાર પછી તેમની સાથે થયેલી વાતચિત પ્રમાણે ડૉ. **યકોબી**-સાથે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કરવામાં આવ્યો. એના પરિણામ તરીકે તેમણે અગ્રવચન લખી મોકલવા કૃપા કરી, તે બદલ તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર શ્રી **માણિક્ય મુની**શ્વર કૃત તથા શ્રી **કનકકુશલ** ગણિકૃત ટીકાઓ તેમજ અંગ્રેજી અનુવાદ સહિત લગભગ છપાઇ રહેવા આવ્યું છે. ટુંક સમયમાં તેની અંગ્રેજી-સંસ્કૃત ભૂમિકા છપાવવી શરૂ થશે.

હી. ર.

પ્રક્ષિપ્ત હોય, તો એટલું તો કહેવું પડશે કે **કલ્યાણ મંદિરની** રચના થઈ તે સમયમાં તો તે વાસ્તવિક ગણાતું હશે. એમ નહિ હોય તો **કલ્યાણમંદિરના** શ્લોકની સંખ્યા બંધ બેસતી આવે નહિ.

અત્ર એ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક સમજાય છે કે ડૉ. **યકોબી કલ્યાણમંદિર** સ્તોત્રને **ભક્તામર**-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ માને છે.

વિશેષમાં આ પણ તેમની કલ્પના છે કે **ભક્તામર**-સ્તોત્રનો ૪૩ મો શ્લોક એ ૩૪ થી ૪૨ મા શ્લોકનો શુષ્ક ઉપસંહાર છે. ખરેખરો કવિ આવો શ્લોક રચેજ નહિ, વાસ્તે આ પ્રક્ષિપ્ત છે, પરંતુ **કલ્યાણ મંદિર** રચાયા પછી **ભક્તામર**-સ્તોત્રમાં એ દાખલ થયેલો હોય એમ લાગે છે. કેમકે મૂળ **ભક્તામર**-સ્તોત્ર તો ૪૩ પદ્યનું હોવું જોઇએ એમ **કલ્યાણમંદિરના** વસંતતિલકા છંદમાં રચાયેલાં ૪૩ પદ્યો ઉપરથી સૂચન થાય છે.

આ ઉપરથી નીચે મુજબના ત્રણ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છેઃ—

(૧) શું **કલ્યાણમંદિર**-સ્તોત્ર એ **ભક્તામર**-સ્તોત્રના અનુકરણ રૂપ છે?

(૨) શું **ભક્તામર**-સ્તોત્રના ૩૯ મા અને ૪૩ મા પદ્યો વાસ્તવિક નથી?

(૩) કલ્યાણ મંદિર ભક્તામરથી કઇ અપેક્ષાએ ઉતરતું કાવ્ય ગણી શકાય?

(૪) ભક્તામર કલ્યાણમંદિરથી કોઇ પણ અપેક્ષાએ ઉતરતું કાવ્ય નથીજ?

(૫) **ભક્તામર**-સ્તોત્રના શ્લોકોની સંખ્યા કેટલી ગણવી યુક્ત છે?

આ પંચમ પ્રશ્નની સાથે સંબંધ ધરાવતા વિવાદ-ગ્રસ્ત વિષયની પણ સ્થૂલ રૂપરેખા આલેખવી ઉચિત સમજાય છે. ઉપર સૂચવવામાં આવ્યું છે તેમ જો કે **ભક્તામર** સ્તોત્ર એ શ્વેતાંબરો તેમજ દિગંબરો બંનેને માન્ય છે, પરંતુ ભિન્નતાનું સ્થળ એ છે કે ૩૧ મા પદ્ય પછી **ગમ્ભીરતાર** ઇત્યાદિથી શરૂ થતાં ચાર અધિક પદ્યો દિગંબરો માને છે અર્થાત્ દિગંબર માન્યતા પ્રમાણે **ભક્તામર** ૪૮ શ્લોકનું

કાવ્ય છે. આ પદ્યો પ્રક્ષિપ્ત ભાસે છે એમ **કાવ્યમાલાના** સપ્તમ ગુચ્છના સંશોધક પંડિત **દુર્ગાપ્રસાદે** ટિપ્પણમાં સૂચવ્યું છે.

અત્ર એ પ્રશ્ન પણ ઉદ્ભવે છે કે ૩૧ મા પદ્ય પછીજ આમ ઉમેરો થવાનું શું કારણ છે? આનો ઉત્તર એમ અપાય છે કે ૨૮ મા પદ્યથી કવિરાજ પ્રાતિહાર્યનું વર્ણન આલેખે છે. તેમાં પ્રાતિહાર્યની સંખ્યા તો બંને સંપ્રદાય પ્રમાણે આઠની છે. પરંતુ શ્વેતાંબર માન્યતા મુજબના **ભક્તામર**માં તો ચારજ પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન છે, તેથી બાકીનાં ચાર પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન હોવુંજ જોઇએ અને અશોકાદિક પ્રાતિહાર્યોનો કોઈ ખાસ ક્રમ નહિ હોવાથી બાકીનાં ચાર પ્રાતિહાર્યોને લગતાં પદ્યો અત્ર આપી શકાય તેમ છે.

આ ઉપરથી નીચે મુજબના પ્રશ્નો રજુ કરી શકાય છે:—

(૧) **गम्भीरतारथी** શરૂ થતાં ચાર પદ્યો પ્રક્ષિપ્ત છે?

(૨) આઠ પ્રાતિહાર્યોને બદલે ચારનું વર્ણન જે શ્વેતાંબરીય ભક્તામરમાં નજરે પડે છે, તેથી મૂળ કાવ્યમાં ત્રુટિ છે એમ કહી શકાય કે શ્રી[1]**ગુણાકર** સૂરિ તેનું જે સમાધાન સૂચવે છે તે માન્ય રાખી શકાય?

(૩) જો ત્રુટિ છે એમ સ્વીકારવામાં આવે, તો અત્રે જે ચાર પદ્યો હોવાં જોઇએ તે લુપ્ત–પ્રાય થયાં છે એમ માનવું કે મૂળથી હતાંજ નહિ કે નીચે મુજબનાં સૂચવવામાં આવતાં [2]અન્ય પદ્યો વડે એ ત્રુટિ દૂર થાય છે કે એ પણ પ્રક્ષિપ્ત જણાય છે?

૧ એમણે ભક્તામરને ઉદ્દેશીને રચેલી વૃત્તિ પં. હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી બહાર પડેલી છે. હાલમાં આગમોદય સમિતિ તરફથી પણ એ ફરીથી છપાવવામાં આવી છે. **હી. ર.**

૨ આ ઉપરાંત અન્ય પદ્ય-ચતુષ્ટય છે એમ જૈનાચાર્ય શ્રી **વિજયવલ્લભ** સૂરિના વિદ્વાન્ શિષ્ય–રત્ન મુનિરાજ શ્રી **વિચક્ષણવિજયે** મને નિવેદન કર્યું હતું. અત્રે આપેલ શ્લોક પણ તેમની કૃપાનું ફળ છે. **હી. ર.**

[1]उद्यत्सहस्र करमण्डल सम्भ्रमेण ।
वीक्ष्य प्रभोर्वपुषि काञ्चनकाञ्चनाभ
प्रोद्बोधनं भजति कस्य न मानसाब्जम् ॥२॥
दिव्यो ध्वनिर्ध्वनितदिग्वलयस्तवार्हन् ।
व्याख्यातुरुत्सुकयतेऽत्र शिवाध्वनीनाम् ।
तत्त्वार्थदेशनविधौ ननु सर्वजन्तुं
भाषाविशेषमधुरः सुरसार्थपेयः ॥३॥
विश्वैकजैत्रभटमोहमहींमहेन्द्रं
सद्यो जिगाय भगवान् निगदन्निवेत्थम् ।
सन्तर्जयन् युगपदेव भयानि पुसां
मन्द्रध्वनिर्नदति दुन्दुभिरुच्चकैस्ते ॥४॥

(૬) જો **ભકતામર** ૪૮ પદ્યોનું હોય, તો તેનાં પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રો ૪૪ શ્લોકોનાજ જોવામાં આવે છે તેનું શું કારણ?

ડૉ. **યકોબીએ** ૧૮ મી એપ્રિલના પત્રમાં **કલ્યાણ મંદિર** સ્તોત્ર ગત કેટલાક પ્રયોગોને લગતી જે શંકા ઉપસ્થિત કરી છે, તેના સંબંધમાં પણ ઇસારો કરવો અનુચિત નહિ ગણાય,[2] જો કે આને અંગે તેમની સાથે પત્ર–વ્યવહાર ચાલૂ કર્યો છે. તેઓ સૂચવે છે કે–

(૧) ૧૧ મા શ્લોકમાં '**विध्या पिताः**' એવો જે પ્રયોગ છે તે વિચારણીય છે. આ રૂપ **विज्झाइ** (હૈમ પ્રાકૃત વ્યાકરણ ૨, ૨૮)ના પ્રેરક રૂપ **विज्झवइ**નું સંસ્કૃત રૂપાન્તર છે. **वि** ઉપસર્ગ પૂર્વક **इन्ध्** ધાતુ ઉપરથી **विज्झाइ** ઉદ્ભવે છે એમ **હેમચન્દ્ર** સૂચવે છે. ખરી રીતે તો **वि** પૂર્વક **ध्मा** ધાતુ ઉપરથી બનેલું છે. **विध्यापयति** તેમજ એના મૂળ ધાતુ ઉપરથી બનેલાં બીજાં રૂપો પણ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વારંવાર નજરે પડે છે, પરંતુ **અજૈન** ગ્રન્થોમાં તો તે ક્વચિત્ જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ગમે તેમ હો **विध्यापिताः** આ સારૂં સંસ્કૃત નથી.[3]

૧ આની પૂર્વેનું સવા પદ્ય જાણવામાં આવ્યું નથી, કેમકે તેને લગતું પત્ર હાથમાં આવ્યું નથી. **હી. ર.**

૨ આ ચર્ચામાં ભાગ લેનાર કોઇ મહાશય અંગત ટીકા કરવા કે મિથ્યાભિનિવેશપૂર્વક કથન કરવા પ્રેરાય તો તે ઇષ્ટ નહિજ ગણાય. **હી. ર.**

૩ '**विध्यापिताः**' રૂપ શ્રી **માણિક્યચન્દ્ર** મુનીશ્વરે પોતે **કલ્યાણ મંદિર**ની ટીકામાં સિદ્ધ કરી બતાવ્યું

(૨) ૧૩ મા શ્લોકમાં **अत्रलोके** ના અર્થમાં **अमुत्र लोकेनो** જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે અશુદ્ધ છે.

(૩) ૨૮ મા શ્લોકમાં **अपरत्र त्वत्संगमे** એ ખોટું છે. **त्वत्संगमात्** એમ જોઇએ.

(૪) ૪૦ મા શ્લોકમાં **वन्ध्यो** ની પાછળ તરતજ **चेद्** નો પ્રયોગ કરવો જોઇતો હતો. **वध्योऽस्मि** પછી એનો જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેથી વિપરીત અર્થ સ્ફુરે છે.

હવે બીજા પણ કેટલાક પ્રશ્નો હું અત્ર રજુ કરૂં છું કે જેની ગવેષણા સાક્ષરોને હાથે થાય તો મારા જેવા અલ્પજ્ઞને ઘણું જાણવાનું મળે.

(૧) જેમ **તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રનું** મનન કરતાં એમ જણાય છે કે તેનું વળણ [૧]શ્વેતાંબરોને વિશેષ અનુકુળ છે તેમ **ભક્તામર** અને **કલ્યાણ મંદિર** સ્તોત્રોના સંબંધમાં કહી શકાય તેમ છે ?

(૨) આ સ્તોત્ર-યુગલ શ્વેતાંબરીય કૃતિ છે કે દિગંબરીય તે સિદ્ધ કરવાનાં કયાં કયાં સાધનો છે ?

(૩) આ સ્તોત્ર-યુગલના ઉપર **જૈન ગ્રંથાવલીમાં** જે ટીકાદિક સૂચવવામાં આવેલ છે તે ઉપરાંત અન્ય કોઇ છે ? (અલબત શ્રી **મેઘવિજય** ગણિની એક ટીકા છે. બીજી પણ એક અપૂર્ણ [૨]અવચૂરિ મારી પાસે છે)

(૪) સ્તોત્ર-યુગલ પૈકી કયું સ્તોત્ર વધારે પ્રાચીન છે. ?

(૫) કલ્યાણ મંદિરના કર્તા **કુમુદચન્દ્ર** છે અને એ નામ **સિદ્ધસેન દિવાકરના** દીક્ષા-સમયનું છે એ વાતનો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન કયો પૂરાવો છે ?

(૬) શ્રી **સિદ્ધસેન** કૃત **દ્વાત્રિંશિકાઓની** શૈલીથી **કલ્યાણમંદિર** જૂદું પડે છે તો આ બેના કર્તા એકજ છે એમ કેમ કહી શકાય?

(૭) જેમ **વાગ્ભટાલંકારની સિંહદેવ** મુનીશ્વર કૃત ટીકામાં (પૃ. ૧૧ માં) **तुभ्यं** થી શરૂ થતો ૨૬ મો શ્લોક સંપૂર્ણતઃ ટાંચણ રૂપે આપેલો છે તેવી રીતે **ભક્તામરના** અન્ય શ્લોકો[૩] કે **કલ્યાણ મંદિરના** કોઇ પણ શ્લોક કોઇ ગ્રન્થમાં જોવામાં આવે છે ?

(૮) **ભક્તામર** કે **કલ્યાણમંદિર** વિષે **પ્રભાવક ચરિત્ર** કરતાં વધારે પ્રાચીન એવા કોઈ ગ્રન્થમાં ઉલ્લેખ છે ?[૪]

(૯) હિંદુઓ જેમને પરમેશ્વર તરીકે માને છે એવા **બ્રહ્માદિકનાં** નામપૂર્વક ૨૫ મા પદ્ય દ્વારા સ્તુતિ કરીને શ્રી **માનતુંગ** સૂરિએ પોતાનો મધ્યસ્થ ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે, તો આવી રીતના મધ્યસ્થ ભાવનું સ્વરૂપ પ્રથમ કોણે આલેખ્યું ? વળી અજૈન સાહિત્યમાં જૈનોના તીર્થંકરોના નામપૂર્વકની કોઈ સ્તુતિ રચાયેલી છે ?

(૧૦) શ્રી **માનતુંગ** સૂરિને **મયૂર** અને **બાણના** સમકાલીન તરીકે જે ઓળખવામાં આવે છે તે કાલગણનાત્મક પ્રમાદ (Anachronism) છે ? એમ જે ડૉ. ક્વેકન્બોસ (Quackenbos) મહાશયે [૫]મયૂરના સંસ્કૃત કાવ્યો (The Sanskrit poe-

---

છે, તે તરફ ડૉ. **યકોબીનું** હાલમાં ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. તેઓ પોતાનો અભિપ્રાય ફેરવે એ બનવા જોગ છે. **હી. ર.**

૧ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં ભક્તામરનેજ માટે સ્થાન છે એમ કહેવામાં આવે છે તે ખરી વાત છે. **હી. ર.**

૨ આ અવચૂરિના બે પત્રો મારા સદ્ગત પિતાશ્રીને સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાંભોનિધિ જૈનાચાર્ય **આત્મારામજી** મહારાજ તરફથી મળેલાં હતાં, એમ મને તેમણે નિવેદન કર્યું હતું. આ અવચૂરિના પ્રારંભનો શ્લોક નીચે મુજબ છે:—

" भव्य व्राताब्जराजी विकसनदिवसाधीश्वरः सत्त्वशाली
वाणीपद्मावलीढो विबुधबुधजनवृन्द-(व्रात)वन्द्योऽनवद्यः ।
नाभेयः सर्व्वमुख्यः प्रकटितविनयज्ञान-विज्ञानहेतुः
सेतुर्वार्धेर्भवस्य प्रभवतु सततं भूयसे श्रेयसे वः ॥ "

૩-૪ આ પ્રશ્નના ઉત્તર ઉપરથી હું ભક્તામર તેમજ કલ્યાણ મંદિરના રચના-સમયની અંતિમ સીમા દોરવા ઇચ્છું છું. **હી. ર.**

૫ મારા મિત્ર ડૉ. **પેર્ટોલ્ડ** (Pertold) સાથે હું ચારેક વર્ષ ઉપર રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટી (ટાઉન હૉલ) ની લાઇબ્રેરીમાં ગયો હતો, તે વેળા **મયૂરશતક** સંબંધી તપાસ કરતાં આ પુસ્તક મારા જોવામાં આવ્યું હતું. મને સ્ફુરે છે કે આની ઉપોદ્ઘાતમાં તેના લેખક મહાશયે પોતે **ભક્તામરનું** અંગ્રેજી ભાષાન્તર કરનાર છે એમ સૂચવ્યું હતું તેમણે તેમ કર્યું કે નહિ તેની મને

ms of Mayura) ની ઉપોદ્ઘાતમાં સૂચવ્યું છે તે ખોટું છે ?

(૧૧) **બ્રહ્મચારી રાયમલ્લ** કૃત [૧]**ભક્તામર-કથાના** પ્રારંભમાં **માનતુંગ** સૂરિજીને **ભોજ** રાજાના દરબારમાંના કવિ **કાલિદાસ**ના સમસમયી તરીકે **ઓળખ્યા** છે તે શું વાસ્તવિક છે ?

(૧૨) શ્રી **માનતુંગ** સૂરિએ **ભક્તામર** અને **નમિઊણ** ઉપરાંત કોઈ કાવ્યો રચ્યાં છે ?

(૧૩) **कल्याणधाम** થી શરૂ થતું ભોજ્યાદિ નામ ગર્ભિત શ્રી **મહાવીર**-સ્તોત્ર શ્રી **માનતુંગ**ની કૃતિ છે એમ તેના અંતિમ પદ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે તો આ **માનતુંગ** સૂરિજી તે કોણ ? વળી **भक्तिब्भर अमर** થી પ્રારંભ થતા **પંચ પરમેષ્ઠિ** સ્તોત્રના કર્તાનું નામ પણ **માનતુંગ** છે તો તે કયા હશે વારૂ ?

(૧૪) વિ. સં. ૧૯૭૪ ના જૈન ધર્મ પ્રકાશ (પુ. ૩૪ અં. ૬)માં જેમ **કલ્યાણ મંદિર** અને **ભક્તામરની** સન્તુલના રૂપ લેખ નજરે પડે છે, તેવો કોઇ લેખ આ પૂર્વે કે પછી કોઇ સ્થળે પ્રકટ થયો છે ? અને તેમ હોય તો તેમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી કોઇ હકીકત છે ?

(૧૫) ઉપર્યુક્ત લેખમાં તેના યોજક રા. રા. **પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીયા** બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે **કલ્યાણ મંદિરની** ભાષા **કાલિદાસને** મળતી આવે છે. જ્યારે **ભક્તામરની** ભાષા તો **ભવભૂતિને** મળતી આવે છે. વળી એકની ભાષા મંદ મંદ વહેતા નિર્મળ ઝરણા જેવી છે, જ્યારે અન્યની ભાષા **નાયગરા**ના ધોધ જેવી છે. આ સૂચનને દાખલા દલીલથી પુષ્ટ કરવા તેના યોજક મહાશય કે અન્ય કોઇ વિદ્વાન્ કૃપા કરશે કે જેથી એની વાસ્તવિકતા સ્વીકારવામાં કોઇને ખંચાવું નહિ પડે ?

અંતમાં એટલું નિવેદન કરવું બાકી રહે છે કે સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું પર્યાલોચન' એ શીર્ષક દ્વારા મેં સૌથી પ્રથમ ભક્તામર અને કલ્યાણ મંદિર એ સ્તોત્ર-યુગલને અંગે કેમ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કર્યા ? આનું કારણ એ છે કે આ સ્તોત્ર-યુગલને **કાવ્યમાલાના** સપ્તમ ગુચ્છકમાં આદ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. વળી ડૉ. **યકોબી**એ પણ (હું ભૂલતો નહિ હોઉં તો) આ બે સ્તોત્રોનોજ પ્રથમ (જર્મન) અનુવાદ કર્યો હતો. આ ઉપરાંત અન્યાન્ય ગ્રન્થો પૈકી આ સ્તોત્ર-યુગલની ભૂમિકામાં હું અત્રે દર્શાવેલા કેટલાક મુદ્દાઓ ચર્ચી રહ્યો છું, કેમકે તેની થોડી કે ઘણી અસ્પષ્ટ કે સ્પષ્ટ ઝાંખી મને કેટલાક વખતથી થયેલી છે. આ ઝાંખીઓ પૈકી કેટલીક તો ગર્ભમાં છે, તે જન્મ લેતાં વખત લેશે. પરંતુ દરેક ગવેષકને માટે તેમાં અવકાશ છે, તેથી અત્ર તેને અંગે ઉદ્ભવતા પ્રશ્નો મેં ઉપસ્થિત કર્યા છે. આ પ્રત્યેકને અંગે મારા સપ્રમાણ વિચારો બંધાયા છે, પરંતુ તે પૂરેપૂરા પકવ બને તેટલા માટે વિશેષ પ્રમાણો અને વ્યાસંગની અપેક્ષા રહે છે. કેટલાક સાક્ષરો-મુનિવર્યો તેમજ ગૃહસ્થો સાથે આ સંબંધમાં મેં ઊહાપોહ કર્યો છે અને તેમના વિચારો જાણવાનો મને લાભ મળ્યો છે. સમસ્ત સાક્ષરોને રૂબરૂમાં મળીને કે તેમને પત્ર લખીને આ વિષયનો ઊહાપોહ કરી શકાય તેમ ન હોવાથી આ લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા માટે હું **જૈનયુગના** તંત્રી મહાશય ઉપર મોકલું છું અને આશા રાખું છું કે તેઓ આને પોતાના માસિકમાં સ્થાન આપવા તેમજ આ પ્રશ્નોના સંબંધમાં પોતાના વિચારો પણ નિવેદન કરવા કૃપા કરશે.

હવે પછી બીજા મણકા તરીકે સમયાનુસાર **ઉપસર્ગહર સ્તોત્રને** અંગે થોડી ઘણી રૂપરેખા આલેખવાની અભિલાષા પ્રદર્શિત કરતો હું અત્યારે તો વિરમું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર
મુંબાઇ.
તા. ૧૮-૫-૨૭.

તત્ત્વ-જિજ્ઞાસુ,
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

ખબર નથી. અન્ય કોઈ વિદ્વાન તરફની આનું કે **કલ્યાણ મંદિરનું** પણ અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર રચાયું હોય તો તે પણ મારી જાણવામાં નથી. હી. ર.

[૧] ભક્તામર-કથાને લગતાં ત્રણ પુસ્તકો છે. શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં શ્રી **ગુણાકર** સૂરિએ કથાઓ રચી છે, જ્યારે દિગંબર સંપ્રદાયમાં **રાયમલ્લજી** એ તેમજ **શુભચન્દ્ર** ભટ્ટારકજીએ કથાઓ રચી છે. આ દિગંબરીય બે મૂળ કૃતિઓ સંસ્કૃતમાં લખાયેલી છે, પરંતુ તે પ્રસિદ્ધ થઇ હોય તો તેવી મને ખબર નથી; બાકી **રાયમલ્લજી** કૃત ભક્તામર-કથાનું **હિન્દી રૂપાન્તર** નામનું પુસ્તક તો મારા જોવામાં આવ્યું છે.

No. 1732. 3rd. May 1927.

To,

K. B. MARZBAN Esq. B. A.

Chairman, School Leaving Examination Board,

University of Bombay. BOMBAY.

Sir,

With reference to the letter of your Board No. 596 dated 20th April 1927, we the undersigned beg to bring to your notice the strong objections of the Jain Community all over India and in particular Gujerat to a book like "Gujerat-no-Nath" by Mr. K. M. Munshi being prescribed as a text book for study at any of the University Examinations. The lower the examination and by consequence the younger the age of the candidates studying for it, the force of our objections to the book is obviously all the greater.

You will realize our objections to the said book and other similar book of Mr. Munshi from a copy of the report prepared by the Sub-committee appointed on 29-8-26 by the Standing Committee of our Conference. A printed copy of the said report is herewith enclosed and marked A.

We may mention here that Mr. M. G. Kapadia who has made a dissenting minute to the said report has changed his view and has sent his explanation to Jain Dharma Prakash in Chaitra Issue wherein he states that the writings of Mr. Munshi are such as to offend Jain feelings.

Without going into the details as regards other books of Mr. Munshi referred to in the report of our Sub-Committee, we will specially invite the attention of your Board to our objections as regards "Gujerat-no-nath". The author has therein depicted Udayan who is well known in the history of Gujarat as a Jain Minister of great calibre and political insight so low and wicked as to get the houses of Mohomedans burnt and killing Mussalmans and that a particular surviving Mussalman victim by name Khatib is made to reach Jaisingh's Durbar where justice is meted out to him and his community. Prof. N. B. Divetia in his prefece to the said book as also the author's note on page 78 leads one to believe that the author was not drawing, on his own imagination for such acts of cruelty on the part of the Jains but had relied on a book called Jame-ul-Hikayat for drawing materials. On reference to the said book we find that the writer of the said book has depicted that the fireworshippers a term which is never applied

to Jains burnt down the houses etc, belonging to the Mussalmans. The author as well as Prof. N. B. Divetia do not explain anywhere what led the learned author to twist the facts set out in the original and substitute Jains as the perpetrators of the cruelties rather than the fireworshippers. Hereto annexed and market "B" is a copy of the translation of Jame-ul-Hikayet.

The learned author furthermore depicts the said Jain minister Udayan to be running after and harassing a Brahmin girl a creature of his own fancy and has thereby tried his best to lower the character of Udayan for which history gives no record. Mr. Munshi has described his novels as historical novels. We annex an extract marked "C" from the critical and learned introduction to the book Mayanalladevi or "Gujerat-ni-mata" by Mr. N. V. Thakkur to show how misleading this description is. This extract will further show in what estimate Mr. Munshi's novels are held amongst the literary class.

We may mention that as soon as it was known that an attempt was made to introduce Mr. Munshi's novels in the University curriculum, we carried on correspondence with the University Registrar. We regret that our attention was not drawn by the Registrar that we should separately address your Board in the matter; otherwise we would have pointed out our objections to the Board before the said book was prescribed. On coming to know from the Secretary of your Board that the first 200 pages of "Gujerat-no-Nath" have been prescribed for the S. L. Examination 1928, we have requested the secretary of your Board to place the correspondence carried on by us with him as Registrar of the Bombay University before your Board. Hereto annexed and marked "D" is a copy of our letter dated 29th April 1927 addressed to the Secretary S. L. Examination Board.

From the correspondence passed between us and the Registrar you will see that we wrote to the Registrar of the Bombay University as far back as 7th March 1927 with a request to him to place our objections before the proper authorities. You will please further note that the Board sanctioned Mr. Munshi's book on 20th March 1927, after our objection as sent to the Registrar of the Bombay University.

The feeling of the Jain Community are very strong all over India and resolutions have been passed in public meetings not only in Bombay but in other towns and cities such as Ahmedbad, Surat, Bhavnagar, Cambay, Dhulia, Songadh Ambala etc; and reports thereof have appeared in ernacular papers in Bombay.

We have no intention of encroaching upon the right of the Board to prescribe such books as they select, but we feel that gross injustice has been done to the Jains in prescribing a book which wound their feelings inspite of their protests in public meetings held in various cities and towns and of which protes to the Registrar of the Bombay University was informed.

We are sure the Board or the Sub-Committee would not have prescribed "Gujrat-no-Nath" for S. L. examination if the strong objections of our community had been placed before the Board.

We have ventured, Sir, to address this letter to you as president and to the Members of the Board through you because we feel certain that the Board, taking into consideration that among the different communities residing in India, the Jains stand second to Parsis in education, that the Jains have contributed richly towards art and literature not only of the province of Gujarat but all other provinces of India, that the Jains are well known for their charities and their donations need not be mentioned in details, the Clock Tower of the Bombay University being a donation of the Great Jain philanthrophist Sheth Premchand Raichand will not, by keeping the said book as text book, disregard the feelings of the whole of the Jain community in this matter.

Our objections to the said book being prescribed as a text book for any examination are not merely based on sentiment but on reason also. We do not know what ideal the Board wants to place before the students by prescribing a book which as shown above has distorted historical facts–a book which will give false notions about the history of Gujrat to students a book which depicts hatred of one class against another and does not contain any great principle of morality which may impress and benefit the students.

As the Board must be well aware there is no dearth of suitable books in Gujrati literature which can be prescribed as a text without the slightest objections from any individual or any community.

We trust that the Board, will in the light of what is stated above, reconsider the matter and substitute some other suitable book instead of "Gujrat-no-Nath" the book prescribed as a prose text for 1928.

We earnestly request you, Sir, to place this letter before the Board at a very early date for being favourable considered.

Soliciting an early reply.

We have etc.

(*Sd.*) **M. J. MEHTA**

(*Sd.*) **MOHANLAL B. JHAVERY.**

Resident General Secretaries.

ANNEXTURE B

History of India by its own Historians. Vol. 2

JAME-UL-HIKAYAT. (*Translation by Elliot.*)

RAI JAI SING OF NAHRWALA.

(I. VI. 2.)

Muhammad Ufi, the compiler of this work, observes that he never heard a story to be compared with this. He had once been in Kambayat (Cambay), a city situated on the seashore, in which a number of Sunnis, who were religious, faithful and charitable, resided. In this city, which belonged to the Chiefs of Gujarat and Nahrwala, was a body of fireworshippers as well as the congregation of Musulmans. In the reign of a king named Jaising, there was a mosque, and a minaret from which the summons to prayer was cried. The Fire-worshippers instigated the infidels to attack the Musalmans, and the minerat was destroyed, the mosque burnt, and eighty Musulmans were killed.

A certain Muhammadan, a Khatib, or reader of the khutba, by name Khatib Ali, escaped, and fled to Nahrwala. None of the courtiers of the Rai paid any attention to him, or rendered him any assistance, each one being desirious to screen those of his own peruasion. At last, having learnt that the Rai was going out to hunt, Khatib Ali set down behind a tree in the forest and waited the Rai's coming. When the Rai had reached the spot, Khatibali stood up, and implored him to stop the elephant and listen to his complaint. He then placed in his hands a Kasida, which he had composed in Hindi verse, stating the whole case. The Rai having heard the complaint, placed Khatib Ali under charge of a servant, ordering him to take the greatest care of him, and to produce him in Court when required to do so. The Rai then returned and having called his minister, made over temporary charge of the Government to him, stating that he intended to seclude for three days from public business in his harem, during which seclusion he desired to be left unmolested. That night Rai Jaising, having mounted a dromedary, started from Nahrwala for Kambayat, and accomplished the distance, forty parasangs, in one night and one day. Having disguised himself by putting on a tradesman's dress, he entered the city, and stayed a short time in different places in the market place, making enquiries as to the truth of Khatib Ali's complaint. He then learnt that the Mohamadans were oppressed and slain without any grounds for such tyranny. Having thus learnt the truth of the case, he filled a vessel with sea water and returned to Nahrwala, which he entered on the third

night from his departure. The next day he held a Court, and summoning all complaints he directed Khatib to relate his grievance. When he had stated his case, a body of the infidels wished to intimidate him and falsify his statement. On this the Rai ordered his water carrier to give the water-pot to them that they might drink from it. Each one tasting found that the vessel contained sea water, and could not drink it. The Rai then told them that he had failed unable to put implicit confidence in any one. because a difference of religion was involved in the case; he had himself therefore gone to Kambayat, and having made personal enquiries as to the truth, had learnt that the Muhammadans were the victims of tyranny and oppression. He said that it was his duty to see that all his subjects were afforded such protection as would enable them to live in peace. He then gave orders that two leading men from each class of infidels. Brahmans, Fire–Worshippers, and others should be punished. He gave a lac of Balotras " to enable them to rebuild the mosques and minarets. He also granted to Khatib four articles of dress." These are preserved to this day, but are only exposed to view on high festival days. The mosque and minaret was standing until a few years ago. But when the Army of Bala" invades Nahrwala, they were destroyed. Said Sharaf Tamin rebuilt at his own expense, and having erected four towers, made golden cupolas for them. He left this monument of the Faith in the land of Infidels, and it remains to this day.

(Tarsa This name is used for Christians and Fire–Worshippers. It would also some times seem to be applied to Bhuddists.)

These Balotras appear to derive their name from Balas.

In persian.

(One Mr. Writes this name "Balwa" another "Malu"–Malwa)

——:o:——

ANNEXTURE. C

રા. શ્રીયુત નારાયણજી વિસનજી ઠક્કુરકૃત.

"મયણલ્લાદેવી-ગુજરાતની માતા"ની પ્રસ્તાવનામાંથી.

શ્રી વીરક્ષેત્ર–વડોદરામાં પ્રગટ થતા "સાહિત્ય" નામક માસિક પત્રના વર્તમાન વર્ષ ઇ. સ. ૧૯૨૪ના જાન્યુઆરી માસના પ્રથમ અંકમાં પ્રકાશિત કરાયલાં "પાટણની પ્રભુતા," એની મોં. ડુમાની નવલકથાઓ સાથે સરખામણી" શીર્ષક તુલનાત્મક અભ્યાસના પરિણામરૂપ તથા નિષ્પક્ષપાત લેખમાં તે લેખના લેખક રા. રામચંદ્ર શુકલે પોતાના એ લેખને લખવાના કારણને દર્શાવતાં "સાંપ્રત કાળના સાહિત્ય ક્ષેત્ર" માં નાનાવિધ બીજોનું નિક્ષેપણ થવા લાગ્યું છે; અને નૂતન ફણગાઓ ફુટવા માંડયા છે. "પ્રજાબંધુ" ના "રૌપ્ય" વિશેષાંકમાં રા. નારાયણ ઠક્કુરે એક નવી વસ્તુનું આલેખન કરી આ ક્ષેત્રમાં ખળભળાટ જગાવ્યો છે. આધુનિક નવલકથાકારોમાં ઉચ્ચ ગણાતા રા. કનૈયાલાલ મુનશીની "પાટણની પ્રભુતા," "ગુજરાતનો

નાથ," અને "વેરની વસુલાત," નામક નવલકથાઓ વિશ્વવિખ્યાત ફ્રેન્ચ લેખક મોં. ડુમાની "થ્રી મસ્કેટીયર્સ," "ટ્વેન્ટી ઇયર્સ આફ્ટર" અને 'મોન્ટેક્રિસ્ટો" ઉપરથી અનુકરણ રૂપે લખાએલી છે એમ તેમણે વ્યક્ત કર્યું છે. પ્રસ્તુત લેખમાં રા. મુનશીની "પાટણની પ્રભુતા" નામક નવલકથા મૌલિક નથી. કિન્તુ મોં. ડુમાની "થ્રી મસ્કેટીયર્સ" અને ટ્વેન્ટી ઇયર્સ આફ્ટરના આધારે લખાયલી છે એમ પુરવાર કરવાનો મારો વિચાર છે. રા. ઠક્કુરે "પાટણની પ્રભુતા" એ માત્ર "થ્રી મસ્કેટીયર્સ" નું અનુકરણ છે એમ ઉલ્લેખ કરેલો છે; પરંતુ તે ન સ્વીકારતાં મને જે ઉપરોક્ત પુસ્તકોમાં સામ્યપણું દૃષ્ટિગોચર થયું છે તે હું બતાવીશ." આ પ્રમાણેનો લઘુ પ્રસ્તાવ કર્યો છે અને ત્યાર પછી "પાટણની પ્રભુતા"ની "થ્રી મસ્કેટીસ" તથા "ટ્વેન્ટી ઇયર્સ આફ્ટર" સાથે અત્યંત વિચાર તથા વિવેકપૂર્વક તુલના કરીને તેઓ આવા નિશ્ચય પર આવ્યા છે કે:—

"આ ઉપરથી આપણે જોઇશું કે મીનળનું પાત્ર ઘડવામાં એનના પાત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. મુંજાલના પાત્રમાં બકીંગહેમની છાયા લેવામાં આવી છે. મુંજાલમાં જે પ્રેમ છે, જે રાણી સાથે તેનો સંબંધ છે. તે બકીંગહેમના એન સાથેના સંબંધના ઉપરથી લખાયલું છે. મુંજાલનું ચંદ્રપુર જવું, ત્યાં મીનળ સાથે સંબંધ, મીનળનું મુંજાલ માટે પાટણ આવવું, બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમ ઇતિહાસમાં કયાંય દ્રષ્ટિગોચર થતાં નથી. ઇતિહાસમાં તો માત્ર કર્ણદેવ એક ચિત્રકારે લાવેલી મીનળની પ્રતિકૃતિ જોઈ તેના પ્યારમાં પડે છે, મીનળ પાટણ આવી પરણે છે, શ્યામવર્ણી હોવાથી અણમાનીતી થાય છે, અને મુંજાલની મદદથી પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, એવું આલેખવામાં આવ્યું છે. શ્રીયુત મુનશીએ પોતાના પાત્રોમાં ઐતિહાસિક ઘટનાઓને ચરતી મૂકી, આ આધારભૂત થયેલા પુસ્તકનોજ ઇતિહાસ ગુજરાતના ઇતિહાસ તરીકે પલટાવી દીધો છે. 'પાટણની પ્રભુતા'માં મુંજાલ અને મીનળનો પ્રેમ વાર્તાનું મધ્યબિન્દુ છે. કિન્તુ કર્ણદેવનું માત્ર ચિત્ર જોઈ તેની પાછળ મુગ્ધ થનાર બાળા મુંજાલ સાથે પ્રેમ કયાંથી રાખે? રા. મુનશીએ આ પ્રમાણે ફ્રેન્ચ ઇતિહાસની કાયા પલટાવી આપણા ઇતિહાસમાં તેને આણ્યો છે, અને તેથી મીનળદેવી જેવી સતી સાધ્વી પતિપરાયણ અને પ્રાતઃસ્મરણીય રાણીને વળી ક્રૂર વ્યભિચારિણી જેવી ચીતરી ઇતિહાસનું ખૂન કર્યું છે. મીનળનું પાત્ર બનાવવા એન અને મીલાડીનાં પાત્રોનું સંમિશ્રણ કરવામાં આવ્યું છે. મીનળની ક્રૂરતા, કીનો લેવાની દાનત, ભયંકર કામ કરવાની હિંમત, સર્વ મીલાડી ઉપરથી લેવામાં આવેલાં છે. મુંજાલના પાત્રમાં બકીંગહેમનો અંશ લેવામાં આવ્યો છે, છતાં મુખ્યત્વે કરી તે પાત્ર રીશેલ્યુ અને મેઝેરીનનું મિશ્રણ થઈ બનેલું છે એમ નિર્વિવાદ મનાય છે.

"આપણે હવે એક નવી વસ્તુ હાથમાં લઈશું. શ્રીયુત મુનશી અને અન્યજનો એમ જણાવે છે કે મીનળનો મુંજાલ સાથે માત્ર હૃદય-પ્રેમ હતો; તેમનો દૈહિક સંબંધ નહતો. "હૃદયનો પુનર્જન્મ" નામક પ્રકરણમાં રા. મુનશી લખે છે. "કર્ણદેવ! પ્રભુ! સ્વામી!" તે મનમાં બોલી; તે પાસે પડેલા બીજા ઢોલીઆ તરફ ફરી, અને જયદેવનું મોઢું જોયું; તેની રેખાએ રેખા તપાસી; તે મોઢામાં, તે રેખામાં કાંઇ અપરિચિતતા કાંઇ કઢંગાપણું દેખાયું. આ શબ્દોનો અર્થ વિચિત્ર લાગે છે. મીનળે કર્ણદેવને સંભાર્યો, અને જયદેવ સામું જોયું, તો તેનામાં અપરિચિતતા દેખાઇ આનો અર્થ શો? વસ્તુતઃ તેનો ભાવાર્થ એમ થાય છે કે જયદેવ શ્રીયુત મુનશીના મતાનુસાર કર્ણદેવનો ઔરસ પુત્ર નહતો, અને તેથી મીનળ વ્યભિચારિણી હતી એમ સાબીત કરે છે. 'હૃદય અને હૃદયનાથ' પ્રકરણમાં મુનશી મહાશય લખે છે:—"મેં તને કહ્યું, કે ક્ષુદ્ર વાસના ત્યાગી આપણે ગુજરાતના સ્તંભ થઇ રહેવું જોઇએ." ક્ષુદ્ર વાસના એટલે હૃદયલગ્ન નહીં, પ્રેમલગ્ન નહીં, પણ વિષયસુખાનુભવ. આ શબ્દ એમ સૂચન કરે છે કે ચન્દ્રપુરમાં મુંજાલ પાછળ ગાંડી બનનાર મીનળનો તેની સાથે દૈહિક સંબંધ હશે. આ દિવસો યાદ આવવાથી મુંજાલનો જીવ રહેંસાય છે. "મુંજાલ! પરણીને તરત સંકેત સાચવવા હું રાજગઢ ઉતરી તે યાદ છે? તે પળ યાદ આવતાં હું બદલાઇ જાઉં છું તે વખતે તેં શું કર્યું?" આ સાંભળી મુંજાલના ધૈર્યનો અંત આવે છે. પછી

મીનળ કહે છે. "એક પળ, તે રાતે મુંજાલ હતો તેવો થઇને રહે. શું મુંજાલ! ઓ મુંજાલ!" કહી રાણી પાસે આવી અને મુંજાલના હાથ પકડવા ગઇ, તે એકદમ પાછો હટી ગયો. રાણીની ફાટેલી આંખોએ અને જ્વલંત મુખ ઉપર જે અગ્નિ દેખાતો હતો, તેણે તેને પણ બાળવા માંડયો." આ વાકયોનો શો માર્મિક અર્થ છે તે સહજ સમજાય તેમ છે. શ્રીયુત મુનશી આ જગ્યાએ ચોખ્ખે ચોખ્ખું હૃદયલગ્નને કોરે મૂકી, દૈહિક લગ્નની તૈયારીઓ કરાવે છે. બન્ને કામથી ઉત્તપ્ત છે. પણ મુંજાલ છેવટે રાણીને, કચડી, પટકી, ન્હાસી જાય છે. આ ઉપરથી 'તે રાતે હતો તેવો થઇને રહે'નો અર્થ 'તે વખતે તેં શું કર્યું.......' એ શું સુચવે છે? માત્ર એટલુંજ સુચવે છે કે જે દૈહિક સંબંધ અહીંયા અધુરો રહયો તે તે રાત્રે અમલમાં મૂકાયલો. આથી આપણે જોઇએ છીએ કે રા. મુનશીએ મીનળ અને મુંજાલનો દૈહિક સંબંધ પણ જણાવેલો છે. શ્રીયુત મુનશી ઉપર તો પળે પળે તેમનો શુદ્ધ પ્રેમ હતો અને હૃદયલગ્ન હતાં એમ લખ્યા કરે છે, પણ મને લાગે છે કે તેમના ધ્યાન બહાર આ દૈહિક સંબંધ આલેખવામાં આવ્યો હશે. રા. મુનશીએ આ પ્રમાણે સ્વેચ્છાનુસાર ગમે તે ઘસડી કાઢી કલ્પનાના ઘોડા દોડાવી ગુજરાતના ઇતિહાસને કલંકિત કર્યો છે. આ ઐતિહાસિક ઘટનાઓના ખૂન વિષે દરેકજણ શ્રીયુત મુનશીની વિરૂદ્ધ પડયું છે, છતાં કલાવિધાન અને આવા લેખકોએ આવું કર્યું હતું એવા વાંધા ઉઠાવી રા. મુનશીનું કહેવું પ્રતિપાદન કરનારા, સત્યની હત્યામાં સદાચાર ગણનારા કેટલાક ભાઇઓ છે, જે ઘણે ભાગે મુનશીના પ્રશંસકોજ છે. આ વિષય ઉપર વિવેચન આગળ કરવામાં આવશે."

"રા. મુનશીની 'પાટણની પ્રભુતા' એ એક મૌલિક કૃતિ નથી, એમ વાંચકવર્ગ આથી સારી રીતે સમજી શકશે. ઇત્યલમ્."

મેં રા. કનૈયાલાલ મુનશીની ઐતિહાસિક નવલકથાઓનાં સંબંધમાં જે આક્ષેપ 'પ્રજાબંધુ'ના રૌપ્ય મહોત્સવના વિશેષ અંકમાં કર્યો હતો તે આક્ષેપ રા. રામચંદ્ર શુકલના આ તુલનાત્મક લેખથી અક્ષરશઃ સિદ્ધ થઈ ગયો છે અને वादे वादे जायते तत्त्वबोधः એ નિયમ અનુસાર રા. કનૈયાલાલ મુનશીની ઐતિહાસિક નવલકથાઓના સંબંધમાં ગત વર્ષથી આરંભાયલી સાધક તથા બાધક ચર્ચાના પરિણામે જે સત્ય હતું તે પ્રકાશમાં આવી ગયું છે. એટલે હવે કોઇપણ વિચારશીલ મનુષ્યથી રા. કનૈયાલાલ મુનશીની 'પાટણની પ્રભુતા' તથા 'ગુજરાતનો નાથ' આદિ નવલકથાઓને ગુજરાતના ગૌરવને વધારનારી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ તરીકે ઓળખાવવાની ધૃષ્ટતા કરી શકાય તેમ છેજ નહિ અને જો કોઇ મનુષ્ય એવી ધૃષ્ટતા કરશે તો તેનું કથન પક્ષપાતના પરિણામ કિંવા પાગલના પ્રલાપની કોટિનુંજ મનાશે એ સર્વથા નિર્વિવાદ છે.

હવે ઐતિહાસિક નવલકથાઓ શા કારણથી લખવામાં આવે છે એ વિષયનો આપણે કિંચિદ્ વિચાર કરીશું. ઇતિહાસનો વિષય અત્યંત ગંભીર તથા ગહન હોવાથી સંસારના અન્ય વ્યવસાયોમાં સંલગ્ન થયેલા સર્વસાધારણ મનુષ્યોથી ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરી શકાતો નથી, અને તેથી કોઇપણ દેશના માનવ સમાજની ભાવિ ઉન્નતિ માટે તેના પોતાના દેશનું, તેની પોતાની જન્મભૂમિનું જે ઐતિહાસિક જ્ઞાન અત્યંત આવશ્યકીય મનાય છે તે ઐતિહાસિક જ્ઞાનથી સર્વસાધારણ જનસમાજ સર્વથા વંચિત રહી જાય છે. ભૂતકાળનો ઇતિહાસ ભાવિ ઉત્કર્ષના માર્ગનો સૂચક હોવાથી સર્વસાધારણ જનસમાજ પોતાની જન્મભૂમિના ભૂતકાલિક ઇતિહાસના જ્ઞાનને કોઇપણ પ્રકારના વિશેષ બૌદ્ધિક પરિશ્રમ તથા ગહન અભ્યાસ વિના સહજ મેળવી શકે એટલા માટે વિચારશીલ તથા વિદ્વાન પુરૂષોએ ઇતિહાસને ઐતિહાસિક નવલકથાના મનોરંજક સ્વરૂપમાં સર્વસાધારણ માનવસમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાના અને ઐતિહાસિક નવલકથાઓ દ્વારા સર્વસાધારણ માનવ સમાજમાં ઐતિહાસિક જ્ઞાનને પ્રસારવાના સરલ માર્ગને શોધી કાઢયો છે એ નવીનતાથી દર્શાવવાની આવશ્યકતા હોય એવી મારી માન્યતા નથી. આવી રીતે સર્વ સામાન્ય જનસમુદાયમાં ઐતિહાસિક જ્ઞાનનો મનોરંજકતાપૂર્વક પ્રસાર કરવો એજ ઐતિહાસિક નવલકથાનો એક માત્ર પ્રધાન ઉદ્દેશ હોવાથી ઐતિહાસિક

નવલકથાની રચનામાં કલ્પના તથા કલાનું મિશ્રણ દાળમાં મીઠાના અથવા દુધપાકમાં શર્કરાના મિશ્રણ જેટલુંજ થવું જોઇએ, કે જેથી દાળ તથા દુધપાકની મૌલિક સ્વાદિષ્ટતા પ્રમાણે ઇતિહાસની મૌલિક વાસ્તવિકતા રક્ષાયલી રહે, અને તેમાં વિપરીતતા કિંવા વિકૃતિનો આવિર્ભાવ ન થવા પામે; કારણ કે, જો ઐતિહાસિક નવલકથામાં પણ નવલકથાકાર પોતાની યથેચ્છ કલ્પનાઓના નિરંકુશ અશ્વોને ગમે તેમ દોડાવવાની ધૃષ્ટતા કરતો રહે અને કલાના નામથી ઐતિહાસિકતાને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર ભ્રષ્ટ તથા વિકૃત કરતો રહેતો તેથી ઐતિહાસિક નવલકથાનો જે વાસ્તવિક ઉદ્દેશ છે તે વાસ્તવિક ઉદ્દેશનો સર્વથા લોપ થઈ જાય છે, અને એવી કલ્પનાપ્રધાન ઐતિહાસિક નવલકથાઓ જનસમાજમાં દેશના વાસ્તવિક ઇતિહાસને બદલે ઇતિહાસની ભ્રષ્ટતાનેજ પ્રસારતી રહે છે, અને દેશના ઇતિહાસનાં ભૂતકાલિક ગૌરવને નષ્ટ કરી ભાવ ઉત્કર્ષને પણ અટકાવતી રહે છે ઇતિહાસની ભ્રષ્ટતા કિંવા વિકૃતિ એ શબ્દોથી મારો જે અર્થને દર્શાવવાનો આશય છે તે અર્થ એ છે કે ઇતિહાસમાં જે વ્યકિતનું ચારિત્ર્ય અધમ આલેખાયેલું હોય તે વ્યકિતના ચારિત્ર્યને ઐતિહાસિક નવલકથામાં આદર્શ કિંવા ઉત્તમ આલેખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ જેવી રીતે ઇતિહાસની ભ્રષ્ટતા છે તેવીજ રીતે ઇતિહાસમાં જે વ્યકિતનું ચારિત્ર્ય આદર્શ કિંવા ઉત્તમ આલેખાયેલું હોય તે વ્યકિતના ચારિત્ર્યને કલા અથવા એવાજ અન્ય કોઇ પંગુ નિમિત્તથી બુદ્ધિપૂર્વક નીચ, હીન તથા અધમ આલેખવાની ચેષ્ટા કરવી તે પણ ઇતિહાસની ભયંકર ભ્રષ્ટતાજ છે. અને ઇતિહાસની એ ભયંકર ભ્રષ્ટતા રા. કનૈયાલાલ મુનશીની ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં ભયંકર સ્વરૂપમાં આપણા જોવામાં આવી શકે છે. કારણ કે, ગુજરાતના સ્વામી તથા પાટણના પ્રભુ કર્ણ સોલંકીની જે સતી સાધ્વી ધર્મપત્નિ અને ગુજરાતનો નાથ સિદ્ધરાજ જયસિંહની માતા મહારાણી મયણલ્લાદેવી ચારિત્ર્યમાં અલ્પસ્વલ્પ કલંકને દર્શાવનારૂં એક પણ પ્રમાણ ગુજરાતના મીનળદેવી ઇતિહાસની ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાં કયાંય પણ દૃષ્ટિગોચર નથી થતું. માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ જેની નિષ્કલંકિતા, પવિત્રતા, પતિપરાયણતા તથા અલૌકિક પ્રજાવત્સલતાને દર્શાવનારાં પ્રમાણો ગુજરાતના ઇતિહાસ ગ્રંથોમાં જ્યાં દૃષ્ટિપાત કરીએ ત્યાં વિસ્તરેલાં જોવામાં આવે છે, તે પ્રાતઃસ્મરણીયા ગુજરાતની માતા, આપણ સર્વ ગુજરાતીઓની માતા મહારાણી મયણલ્લાદેવી–મીનળદેવીના નિષ્કલંક ચારિત્ર્યને રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ 'પાટણની પ્રભુતા' નામક પોતાની લખેલી ઐતિહાસિક નવલકથામાં એક કુશળ વ્યભિચારિણી વનિતાના ચારિત્ર્ય પ્રમાણે આલેખવાની સ્નેહલગ્ન કિંવા હૃદયલગ્ન તથા કલાના નિમિત્તથી ચેષ્ટા કરી છે, અને તેમની એ ચેષ્ટા સર્વથા વિઘાતક તથા ઘૃણાજનક છે, એ વાર્તા વાદવિવાદના પરિણામે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જોકે નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે; તથાપિ આવી ઐતિહાસિક નવલકથાઓ દ્વારા જનસમાજમાં જે ઇતિહાસ ભ્રષ્ટતાનો પ્રચાર થએલો હોય તે ઇતિહાસભ્રષ્ટતાના નિવારણ માટે અને સર્વ સાધારણ જનસમાજમાં ઇતિહાસની વાસ્તવિકતાને પ્રચારવા માટે જે ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં ઇતિહાસની વાસ્તવિકતાનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કરાયલું હોય અને ઇતિહાસની વાસ્તવિકતાને મનોરંજક સ્વરૂપમાં સિદ્ધ કરવા પુરતુંજ જેમાં કલ્પનાનું કલાવિધાનયુકત મિશ્રણ કરાયલું હોય તેવી શુદ્ધ ઐતિહાસિક નવલકથાઓના લેખન તથા પ્રકાશની અત્યારના સમયમાં આપણા ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોવાથી 'પાટણની પ્રભુતા'ની પ્રતિવાદરૂપિણી પ્રસ્તુત 'મહારાણી મયણલ્લા અથવા ગુજરાતની માતા' નામક ઐહિસિક નવલકથા લખવામાં આવી છે અને જેને ગુજરાતની પ્રજા મીનળદેવી નામથી ઓળખે છે, પરંતુ કર્ણાટકવાસિની હોવાથી જેનું વાસ્તવિક નામ મયણલ્લદેવી અથવા મયણલ્લાદેવી છે તે મહારાણી મયણલ્લાદેવીના આદર્શ જીવન ચરિત્રને અથ થી ઇતિ પર્યંત પ્રકાશ કરી શકાય એટલા માટે પ્રસ્તુત નવલકથામાં મયણલ્લાદેવીનાં કર્ણ સોલંકી સાથેના લગ્નનો પ્રસ્તાવ થયો ત્યારથી આરંભીને કર્ણાવતીમાં થયેલા કર્ણ સોલંકીના મૃત્યુની ઘટના પર્યન્તનો એટલે કે સંવત ૧૧૩૮ થી સંવત ૧૧૫૨ સુધીનો ૧૫ વર્ષનો સમય લેવામાં આવ્યો છે અને જો જીવન અવિચળ રહેશે તો સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવની કાર્યકીર્તિની એક અન્ય ઐતિહાસિક નવલકથા પ્રસ્તુત નવલકથામાંના કેટલાંક પ્રધાન પાત્રોને આગળ લંબાવીને લખવાનો મારો મનોભાવ છે. પરંતુ મારી એ મનોરથ સિદ્ધિનો આધાર પરમાત્માની ઇચ્છાપર રહેલો હોવાથી અત્યારે હું વિશેષ કાંઈ પણ લખી શકતો નથી.

ANNEXTURE. D

No. 1698 29th April 1927.

To,

FARDUNJI M. DASTUR, Esq.

Secretary, School Leaving Examination Board,

University of Bombay. BOMBAY.

Dear Sir,

With reference to your letter dated 20th April 1927 bearing No. 596 of 1927 receipt whereof has been acknowledged by us on 26th April 1927, we beg to inquire of you whether you had placed before the members of the S. L. Examination Board or the Sub-Committee referred to in your letter under reply, the correspondence which passed between you as the Registrar of the Bombay University and us re-Mr. Munshi's books or whether you informed the members of the said Board or its sub-committee about the feeling of our Community against prescribing any of Mr. Munshi's books viz Patan-ni-Prabhuta, Gujarat-no-Nath, Raja Dhiraj, and Gujarat-na-Jyotirdharo, as a text book.

1 If you have not drawn the attention of the Board and the Sub-committee, we shall thank you to place before the same the correspondence which passed between us and you as Registrar of the Bombay University, the report of the committee appointed by us re- Mr. Munshi's books, and the resolution passed at the public meeting of the Jains in Bombay.

2 Similar resolutions were passed by Jains residing in other places, such as Ahmedabad, Surat, Bhavnagar, Cambay, Pattan, Dhulia, Songadh Etc, and reports thereof have appeared in most of the vernacular papers of Bombay.

3 We èncolse herewith copy correspondence, copy report, and the copy resolution for placing the same before the Board of the S. L. Examination and the Sub-Committee.

4 We wish you had informed us in time whilst we carried on correspondence with you in this matter that a proposal was before the Board or its Sub-committee for prescribing books of Mr. Munshi for School Leaving Examination of 1928. In that event, we would have carried on correspondence with the Board or the sub-committee informing of the feelings of our community in this matter and would have furnished to them

copy report of our committee and copy resolution passed at the public meeting of the Jains in various cities and towns.

5 We trust you will place this letter and the papers sent herewith before S. L. Examination Board or the sub-committee and request them to review their decision and set aside the order prescribing 200 two hundred pages of Gujarat-no-Nath for the S. L. Examination.

6 We shall hereafter, if required, submit in details our reasons to the Board or the sub-committee for not prescribing Gujarat-no-Nath for the S. L. Examination.

Trusting that you will do the needful in the matter and inform us of the result and soliciting an early reply.

We have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servants,

(*Sd.*) **M. J. MEHTA.**

(„) **MOHANLAL B. JHAVERY.**

Resident General Secretaries.

———:o:———

Anand Sagar P. Bombay 2.

"ક્રુકસાઇટ ગ્લાસ"

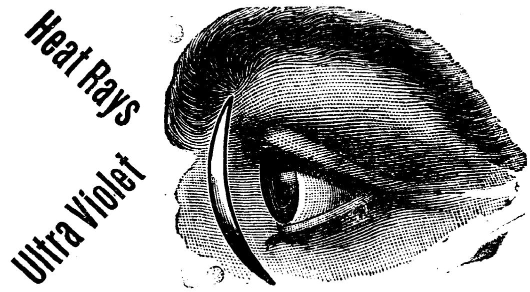

ગરમીના કીરણોને આંખમાં જતાં અટકાવે છે અને એટલેજ તે ઉત્તમ છે.

તમારા ચસ્મા આજેજ ક્રુકસાઇટ કાચના બનાવો અને તમારી આંખો જેના ઉપર જીંદગીનો અને મોજશોખનો આધાર છે તેનું રક્ષણ કરો.

મનસુખલાલ જેઠાલાલની કું.

(જૈન-ચસ્માવાલા)

આંખો તપાસી ઉત્તમ ચસ્મા બનાવનારા.

કાલબાદેવી રસ્તા, સુરજમલ લલુભાઈ ઝવેરીની સામે,
મુંબઇ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ તરફથી

શેઠ ફકીરચંદ પ્રેમચંદ સ્કૉલરશીપ

(પ્રાઈઝ) દરેક રૂ. ૪૦)નું.

છેલ્લી મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ફત્તેહમંદ નીવડેલા વિદ્યાર્થીઓ માટે.

મર્હુમ શેઠ ફકીરચંદ પ્રેમચંદના નામથી સોંપવામાં આવેલા ફંડમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફીસ તરફથી એક સ્કૉલરશીપ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં સંસ્કૃત વિષયમાં સૌથી ઉંચા નંબરે પાસ થનાર જૈનને, તેમજ બીજી સ્કૉલરશીપ સુરતના રહેવાસી અને કુલ્લે સૌથી વધારે માર્ક્સ મેળવનાર જૈનને આપવા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે, એ બન્ને સ્કૉલરશીપોનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્ત્તિ-પૂજક વિદ્યાર્થીઓએ નીચેના શીરનામે તા. ૩૧-૭-૨૭ સુધીમાં અરજ કરવી.

શ્રી ગોડીજીની ચાલ,
૨૦, પાયધુની,
મુંબઈ, ૩.

મકનજી જે. મ્હેતા,
મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.
રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ,
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની–મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઇઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઇપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઇ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા

મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

અગત્યનું

ધર્મ કે વ્યવહારના દરેક કાર્ય કે ઉત્સવમાં શારીરિક અને માનસિક બળની જરૂર છે.

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

તેવું અખૂટ બળ આપવામાં પહેલે નંબર આજ ૪૭ વર્ષો થયાં ગણાઇ ચુકી છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ની ડબીનો ફકત રૂ. ૧).

વધારે વિગત જાણવા પ્રાઇસલીસ્ટ વાંચો.

મુંબઇ-બ્રાન્ચ. કાલબાદેવી રોડ, } વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી. જામનગર—કાઠીયાવાડ.

લાખો જુવાનોની જીંદગીને બચાવી લેનારૂં ઉત્તમ ઉપદેશ દેનારૂં

કામશાસ્ત્ર

ન વાંચ્યું હોય તો જરૂર વાંચો.

કિંમત કે પોસ્ટેજ કંઇ પણ નહિ.

વૈદશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

જામનગર—(કાઠિયાવાડ).

હવે તો જાગો !

આજકાલ કેટલાએક લેખકો ઐતિહાસિક કથાનકોમાં પ્રાચીન જૈનાચાર્યો અને સમર્થ જૈન નેતાઓની કાલ્પનીક કુથલી કરતા જોવાયા છે. તેવા ઝેરી વાતાવરણથી સાવચેત રહીને આવા લેભાગુ લેખકોની સાન ઠેકાણે લાવવા દરેક જૈનો તે સમયના પ્રમાણિક ઇતિહાસથી વાકેફ્ રહી શકે તે માટે નીચેના પ્રમાણભૂત જૈન ઐતિહાસિક કથાનકોનો બહોળો પ્રચાર થવા જરૂર છે.

વીરશિરોમણિ વસ્તુપાળ (પાટણની ચડતી પડતી ભાગ ૧ લો.)	૨–૦–૦
વીરશિરોમણિ વસ્તુપાળ (પાટણની ચડતી પડતી ભાગ ૨ જો.)	૨–૦–૦
વીરશિરોમણિ વસ્તુપાળ (અણહીલપુરનો આથમતો સૂર્ય)	૨–૦–૦
ગુજરાતનું ગૌરવ યાને વિમળમંત્રીનો વિજય.	૨–૦–૦
ભાગ્ય વિધાયક ભામાશાહ–સચિત્ર (મેવાડનો પુનરોદ્ધાર)	૨–૦–૦
આચાર્યશ્રી હીરવિજયસૂરિ અને ધર્મ જીજ્ઞાસુ અકબર.	૨–૦–૦
ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ–સચિત્ર.	૪–૦–૦

શ્રી સિદ્ધાચળજીની યાત્રા.

ઘર બેઠાં થઇ શકે તે માટે શ્રી શત્રુંજય તીર્થાધિરાજના ફોટા સાથેનો ઐતિહાસીક ગ્રંથ.

☞ શ્રી શત્રુંજય પ્રકાશ.

દરેકે વાંચવોજ જોઈએ. જેમાં શ્રી શત્રુંજયની સ્વતંત્રતાનો છેલ્લા પંદરસો વર્ષનો પ્રમાણભુત ઇતિહાસ અને હાલની લડતની સંપૂર્ણ વીગતો પણ આપવામાં આવી છે. કીં. રૂા. ૧–૦–૦

ખાસ લાભ

દરેક જૈનો આ લાભ લઇ શકે તેમજ જૈનેતર જગતમાં પણ છુટથી બહોળો પ્રચાર કરી શકાય તે માટે આખો લૉટ એક સાથે મંગાવવાથી—

ફકત રૂપિયા પંદર.

પોસ્ટ–પાર્સલ ખર્ચ અલગ.

લખો–જૈન ઓફીસ—

ભાવનગર.

શ્રી ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ્

જૈન સંસ્થાઓને વિનંતિ

આથી સર્વે જૈન સંસ્થાઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે આપની સંસ્થાને પરિષદ્ના રજીસ્ટરમાં નોંધાવશો.

પરિષદ્ના બંધારણ અનુસાર પરિષદ્ના અધિવેશનોમાં રજીસ્ટર્ડ સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓને આવવાનો હક્ક છે તે ઉપર આપનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવા વિનંતિ છે.

અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ
તૈયબ મંઝીલ
મુંબઇ નં. ૩

ઉમેદચંદ દોલતચંદ બરોડીઆ
અમૃતલાલ વાડીલાલ શાહ
મંત્રીઓ-શ્રી ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ્.

(રજીસ્ટર્ડ નં૦ ૪૪)

વીર બામ

માથા તથા છાતીના દુઃખાવા, સંધીવા, ઇન્ફ્લુએન્ઝા વિગેરે હરેક પ્રકારનાં દરદો ઉપર મસળવાથી તુરત જ આરામ કરે છે.

વીર ઓઇન્ટમેન્ટ

ખસ ખરજવાનો અકસીર મલમ.

દરેક દવા વેચનાર તથા ગાંધી વી. રાખે છે.

પ્રોઃ—મોહનલાલ પાનાચંદની કું.

ઠે. વડગાદી, ભીખ ગલી-મુંબઇ ૩.

એજન્ટ :—મોરારજી રણછોડ.

ઠે. જુમામસ્જીદ, મુંબઇ ૨

TALISMANS AND CHARMS

For those People to Avoid all Sorts of Misfortunes and enter the Gates of Successful Life.

	Rs	As.
For Honour, Riches, Learning and Greatness	7	8
For Health, Physical Strength, etc ...	7	8
For Power of Eloquence, Speeches, etc.	7	8
For Success in any Under-taking or Litigation, etc....	10	0
For success in Sport, Racing, Cards, Games of Chance, etc.	7	8
For Success in Spiritual and Religious Life	10	0
For Success in Trade and Business...	10	0
For Men's Love to Women ...	7	8
For Women's Love to Men ...	10	0
For Love of Opposite Sex, Attractive Power	7	8
For Agricultural Prosperity, Farming, Good Crops, etc.	7	8
For Success in Minning Plumbago, etc.	100	0
For Success in Gemming	225	0
Rabbi Solomon's Special Talisman for every success	15	0
Specially valued and worn by every successful Hebrew, 2nd quality ...	21	0
1st quality ...	30	0

NOTE:-A Money Order or G.C. Notes will bring the Talisman to your door. One Extensive Life Reading Rs.15, two Rs.25, three Rs.30 or more at a time at Rs.10 per reading. Remit with birth date. Always the full amount should be remitted in advance. No. V.P.P.

Apply to:— **D. A. RAM DUTH**, Astrologer, No.30&55 (T. Y.) Cheku Street, Colombo, (Ceylon).

નીચેનાં પુસ્તકો કૉન્ફરન્સ ઑફીસમાંથી વેચાતાં મળશે.

શ્રી જૈન ગ્રંથાવલિ	રૂ. ૧—૮—૦
શ્રી જૈન ડીરેકટરી ભા. ૧-૨ સાથે	૧—૦—૦
,, ,, ભા. ૧ લો	૦—૮—૦
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મંદિરાવલિ	૦—૧૨—૦
પાઇઅલચ્છીનામમાલા પ્રાકૃત કોશ	૧—૦—૦
જૈન ગૂર્જર કવિઓ	૫—૦—૦

આ માસીક સાથે હેન્ડબીલ વહેંચાવવા તથા જાહેર ખબર માટે પત્રવ્યવહાર નીચેના સીરનામે કરવો. એક અંક માટે જાહેર ખબરનો ભાવ રૂ. ૮-૦-૦ વધુ માટે લખો—

આસીસ્ટન્ટ સેક્રેટરી,

શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

૨૦ પાયધુની પોસ્ટ નં. ૩

મુંબઇ.

સંસારમાં સુખ શું છે??

નિરોગી શરીર, તંદુરસ્ત સ્ત્રી અને હૃષ્ટપુષ્ટ બાળક આ ત્રણ વસ્તુઓ સંસાર સુખમય કરવાનાં મુખ્ય સાધન છે.

જો તમારૂં શરીર કોઇ પણ દુષ્ટ રોગથી પીડાતું હોય તો પ્રખ્યાત

મદનમંજરી ગોળીઓ (રજીસ્ટર્ડ)

નું તરતજ સેવન કરો. આ દીવ્ય ગોળીઓ મગજના તથા શરીરના દરેક રોગ દૂર કરે છે, દસ્ત સાફ લાવે છે, લોહી તથા વીર્યની વૃદ્ધિ કરે છે, હાથપગની કળતર, વાંસાની ફાટ વીગેરે દરેક દરદો પણ અજબ રીતે નાબુદ કરી, શરીર નિરોગી બનાવી બળ આપવામાં આ ગોળીઓ એક બીન હરીફ ઇલાજ છે. **કીં. ગોળી ૪૦ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧**

સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી માટે તો

ગર્ભામૃત ચૂર્ણ (રજીસ્ટર્ડ)

નું તેને તરતજ સેવન કરાવો. આ ચૂર્ણ સ્ત્રીઓ માટે અમૃતરૂપ છે. અનિયમિત રતુ તથા પ્રદરાદિ રોગો દૂર કરે છે. ગર્ભાશયના રોગો દૂર કરે છે, તેમજ હરકોઇ કારણથી સંતતિરોધ દૂર કરે છે. સ્ત્રીઓનાં દરેક દરદો દૂર કરી, શરીર તંદુરસ્ત બનાવવા માટે આ ચૂર્ણ અકસીર ઉપાય છે. **કીં. તોલા ૧૦ ના ડબા ૧ ના રૂ. ૨) એ,**

જો તમારા બાળક હંમેશાં રોગી તથા નિર્બળ રહેતા હોય તો

બાલપુષ્ટીકરણ વટીકા (રજીસ્ટર્ડ)

નું તરતજ તેને સેવન કરાવો. બાળકોનાં તમામ દરદો દૂર કરી લોહી પુષ્કળ વધારી શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં આ ગોળીઓ ઉત્તમ આબાદ ઇલાજ છે. **કીં. ડબી ૧ નો રૂ. ૧)**

આ ત્રણે દવાઓ ઘરમાં રાખી જરૂર પડતી વખતે ઉપયોગ કરવા દરેકને ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. **દરેક દવાની સંપૂર્ણ માહીતિ માટે વૈદ્યવિદ્યા પુસ્તક મફત મંગાવો.**

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

હેડઓફીસ-**જામનગર** (કાઠીઆવાડ) બ્રાન્ચઃ-**૩૯૩ કાલબાદેવી મુંબઇ ૨**
ભાટીઆ મહાજન વાડી સામે.

વિદ્વાનવર્ગે એકે અવાજે વખાણેલા અને દીર્ઘકાલથી ન મલતાં

આર્હતમતપ્રભાકરના સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથો.

બાહ્ય સ્વરૂપ—પુસ્તકઆકાર, ડેમી સાઈઝ, બાલબોધ ટાઇપ, ૫૫ રતલી ગ્લેજ કાગળ.

સંસ્થાને સક્રિય ઉત્તેજક વ્યક્તિઓ—વ્યાકરણાચાર્ય વેદાન્તવાગીશ શ્રીધરશાસ્ત્રી પાઠક શાસ્ત્રી એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજ મુંબાઈ, ડૉ. પી. એલ. વૈદ્યશ્રી A. D Litt. પ્રોફેસર સંસ્કૃત પાલી અને અર્ધમાગધી વિલિંગ્ડન કોલેજ સાંગલી, પ્રો. એન. જી. સુરૂ પ્રોફેસર સંસ્કૃત અને અર્ધમાગધી પુના વિગેરે.

નવા સૂધારાઓ—પાઠભેદ, વિષય સ્હેલાઈથી સમજવા માટે કઠિણ અને પારિભાષિકાદિ શબ્દો ઉપર સરલ અને વિસ્તૃત સંસ્કૃત ટિપ્પણી અથવા ઇંગ્લિશ નોટ્સ, ઐતિહાસિક દૃષ્ટ્યા દરેકને અત્યુપયોગી સર્વાંગ સુંદર પ્રસ્તાવના ઉપયોગી પરિશિષ્ટો, શબ્દકોશ.

ગ્રંથોને આશ્રય—મુંબાઈ, કલકત્તાદિક યુનિવર્સિટીઓ, શ્રીમહાવીર જૈન વિદ્યાલય વિગેરે.

નજીવું મૂલ્ય—દરેક ગ્રંથની કિંમત તેના અંગે થયેલા ખર્ચથી એક પાઈ પણ વધારે નજ રાખેલી હોવાથી એતદ્દેશીય તેમજ પરદેશીય ગ્રંથપ્રકાશિની સંસ્થાની દૃષ્ટિએ નહી જેવીજ છે.

તૈયાર ગ્રંથો—૧ પ્રમાણ મીમાંસા પૃ. ૧૨૬ કિંમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ શિવાય. ૨ સ્યાદ્વાદમંજરી પૃષ્ઠ ૩૧૨ કિં. રૂ. ૨ પોસ્ટેજ શિવાય.

તૈયાર થતા ગ્રંથો—૧ સ્યાદ્વાદ રત્નાકર (લગભગ સંપૂર્ણ), ૨ સચિત્ર તત્ત્વાર્થસૂત્ર સભાષ્ય, ૩ પ્રાકૃત વ્યાકરણ (સિદ્ધહેમનો આઠમો અધ્યાય), ૪ છન્દોનું શાસન, ૫ અનેકાંત જયપતાકા (વૃત્તિ અને ટિપ્પણ સાથે), ૬ ઔપપાતિક ઉવવાઈઅ સૂત્ર (મૂળ ઇંગ્લિશ નોટ્સ સાથે), ૭ સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્ર (મૂળ ઇંગ્લિશ નોટ્સ સાથે).

તૈયાર ગ્રંથો વી. પી. થી મંગાવી લેવા અને તૈયાર થતાં ગ્રંથોની ગ્રાહક શ્રેણિમાં નામ નોંધાવવા દરેક નકલ પાછળ રૂ. ૧ મોકલવા શીઘ્રતાજ કરવી હિતાવહ છે.

મળવાનું ઠેકાણું— **१ आर्हतमतप्रभाकर कार्यालय, पूना सिटी.**

२ जैन साहित्य संशोधक कार्यालय,
एलिस ब्रिज्, अमदावाद.

३ शा. शंभुलाल जगशीभाई
ठे. उस्मानपुरा, पुरातत्त्व मंदिर, अमदावाद.

४ मेसर्स मोतीलाल बनारसीदास,
ठे. सय्यद मिठा बजार, लाहोर, (पंजाब).

५ हिंदी साहित्य कार्यालय,
सिरोही (राजपुताना).

६ मेसर्स नारायण चिंतामण आठवले,
बुकसेलर, वडोदरा.

७ श्री यशोविजयजी जैन ग्रंथमाला,
ठे. हेरिसरोड, भावनगर.

ગુજરાતી અને હિંદી સરલ ભાષાના લોકપ્રિય લેખકો તથા સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોના મનનીય લેખોનો અભ્યાસ કરવો હોય, દુનિયામાંના નવીન સમાચારો તેમજ આશ્ચર્યકારક આધુનિક શોધો જાણવા હોય તથા જૈન ખબરો સાંગોપાંગ વાંચવી હોય તો

જૈન-જીવન પત્રના આજેજ ગ્રાહક બનો

कारण

જૈન સમાજના અભ્યુદયાર્થે અને જૈનધર્મના પ્રસારમાટે સામાજીક, ધાર્મિક, નૈતિક તેમજ ઐતિહાસિક અને વૈજ્ઞાનિક વિષયો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક વિષયોની નીતિ, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક નિર્ભયપણે ચર્ચાઓ ચલાવી નવીન પ્રકાશ પાડનારૂં પ્રગમનશીલ પાક્ષિક પત્ર ફક્ત આજ છે. અને હાલમાં વિદ્યાનું કેંદ્ર બનેલાં પૂના શહેરમાંથી પ્રસિદ્ધ થતું હોવાથી કોઇપણ પક્ષના લેખકને પોતાના પ્રામાણિક વિચારો આજ પત્રદ્વારા બહુજનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવાની સુસંધી મળે છે. **વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સાથે રૂ.૨-૮-૦**

प्राप्तिस्थान—व्यवस्थापक जैन जीवन,
पूना शहर.

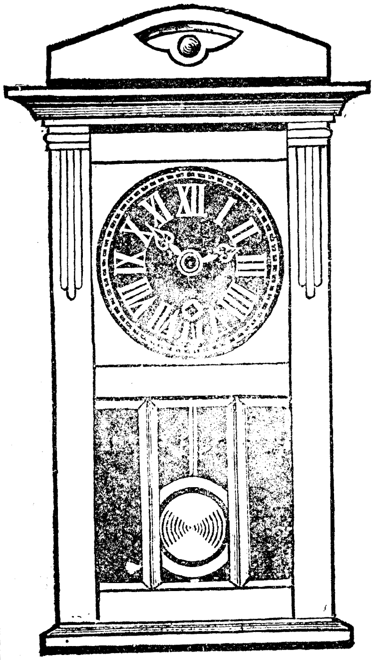

ONLY RUPEES 3.

Modern Regulator Clock.

Newly imported from Germany and guaranteed for three years. Made in the best wall nut case with sound mechanism and workmanship can be fixed to walls and on tables. Price only three Rupees & worked by pendulum system.

Write now only—

V. S. WATCH Coy.,
P. B. 105, MADRAS.

આ ઑફર મફત!!

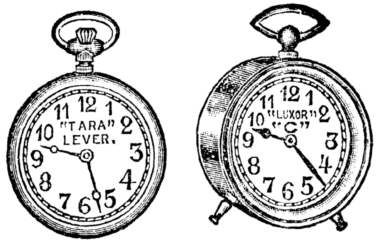

આ ઑફર મફત!!

અમારા અઢાર કેરેટ રોલ્ડગોલ્ડ તારા લીવર "રજીસ્ટર્ડ" ખીસા ઘડીઆળના ખરીદનારાઓને, અમારૂં "C" સી રજીસ્ટર્ડ ટાઇમપીસ મફત આપીએ છીએ. આ ઑફર માત્ર થોડા વખતની છે. હમણાં જ લખો. ખીસા ઘડીઆળ માટે તેના ડાયલ પર બનાવનારાઓની પાંચ વર્ષની ગેરંટીની સ્ટેમ્પ આપવામાં આવેલ છે.

(કિંમત રૂ. ૫)

લખો:— **કેપ્ટન વૉચ કું.** પોસ્ટ બોક્ષ ૨૬૫ મદ્રાસ.

CAPTAIN WATCH COY.

P. B. 265, MADRAS.

તૈયાર છે!　　　　સત્વરે મંગાવો!

"જૈન ગૂર્જર કવિઓ."

આશરે ૧૦૦૦ પૃષ્ટનો દલદાર ગ્રંથ.

ગુર્જર સાહિત્યમાં જૈનોએ શું ફાળો આપ્યો છે તે તમારે જાણવું હોયતો આજેજ ઉપરનું પુસ્તક મંગાવો.

"જૈન ગૂર્જર કવિઓ" એટલે શું ? ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ કોણ ? યુગ પ્રવર્તકો કોણ ? જૈન રાસાઓ એટલે શું ? ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ કેવી રીતે થયા ?

આ પુસ્તક જૈન સાહિત્યનો મહાસાગર છે કે જેમાં રહેલા અનેક જૈન કવિ રત્નોને પ્રકાશમાં લાવી ગુર્જર ગિરાનો વિકાસક્રમ આલેખવા તેના **સંગ્રાહક અને પ્રયોજક શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇએ** અથાગ પરિશ્રમ લીધો છે. તેમાં અપભ્રંશ સાહિત્યનો તથા પ્રાચીન ગુજરાતીનો ઇતીહાસ, જૈન કવિઓ–ના ઐતિહાસિક અતિ ઉપયોગી મંગલાચરણો તથા અંતિમ પ્રશસ્તિઓ, તેમજ અગ્રગણ્ય કવિઓના કાવ્યોના નમુનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. દરેક કવિની સર્વ કૃતિઓનો–ઉલ્લેખ તથા સમય નિર્દેશ કરવામાં આવ્યા છે. **કિંમત રૂ. ૫–૦–૦. પ્રથમ ભાગ**–માત્ર જુજ પ્રતો હોઇ દરેકે પોતાનો ઑર્ડર તુરત નોંધાવી મંગાવવા વિનંતિ છે.

લખો:—

મેસર્સ મેઘજી હીરજી બુકસેલર્સ.

૨૦ પાયધુની,
ગોડીજીની ચાલ
પહેલે દાદરે,
મુંબાઈ નંબર ૩.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બૉર્ડનું

વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર.

૧ સદરહુ બૉર્ડ નવી તેમજ ચાલુ પાઠશાળાઓને મદદ આપી પગભર કરે છે.

૨ જે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ આગળ વધારવા માગતા હોય પણ નાણાની સગવડ ના હોય તેમને સ્કૉલરશીપો આપી ઉચ્ચ કેળવણી અપાવે છે.

૩ બાલકો, બાલીકાઓ, સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષોની હરીફાઇની ધાર્મિક પરીક્ષા દરવર્ષે ડીસેમ્બરમાં લે છે. અને લગભગ રૂ. ૧૦૦૦નાં ઇનામો દરવર્ષે વ્હેંચી આપે છે.

૪ ઉચ્ચ કેળવણી માટે ખાસ સગવડ કરી આપે છે.

૫ વાંચનમાળાઓ તૈયાર કરાવરાવે છે.

૬ બીજા પરચુરણ કામો પણ કરે છે.

આ ખાતાના લાઇફ મેમ્બરો અને સહાયક મેમ્બરોની આર્થિક મદદથી ઉપરનાં કાર્યો થાય છે. આ ખાતાને રકમો મોકલવી તે પોતાની જાતને ચેતન આપવા બરાબર છે.

—: મેમ્બરો માટે :—

લાઇફ મેમ્બર થવાને રૂ. ૧૦૦) એકી વખતે સહાયક મેમ્બર થવાને દર વર્ષે ફક્ત રૂ. પાંચ જ આપવાના છે.

૨૦ પાયધુની, મુંબઈ ૩. } ઓન. સેક્રેટરીઓ, શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

રાજા મહારાજાઓ

નવાબ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સેશન્સ જજો, કમાન્ડર ઈન ચીફ બરોડા ગવર્નમેન્ટ, જનરલો, કર્નલો, મેજરો, કેપટનો, નામદાર લેટ વાઇસરાયના લેટ ઓનરરી એ. ડી. સી., પોલીટીકલ એજન્ટો, સરકારી યુરોપીયન સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સરજ્યનો, એમ. ડી. ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાકટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમાં **બાદશાહી યાકુતી** નામની જગજાહેર દવા બહુ વપરાય છે એજ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે–ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ રજવાડી દવ એનાલાઈઝ થયેલ છે.

બાદશાહી યાકુતી

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે. ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈપણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી. ૪૦ ગોલીની ડબી એકના રૂપીયા દશ.

ડાકટર કાલીદાસ મોતીરામ. રાજકોટ–કાઠીયાવાડ.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય.

શ્રી સારાભાઈ મગનભાઈ મોદી લોન—સ્કોલરશીપ ફંડ.

આ ફંડમાંથી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સ્ત્રી કે પુરૂષ વિદ્યાર્થીને નીચે મુજબ અભ્યાસ કરવા માટે આર્થિક સહાય લોનરૂપે આપવામાં આવે છેઃ—

(૧) હાઇસ્કુલમાં અંગ્રેજી ચોથા ધોરણથી અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ માટે.

(૨) ટ્રેઈનીંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરી ટ્રેઇન્ડ શિક્ષક થવા માટે.

(૩) મિડવાઇફ કે નર્સ થવા માટે.

(૪) હિસાબી જ્ઞાન, ટાઇપરાઇટીંગ, શોર્ટહેન્ડ, વિગેરેના અભ્યાસ માટે.

(૫) કળા કૌશલ્ય એટલે ચિત્રકળા, ડ્રોઇંગ, ફોટોગ્રાફી, ઇજનેરી, વિજળી ઇત્યાદીના અભ્યાસ માટે.

(૬) દેશી વૈદ્યકની શાળા કે નેશનલ મેડીકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા માટે.

લોન તરીકે મદદ લેનારે લિખિત કરારપત્ર કરી આપવું પડશે. કમીટીએ મુકરર કરેલ ધાર્મિક અભ્યાસ કરવો પડશે. અને કમાવાની શરૂઆત થતાં જે મદદ લીધી હોય તે તેના મોકલવાના ખર્ચ સહીત વગર વ્યાજે પાછી વાળવાની છે.

વિશેષ જરૂરી વિગતો માટે તથા અરજી પત્રક માટે લખોઃ—

ગોવાળીઆ ટેંકરોડ, ગ્રાંટરોડ, મુંબઈ

ઓનરરી સેક્રેટરી, શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય.

આ પત્ર મુંબઈની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, અમદાવાદમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું અને હરિલાલ નારદલાલ માંકડે જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફીસ, ૨૦ મુંબઈમાંથી પ્રગટ કર્યું.